Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով

ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

929
0-90

24 NOV 2011

ԱԳԱՊԻ

ՅՈՒՅԱՐԶԱՆ

929
0-90
54
կր.

ԱԳԱՊԻ

ՕՐՄԱՆԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԷՆ

ՄԻՀՐԱՆ ԷՖ. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ ԱՄՈՒՍԻՆ

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻԻ

ԱՆՄՈՌԱՑ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վ. ԵՒ Հ. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1906

معارف عمومیه نظارت جلیله‌سنك فی ۲۲ اغستوس ۳۲۲ تاریخلی و ۲۱۸ نومرولی رخصتنامه‌سیله طبع اولنمشدر.

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм ССР
Ա. Սամսոնյան
4716-55

04 SEP 2013
2615

4716-53

Ողբացեալ Տէկին Ագաթի Մ. Տեր-Ներսէսեանի անունին ընծայուած համակրութեան հաւատքաց, եւ ոգեւորներու վիշտին հանդէպ յայտնուած ժիլիրական ցաւակցութեան համար արդարին շնորհակալութեամբ, Հանգուցեալն յիշատակը յաւերժացնելու յանուած ասոյն ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ հատորը, է դիմաց բաշխի կը նուիրէ,

ՊԱՏՐԻԱՐՔ Կ. ՊՈԼՍՈՅ

Բէր- Կ. Պոլսոյ
20 Դեկտեմբեր 1906
Տրեբիզոնդ ՕՐԸ.

գրեն իւր սիրտն ու հոգին, իւր գործերն ու արդիւնքները: Համոզուած եմ թէ լաւագոյն, ճշգրտագոյն, տեւողագոյն յուշարձան մը կազմել չէի կրնար, յայտարար իմ զգացումներուս, բարգման բոլոր իւրայնոց զգացումներուն:

Այս է նպատակը, եւ այդ կազմութիւնը սոյն հրատարակութեան, զոր կը մատուցանեմ իւր ծանօթներուն ու բարեկամներուն, փոխարէն այն յարգալից համակրութեան եւ այն մխիթարական ցաւակցութեան՝ զոր հանեցան ընծայել անմոռաց յիշատակի ողբացեալ Քրոջս՝ Տիկին Ագապի Մ. Տէր-Ներսէսեանի:

Իւր ընկերուհիներէն Ազնուաշուք Օրիորդ Մարի Միւհէնցիսեան, եւ իւր տագերորդիք Մեծարգոյ Տիարք Վահրամ եւ Հրաչեայ Տէր-Ներսէսեան, ձեռնտու եղան ինձի, առաջինը կազմութեան եւ վերջինները հրատարակութեան ցուշարձան հատորիս: Շնորհակալութիւն իրենց բարեսէր օժանդակութեան:

ՎԵՐՋԻՆ ՕՐԵՐԸ

Առողջ էր և հանգարտ՝ ինչպէս ուրիշ տաեն, կենցաղական հանգամանքներէն անտարտունջ, ամենայն ինչ իւր ճաշակով կարգադրած, հանգստութիւն և դիւրութիւն վայելելու գոհունակութեամբ ուրախ, տնական կարգուսարքին մէջ մուծուած վերջին տրամադրութիւններէն գոհ: Կեսուրը Տիկին Իսկուհի Խ. Տէր-Ներսէսեանը ստիպողական հրաւէրով Գուզկունճուքէ բերել տուաւ Զորեքշաբթի, 7 Դեկտեմբեր 1905, որպէս զի Բերայի մէջ քիչ մը տաբբեր կեանքով գոհունակութիւն մը պատճառած ըլլայ անոր:

Հինգշաբթի սովորական զբաղումներուն վրայ այցելութեանց ալ շրջեցաւ. Ուրբաթ այցելութիւն ընդունելու նստեցաւ, ինչպէս որ քանի մը շաբաթէ իվեր այցելութիւն ընդունելու օր որոշած էր: — Այլ եւս տղաքս ճլտորած, տունը ընդարձակած, գործերս դիւրացած, ես ալ, կ'ըսէր, կրնամ այցելութիւն տալու և ընդունելու ձեւակերպութիւնները մշակել —. Ինչ որ մինչեւ այս տարի չէր համարձակած ընել, տան ու տղոց հոգերուն շատութեան և ստիպողութեան պատճառով: Շաբաթ ալ կատարեալ առողջութեամբ այցելութիւններ տուաւ Տիկին Ասթինէ Գ. Սերվիչէնի, Տիկին Ֆիլօ Ս. Գարագաշեանի, Տ. Նիկողայոս վարդապետ Պաքշեանի, և եղբօրորդւոյն Պ. Հրանտ-Նիկողոս Օրմանեանի: Ս. Նիկողայոսի տօնն էր այն օր:

Երեկոյին անհանգստութեան խօսք մը չէր ըրած, դէշերը արտասովոր բան մը չէր հանդիպած. Կիրակի առ-

տու, 11 Դեկտեմբեր, ձախ կողին վրայ ցաւով մը արթնցաւ և ինքնայորդոր զգուշացաւ ցուրտէն, դուրս չելլաւ և եկեղեցի չգնաց, որպէս զի պատճառ տուած չըլլայ։ Օրուան մէջ ցաւը երբեմն աւելի երբեմն նուազ սաստկութեամբ շարունակեց. մանանեխի թերթեր կպցնելով և վառարանի մօտ տաքնալով ցաւը կը մեղմանար, այնպէս որ միւս կողմէն զանազան աշխատանքներ ալ կրցաւ կատարել։ Պահ մը իւր Պողոսիկին հետ հին նամակագրոշմներ կարգադրելու զբաղեցաւ, և պահ մըն ալ սովորաբար նստած սենեակներնուս պատերը զարդարելու համար լուսանկարներ զետեղելու և շարադասելու աշխատեցաւ, վերվար երթալով և յարմարագոյնները բերելով և զատելով։ Այցելութեան եկող Տիկին Նազիկ Յ. Վահանի մեկնելուն՝ մինչեւ վողջոյի դուռն ալ կրցաւ ընկերանալ։

Երեկոյեան ընթրիքին մեզի հետ սեղան եկաւ, բայց կերակուր բաշխելու գործը, զոր քանի ամիսներէ իվեր ինքն կ'ընէր, քրոջը Եւգինէին հիւանդութեան և տկարութեան պատճառով, այս երեկոյ անոր թողուց. և քիչ ետքը ցաւին սաստկանալուն պատճառով սեղանն ալ թողուց ելաւ և նստելու սենեակը քաշուեցաւ։ Բժիշկ բերելու առաջարկին՝ իւր սովորական յանդերգը սկսաւ կրկնել. —Բան մը չէ, կ'անցնի, ես բան չեմ ըլլար, բժիշկի բան չէ —. սակայն հարկ եղաւ տիպել, և վերջապէս հաւանեցաւ որ մեզի մօտիկ և իրեն ծանօթ, պատուհանէ պատուհան դրացի Տօքթոր Մաքսուտ Շերպէթճեան էֆէնտին անգամ մը բերենք։ Եկաւ խկոյն, քննեց ու զննեց, որոշ բան մը չկրցաւ ըսել, հիւանդութեան մը նախանշանները տեսաւ, և նախապատրաստական դեղեր տալով գոհացաւ։

Երկուշաբթի առաւօտ Տօքթոր Շերպէթճեան վերադարձաւ և չկրցաւ տակաւին հիւանդութիւնը սահմանել։ Թոքաբորբի (pneumonie) նշաններ կը տեսնէր, բայց վճռաբար չէր որոշեր, և ագդախտի (influenza) աւելի հաւանականութիւն կուտար, թէպէտ միշտ անորոշ։ Հիւանդին կողին

ցաւը կը շարունակէր և անկողին մնալու պարտաւորուած էր։ Կատարեալ նորութիւն մը իրեն համար, որ միայն տղաքերքի տարիքի անկողնի ենթարկուած լինելը յիշելով, ինքն իսկ կատակի ոճով մտերիմներուն կ'ակնարկէր։

Երեքշաբթին ալ միեւնոյն վիճակի մէջ անցաւ, գըլխաւոր տարբերութիւն լինելով ձախ կողին ցաւին թեթեւնալը, մինչեւ իսկ կրցաւ ձախ կողմին վրայ պառկիլ, այնպէս որ ես ալ յուշատետրիս մէջ նշանակած կ'գտնեմ՝ թէ «Ագապի այսօր երեկուընէ լաւ է»։

Չորեքշաբթի օր, տակաւին Տօքթոր Շերպէթճեանի որոշ բան մը չսահմանելը նկատելով, և հիւանդութեան ալ շարունակելը տեսնելով, թէպէտեւ Ագապին քիչ մը լաւ կ'երեւէր և հիւանդութիւնն ալ տաստկանալու երեւս չէր ցուցներ, բայց աւելի տպահովութեան համար Տօքթոր Վահրամ Թորգոմեան էֆէնտին ալ հիւանդին մօտ հանեցինք իրր տան բարեկամ, և եղբօրս Տօքթոր Կոմիտաս Օրմանեան էֆէնտիի լուր տուինք, որպէս զի ինքն ալ գայ և տեսնէ։ Տօքթոր Թորգոմեան ալ վերջնական կարծիք մը չյայտնեց, թէպէտ թոքաբորբի նշաններ երթալով կը յայտնուէին։

Հինգշաբթի թոքաբորբի հիւանդութիւնը կատարեալ պէս երեւան եկած էր։ Տօքթոր Թորգոմեան երեկոյեան այցելութեան ատեն դարմաններու կարգադրութիւնը փոխեց, ուղղակի թոքաբորբի պատշաճները որոշեց և դեղագրեց. բայց Տօքթոր Շերպէթճեան այն երեկոյ եկած չլինելուն, յայտարարութիւնը վերապահած էր միասին վճռելու և հաղորդելու համար, ինչ որ յաջորդ առաւուն յայտնուեցաւ։

Ուրբաթ առաւօտ, 16 Դեկտեմբեր, Տօքթոր Թորգոմեան և Տօքթոր Շերպէթճեան միասին այցելեցին և իրենց խորհրդածութիւնները աստրեցին յետոյ բացորոշապէս յայտարարեցին թէ Ագապին հիւանդութիւնը թոքաբորբ է (pneumonie, սարդիձաև), ձախ կողմը միայն բռնած, որ կեդրոնէն սկսելով պահ մը ծածկուած է՝ արտաքին զննութիւններէ խուսափելով, բայց որ երեկուընէ իվեր բոլոր

ձախ թոքը դրաւած է վերուստ սկսելով, ինչ որ արտաքին զննութիւններով ալ յստակ կ'տեսնուի, սակայն առ այժմ վտանգաւոր կերպարան մը ցոյց չտար։ Անոնց մեկնելէն ետքը հասաւ եղբայրս Տօքթօր Օրմանեան, որ երէկ ատեն չէր ունեցած և այսօր ուղղակի Մեծ Կղզիէն կուգար։ Նա ալ իւր զննութիւնները ըրաւ, և կատարելապէս համակարծիք դտնուեցաւ միւս երկու բժիշկներուն եզրակացութեան. դարմաններու մասին ալ բան մը փոխելու հարկ չտեսաւ, և երեկոյին դառնալու խոստմամբ մեկնեցաւ։ Միայն հիւանդին խնամքին մէջ պակաս բան մը չթողլու համար, Եւդինէ քրոջս տկարութիւնը և տան սպասաւորին ու սպասուհւոյն զբաղումներն ալ նկատի առնլով՝ հիւանդապահ մը բերել հարկ տեսնուեցաւ, և Բերայի Աղբատախնամին ատենապետ Տօքթօր Տիգրան Աճէմեան Պէյի հրամանով հիւանդապահներուն գլխաւորն, Օրիորդ Զարուհի Ռափայէլեան, դարմանատան դործերը թողլով, կէսօրին տուն եկաւ և հիւանդին խնամքը ստանձնեց։

Տօքթօր Օրմանեան երեկոյին դարձաւ և տան մէջ դիշերեց. քանիցս հիւանդին քով եկաւ. մտահոգութեան արժանի պարագայ չնշմարեց։ Շաբաթ առտու, 17 Դեկտեմբեր, Տօքթօր Թորդոմեանի հետ ալ խորհրդակցեցաւ և ապահովեց թէ վախնալու պատճառ մը չկայ, թէպէտ թոքատապի հիւանդութիւնը ականջներու լաւ հնչող անուն մը չըլլայ։ — Հիւանդութիւնը, ըսաւ, ուղղակի եկած է, առանց ուրիշ հիւանդութեան խառնուրդի, հիւանդը ներքին ախտէ ազատ է. սիրտն և ուրիշ դործարանները կանոնաւոր վիճակ ունին, կազմուածն ալ տկար և հիւանդագին չէ. մտահոգութիւն պատճառող հանդամանքներ տեղի չունին, այժմեան ատիճանն ալ սաստիկ չէ, եթէ ատիճան մ'ունայ սաստկանայ, մեր հիւանդը դիմանալու վիճակի մէջ է. Աստուծով անվտանգ կ'անցնէ հիւանդութեան շրջանը —։

Այդ վստահութեամբ Տօքթօր Օրմանեան մեկնեցաւ, երկրորդ օրը Մեծ Կղզիէն իջնելու հարկն ալ չտեսնելով.

նոյն վստահութեամբ ես ալ Պատրիարքարան դացի, և անկէ Ս. Յակոբայ տօնին պատճառով Գասըմիաշա անցայ, կիրակամուտի ժամերգութիւնն ըրի հոգեհանդիստով և եկեսցէով. Սարգիս Կիւլէրեան էֆէնտիի տունը ընթրեցի և դիշերեցի, բայց ոչ հանդարտ կերպով, այլ յուզիչ երազներով և ընդհատ քունով։

Առաւօտեան համար կարդադրած էի որ բարապան մը տուն հանդիպելով լուր մը բերէ, և ժամերգութեան սկիզբէն անհամբեր կերպով անոր դալուն կ'սպասէի։ Իւղաբերիցի երդերուն ատեն հասաւ Մեքրոն աղա Օտապաշեան բարապանը և ըսաւ թէ երէկուան պէս է եղեր։ Ես երէկ առաւօտու վիճակին վրայ մեկնեցի և բաւական հանդարտեցայ։

Դժբաղդաբար տարբեր է եղեր իրականութիւնը. Շաբաթ դիշեր հիւանդին վիճակը բոլորովին կը փոխուի, ուշը կը կորսնցնէ և զառանցել կ'սկսի, հազիւ մերթ ընդ մերթ դիմացինը կը ճանչնայ և խակոյն կը կորսնցնէ. ուղիղ պատասխանի մը՝ անյարիր և կցկտուր և յաճախ անիմանալի խօսքեր կը յաջորդեն։ Առաւօտուն այցելող Տօքթօր Թորդոմեան և Տօքթօր Շերպէթճեան հիւանդին ծանրացած լինելը կը հաստատեն, և աւելի ազդու դարմաններ կը դեղադրեն։

Երեկոյեան դէմ. ժամ 10½ին. երբ Գասըմիաշայէն դարձայ, ամենայն ինչ չփոթ և տխուր և չարադուշակ կերպարանի ներքեւ դտայ։ Երկու բժիշկներ, որ նորէն այցելելու եկան, երրորդի մը խորհրդակցութիւնը օդտակար նկատեցին, ցուելով որ հնար չէ հիւանդին բժիշկ եղբայրը խակոյն Մեծ Կղզիէն հրաւիրել և բերել։ Տօքթօր Օրմանեանի ստիպողաբար հեռագրեցի՝ որ առաւօտուն հարկաւոր հանի բժիշկներու պահանջման համաձայն։ Տօքթօր Պարոնիկ Մատթէոսեան էֆէնտիի լուր ղրկուեցաւ, բայց բացակայ էր։ Տօքթօր Յակոբ Սիմոնով էֆէնտի փնտռուեցաւ, բայց նա ալ տունը չդտնուեցաւ։ Տօքթօր Մատթէոսեան նոյն միջոցին տուն դարձած լինելով, երկրորդ աղդարարու-

թեան վրայ եկաւ, և երեքը միասին խորհրդակցութիւն կազմեցին, և իրր արդիւնք՝ Տօքթօր Մատթէոսեան վաղահաս վտանգի մը շեշտով հիւանդութեան կարի ծանր լինելը դուժեց, դարմանող բժիշկներուն յուզումը արդարացուց, թէպէտեւ շնորհիւ ազդու դեղերու հիւանդին զօրութիւնը աւելցնելու և հիւանդութեան դիմադրելու վիճակի մէջ դնելու հնարաւորութիւնը յուսադրեց։ Բայց մեր միտքեր չփոթեցան, մանաւանդ որ հիւանդին ուշաթափ և զառանցող վիճակը եւսքանչելուս աղեկտուր տեսարան մը կուտար և արցունքներ իսկ կը հրաւիրէր, մանաւանդ իւր ամուսնոյն՝ Միհրան Տէր-Ներսէսեան էֆէնտիի դիւրազգեցիկ սիրտէն ու աչքերէն։

Գիշերը տխուր անցաւ, հրամայուած դեղերը գործածուեցան, պահեստի դեղեր պատրաստուեցան, հսկողութիւն և խնամք կրկնապատկեցան, մանաւանդ որ հիւանդը մերթ ընդ մերթ ինքզինքը անկողնէն դուրս նետելու անդիտակից ճիգեր ու շարժումներ կ'ընէր։ Զառանցանքներու մէջ զաւակները կը յիշէր, անցեալ պատահմունքներու կ'ակնարկէր և բորբոքեալ երեւակայութեան հետեւանօք անդոյ անձեր կը տեսնէր, և կարծեցեալ անձանց հետ կը խօսակցէր։ Միհրան անկողնոյն կպած, երբեմն անոր մօտը ծնրադրած, կը հառաչէր, կ'աղօթէր, սիրոյ խօսքեր կ'ուղղէր, կարծես տխուր վախճանին նախազգացմամբ կը սգորուէր։

Երկուշաբթին լուսցաւ, Դեկտեմբեր 19, Տօքթօր Մատթէոսեան, Տօքթօր Թորգոմեան և Տօքթօր Շէրպէթճեան խորհրդակցեցան, բայց յուսադրական և ոչ մի նշան չկրցան նշմարել։ Տաքութեան աստիճանը ջերմաչափի վրայ նուազութիւն կը ցուցնէր, մինչեւ 38, բայց այս նուազումը հիւանդութեան սաստկութեան բազդատմամբ բնութեան նուաղելուն փաստն էր և աղետալի վախճանին նշանը։ Ինչ որ բժիշկներուն բերանը առաջ չէր երթար ըսել, վերջապէս պարտաւորուեցան յայտնել, թէ թոքատապի հիւանդութիւնը իւր պարզ վիճակէն ապականեալ կամ նեխեալ (pneumonie

infectueuse) ձեւի անցած է, և արիւնը թունաւորեալ (toxique), մանաւանդ թէ սաստիկ թունաւորեալ (ipertoxique) վիճակ մը ստացած է, և դաշտանի շրջանին վերահաս հիւանդութեան հետ ընդխառնումը զօրացուցած է այդ վտանգալից հանգամանքը։ Բժիշկներ խիստ պատրաստուած ազդու դեղերու կիրառութեան ձեռնարկեցին, բնաարճին (caféine) ներարկելով, և դեղերը դուռեհով տալու միջոցին դիմելով։

Գիշերը փոթորկալից օդ մ'եղած էր և ծովն ալեկոծեալ. կզգիներու շղթաներէն մին խափանուած և միւսը երկարօրէն ծովու վրայ տատանած էր, Տօքթօր Օրմանեան հաղիւ ժամ 6 ½-ին մեծ դժուարութեամբ տուն հասաւ։ Մեծ եղաւ իւր յուզումը, երբ շաբաթ առտուան յուսալից վիճակի մէջ թողած հիւանդը, քառասուն և ութը ժամ ետքը յուսալեկ վիճակի մէջ գտաւ։ Տօքթօր Շէրպէթճեան և Տօքթօր Թորգոմեան եւս դարձան, ազդուագոյն և հզօրագոյն դեղերու կարգադրութիւններ եղան անմիջապէս, և արհեստական շիճուկի (serum artificiel) կիրառութեան պատրաստութիւնները առնուեցան, և 250 կամ 300 կրամ քանակութեամբ օրուան մէջ քանիցս ներարկուեցաւ յատուկ դարձիքով, և մարմնոյն մէջ տարածուելով՝ թէպէտ վայրկենական ազդեցութիւն ունեցաւ, բայց տեւական չկրցաւ ըլլալ։ Ուշաթափութիւնը աւելցաւ, զառանցանքները յաճախեցան, և նորագոյն երեւոյթն եղաւ անպայման առատախօսութիւն (loquacité) մը։ Գրեթէ ամբողջ օրը անդադար խօսեցաւ անդիտակից և անկապակից խօսքերով. որոց մէջ ստէպ կը դառնային իւր զաւակներուն անունները և անուական գործառնութեանց յիշատակները, խնամոց յանձնարարութիւններով և զգուշութեանց ազդարարութիւններով. բայց վերջին վայրկեաններու գիտակցութեան նշան չտուաւ, և այդ պարագային ակնարկող խօսքեր չարտասանեց, խօսածները իւր ունակական գաղափարներուն ցոլացումներն էին։

Տօքթօր Օրմանեան ատենէն չմեկնեցաւ, և գրեթէ տեսակցութիւն մը էր դիշեր ու ցերեկ։ Հիւան-

դութեան ընթացքին վրայ հետզհետէ դիտուեցաւ թոքա-
տապի աղդեցութեան ձախ կողմէն աջ կողմը տարածուիլն,
տաքութեան աստիճանին ցածնալը՝ իբր տկարանալուն ար-
տայայտութիւն, և թոքերուն պնդացմամբ խուխաբերու-
թեան (expectoration) դադարումը, այնպէս որ հակառակ
շարունակ տրուած կակղացուցիչ դեղերուն, խուխ դուրս
չառաւ, և ընչարդելութեան հետեւանօք խղդած և դժպհի
ձայն մըն էր որ անդադար կը շարունակէր։

Երկուշաբթի երեկոյ և դէպ Երեքշաբթի դիշերը
միեւնոյն ահեղ տագնապը շարունակեց։ Բժիշկներէն Տօքթօր
Օրմանեան չմեկնեցաւ, Տօքթօր Թորդոմեան և Տօքթօր Շէր-
պէթճեան դրեթէ երկու ժամը մէկ դարձան և մնացին և
խորհեցան, իրենց արհեստին անկարութեան հանդէպ իրենք
իսկ ընդարմացած։ Մին եղբայր, միւսները իր եղբայր բա-
րեկամ և մտերիմ, իրենց միտքին հետ իրենց սիրտն ալ զու-
գեցին, բայց, բարէ՛, ինչ որ սիրտերնին կ'ուզէր, միտքեր-
նին չէր ընձեռէր, կամ լաւ եւս բժշկութիւնն բովանդակ
իւր իսկութեամբ՝ անկարելւոյն հանդէպ իւր անբաւականու-
թիւնը կ'ողբայր։

Երեքշաբթի առաւօտ, 20 Դեկտեմբեր, կանուխ յոյժ,
հիւանդին անկողնին մօտեցած ատենս չարագուշակ զգացման
ներքեւ գտնուեցայ, Տօքթօր Օրմանեանը զարթուցի, Տօք-
թօր Թորդոմեանը կոչեցի, երկուքին ալ նախատեսութիւնը
նոյն ձախողուածին վրայ կը համաձայնէր, վերջին վայրկեանը՝
վայրկենէ վայրկեան մօտալուտ կը կարծուէր։

Քանի մը ժամ անցաւ, ժամը 4ին ատենները, Տօքթօր
Օրմանեան կէս ժպտուն դէմքով մօտս եկաւ. —Առաւօտու
յուսահատութեան հակառակ, ըսաւ, կարծես թէ յուսոյ
նշոյլ մը կը պլպլայ, աջ կողմը շնչելու կ'սկսի կարծես, եթէ
շարունակէ, ձախ կողմին ալ օգտակար կ'ըլլայ, եթէ քսան
և չորս ժամ մը յառաջէ, վտանգին յաղթած պիտի ըլլանք —։
Աւետիսը բերնէ բերան տարածուեցաւ, տունին մէջ հաւա-
քուած քսանէ աւելի անձանց բերաններէն կրկնուեցաւ, լուր

ուղղ ծանօթներու աւետուեցաւ, կարծես ամէն կողմ հան-
դարտ շունչ առնել սկսան։ Քովը մնողներէն մին կ'ըսէր թէ
կ'սկսի ճանչնալ, միւսը կ'ըսէր թէ խօսքը կը հասկցուի, ու-
րիշ մը կը կարծէր թէ լաւ կը շնչէ. լաւատեսութիւնը ամե-
նուն երեւակայութիւնը գրաւած էր։ Բայց խաբկանք էր և
երեւոյթ, բան մը որ ամեն մահամերձ հիւանդի վրայ կը
ճշմարտուի, օրհասական խաբուսիկ լաւութիւնը։ Հազիւ
ժամ ժամ ու կէս եղբը առաջինէն աւելի ոստիկ էր վիճա-
կը. շիճուկ (serum), սրճին (caféine), թթուածին (oxygène)
մատակարարուեցան ամենայն մտադրութեամբ և զօրու-
թեամբ, բայց մարմինը դրեթէ անզգայ և անընդունակ
դարձած էր դեղերու և դարմաններու։

Կէս օրէն երկուք ու կէս ժամ եղբը, ժամ 9 ½ին, հո-
գեվարքի վայրկեաններ սկսան, հոգեւորական մխիթարու-
թեանց յետին պարտաւորութիւններուն ձեռնարկուեցաւ։
Տ. Գէորգ Երէցեան եպիսկոպոս, որ այցելութեան եկած էր,
թախծեալ սրտով մաշտոցի աղօթքները սկսաւ կարդալ։ Տ.
Սահակ Փափազեան քահանայն Ս. Հաղորդութիւնը հատուց։
Շատ մը ձայներու անզգայ հիւանդը՝ իմ ձայնիս կը պատաս-
խանէր պահ մը, աչուքները դարձնելով գիտակից ակնարկ
մը կու տար, հազիւ իմանալի մէկ կամ երկու բառերով։
Մեղայն կրկնեց իմ հրաւէրիս վրայ և հաղորդը ընդունուե-
ցաւ քահանային ձեռքէն։ Այլ եւս ամէն աչքեր թաց էին,
ամէն սիրտեր մռայլ բոլորովին, քանէ աւելի աղդականներ
և ծանօթներ լեցուցած էին սենեակը ու նախասենեակը,
հառաչներ միայն կը լսուէին ամենուն բերնէն և ողբեր, աղ-
նիւ զգայմանցը յիշատակութիւններ, կորուստին մեծութեան
արտայայտութիւններ։

Բժիշկներ ձեռնթափ՝ վերջին շունչերը կը զննէին,
երակներուն նուազիլը կը հաշուէին, սիրտին տկարանալը կը
հաստատէին, հեւքին նուազիլը կը դիտէին։ Վիշտն ու կոծն
էր ամենուն մնացած բաժինը։

Կեանքիս մէջ հոգեվարքի քով գտնուած չէի, ո՛չ եկե-

ղեցական պաշտաման բերմամբ և ո՛չ աղդակցական կամ բարեկամական յարաբերութեանց պատճառով։ Առաջին անդամն էր ասիկայ, և այն կարելիր յոյժ և բացառիկ կերպով աղեկտուր։ Բնական էր որ պղտիկներէն դաղտնի պահէինք այդ տխուր պարագայն, մնացեալներուն ալ պէտք էր խնայել այդ վշտալից վայրկեանը. ջանացի որ երկար ատեն մնար չմնան, այլ մոռնալով ելնելով տխուր մխիթարութեան յաղուրդը միայն ունենան։ Իսկ ինձ անհնար էր բոլորովին՝ տրիշներու ձեռքերուն յանձնել իմ խեղճ Ադապիս, վերջին շունչը ես պէտք էր ընդունէի։ Եւ դինե քոյրերնիս արդէն տկար և հիւանդութենէ նոր ելած՝ դիմանալու ոյժն իսկ չունէր, նախասենեկին մէջ կը մնար, երբեմնակի տեսնելուն փափագը չէինք կարող բացարձակապէս զլանալ։ Բժիշկ եղբայրնիս իր բժշկութեան և իր եղբայրութեան անդուդակից դդացումները զուդաւորելով, սիրտին կսկիծէն բժշկութեան անկարողութեան դէմ կը ցասնոյր։ Միհրան, խեղճ ամուսինը, արտասուադին և դոդ այլ յայլմէ, իբր շնորհ մնաենալ կը խնդրէր հոդեվարքի անկողնին, կը ներէի, բայց իսկոյն հեռացնելու պայմանով, և դարձեալ մոռնելուն դիջանելով, ոչ դրկումը կրնայի հրամայել, և ոչ կսկիծը տեսութեամբ հրահրել։ Անդ էին եւս կեսուրը Տիկին Իսկուհի, երկու հարսերն Տիկնայք Երանուհի և Շաղիկ, ներն Տիկին Թադուհի, ասոր դաւակներն Սմբատ և Զարեհ էֆէնտիներ ու Վարդանոյշ և Սաթենիկ օրիորդներ։ Ասոնց քոյրը Տիկին Արուսեակ Պ. Կարապետեան ցերեկը եկած և վերադարձած էր Իւսկիւտար։ Անդ էին եւս մանկութենէ հետէ ընկերակից և քոյրանման դրացիները՝ Տիկին Թադուհի Առաքելեան և Տիկին Գալիբսոյ Շերպէթճեան, կային ուրիշ ծանօթներ ալ։ Նաեւ տաներէց Տ. Յովհաննէս Մկրեան ատադ քահանայն ցաւալի դոյժը լսելուն, թէպէտ այն օր քիչ մը տկար, եկեր էր այցելել, այլ շատով դարձաւ իր տուն։ Նոյնը յորդորեցինք Տօքթոր Թորդոմեանի ալ, որ բժիշկէ աւելի եղբայրական դուրդուրանք մը ղդալով կը տանջուէր իր սիրտէն։

Անկողնին շուրջը կը հսկէին շարունակ երկու հիւանդասպահ օրիորդներ՝ Զարուհի և Սանդուխտ, որք փոխանակաւ խնամելու կոչուած լինելով, միասին կը կենային վերջին ժամուն, իրենք ալ արտասուալից աչքերով։ Տ. Սահակ քահանայն, Տօքթոր Շերպէթճեան, բարապան Սրապեան Պօղոս աղան, որ շարունակ մեր տունը կը մնար, բարապան Օտապաշեան Մելքոն աղան, զոր այս օրեր տուն կը պահէինք, ամէնքն ալ անընդհատ հսկողութիւն կ'ընէին. ես ալ անոնց հետ, միտներուն վրայ զդուշանալու պարտքը չը մոռնալով։

Հոդեվարքի խեղդուկ ձայները տեւեցին եօթը ժամ շարունակ, եօթը երկար տառապանաց և կսկծանաց ժամեր, դառն ժամեր, որպիսի չեմ յիշեր երբեք թէ կենացս մէջ անցուցած ըլլամ։ Նեղ ժամու մէջ արիանալու պատասխանատուութիւնն մէկ կողմէն, հէգ քուրիկիս տարաժամ կորուստը միւս կողմէն, չէին ներեր ինձի լքել ցաւոց ասպարէզը, ուսկից խուճապով փախչելու զդացումն էր թերեւս յուսակտուր սիրտս թելադրութիւնը։

Խե՜ղճ Ադապի. հանդարտ դիրքով, անխռով դէմքով, անաղարտ կերպարանքով, կոնակին վրայ իր հարսանեկան անկողնին վրայ տարածուած, աչուքները կէս բաց կէս դոց, ձայնը խեղդուկ և հազիւ լսուելու չափ նուաղուկ, աշխարհէ կը մեկնէր, անգիտակից վիճակի մը մէջ թաղուած։ Գոնէ չիմացաւ որ կը վերջանայ, գոնէ չցաւեցաւ որ կը բաժնուի, գոնէ չկսկծեցաւ որ կը մեռնի. քունի մէջ կ'երեւար, քունի նմանութենէն քունին իսկութեան կ'անցնէր, քուն անդարթնում և քուն յաւիտենական, ննջումն քրիստոնէական։ Երբեմն քովը կը մօտենայի, փորձելու թէ կիմանա՞յ տակաւին. ոչինչ զինքը չէր սթափեցներ։ «Ադապի» անունը իմ ձայնով հնչուած՝ զինքը կը զարթեցնէր երբեմն, աչուքները դէպ ինձի կը դարձնէր, բայց բառ մը չէր կրնար յօդել։ Բժիշկներու յանձնարարութեամբ երբեմն պղտիկ դդալով ջուր կը կաթեցնէի բերնին մէջ, գոնէ կոկորդին խեղդուկը

РСС Библиотека ЗССР-Арм ССР
4716-55

զովացնելու. կամաց կամաց շրթունքներն ալ բանալու կարողութիւնը սպառեցաւ, մարմնոյն ծայր մասերը սկսան պաղիլ, վերջին պաղ քրտինքը սկսաւ երեւիլ։ Ժամը գիշերուան 4 եղած էր, ձայնը բոլորովին նուազեցաւ, երկար և յոյժ մեղմ շնչառութիւններ փոխանակեցին, սենեակէն ներկաները հեռացուցինք, քահանայն ու բժիշկն, հիւանդապահներն ու բարեպաշտները միայն մնացին ինձի հետ, տակաւ անշնչարելի սկսան ըլլալ հեւքերը. սիրտ ի թունդ կ'սպասէի թէ որը պիտի ըլլար վերջին շունչը, հեւքերը սկսան աւելի ցանցառ դառնալ. ահա մէկ մըն ալ... կ'սպասեմ. ահա մէկ մըն ալ... կ'սպասեմ... կ'սպասեմ... ա՛լ մէկ մըն ալ չկայ։ Վերջին շունչը տուած էր ի խաղաղութեան և ի հանդարտութեան, ինչպէս կը նկարագրուի ի Գիրս արդարոց մահը։

Բժիշկը՝ Տօքթօր Շերպէթճեան մնաց, երակն ու սիրտը զննեց. դադրած, վերջացած էր ամենայն ինչ. նա աչքերը կափոյց, և ես ի խորոց սրտի առաջին մաղթանքը վերառաքեցի Աղապիս հոգւոյն։

Ժամը գիշերուան $4\frac{1}{2}$ էր, կէս գիշերէն երկուք ու կէս ժամ առաջ, օրը Երեքշաբթի, 20 Դեկտեմբեր 1905, որ է 2 Յունուար 1906 ըստ նոր տոմարի։ Ծնած էր Երեքշաբթի օր մըն ալ, 1861 Յուլիս 11, կէս գիշերէն չորս ժամ առաջը, ապրեցաւ 44 տարի, 5 ամիս, 9 օր, և 17 ժամ. բայց ապրեցաւ շատ աւելի իւր գործունէութեան և արդիւնաւորութեան չափով։ Արդարեւ «Ի սակաւուն ելից ժամանակս երկայնս», ինչպէս Իմաստունն է ըսած (Իմաստ. Դ. 13)։

Աստուած հոգին լուսաւորէ։

ՄԱՀՈՒԸՆԷ ԵՏՔԸ

Հնար չէր վերջին գոյժը ծածկել։ Մահուան սենեկէն առաջին դուրս ելլողը իւր երեւոյթովն իսկ կը յայտնէր, թէ ինչ որ ժամերէ իվեր կը վախցուէր, իրականութիւն մըն էր այլ եւս։ Ցոյսը վերջինն է կորուստներու կարգին։ Որչափ և յուսահատ ամենքնիս, սակայն կը սիրէինք յիշել թէ քանիներու հանդիպած է որ վերջին հոգեվարքին հոգեդարձ են ունեցած, քանիներ մեռած կարծուելէ ետքն ալ կենդանի գտնուած են։ Ամենէն աղեկտուր բանն էր հաւաքուածները ցրուել, և թաց աչքերով զիրենք այն տեղերէն հեռացնել։ Մեծագոյն կսկիծի տեսարան պէտք էր ըլլար տղոց կամանը, եթէ երբէք իմանային, բայց աշխատեցանք անոնցմէ ծածկել։ Մօտաւոր սենեկին մէջ սկսած էին պառկիլ քանի օրէ իվեր հօրերնուն հետ. նոյն ձեւը պահեցի։ Ննջեցեալը իւր անկողնոյն վրայ ընկողմանած թողուցի, բայց ներքին կողմէն դուռը փակեցի, որպէս զի հաղորդակցութիւնը արգելուի. իսկ արտաքին հաղորդակցութեան միւս դուռը բաց թողլով, բարեպաշտներուն և սպասաւորներուն հսկողութեան յանձնեցի հանդուցելոյն գիշերային պահպանութիւնը։

Վերջին վայրկենին մնաց գտնուողներ պահ մը վարի սենեակը հաւաքուելէ, խօսելէ, ողբալէ, արտասուելէ, և հանդուցելոյն ձիրքերը յեղյեղելէ, և անակնուելի պատահարին վրայ ցաւակցելէ ետքը, ցրուելու և տեղերնին քաշուելու հարկը զգացին։ Կէս գիշերին լռութիւնը տիրած էր տան մէջ, լռութիւն խորին և թախծագին։ Քաշուեցայ և ես, պառկեցայ ինչպէս որ կրցայ, քնացայ ինչչափ որ կրցայ.

վեր ու վայր հոկողութեան պարտքը չէի կրնար մոռնալ, չը մոռցայ։

Վերջնական որոշումները մասամբ Երեքշաբթի դիշերէ խօսած էինք, Չորեքշաբթի առաւօտուն լրացուցինք։ Ցուղարկաւորութիւնը Ուրբաթ օրուան թողուցինք պատրաստութեանց միջոց տալու համար։ Պզտիկ աղջիկները՝ Արաքսին ու Սիրարփին տունէն հեռացուցինք Տէր-Ներսէսեան Թադուհի Տիկնոջ տունը՝ Ֆէրիտիէ փողոց, այլ Պօղոսին պէտք էր լուր տալ. չափահաս պատանի մը վայել չէր որ իր մօր կորուստեան անդիտակից մնար, և պէտք է ըսել որ իւր տարիքէն շատ բարձր խոհականութեան և չափաւորութեան արդիւնքներ երեւան բերաւ։

Մահագրը պատրաստեցի ու Վ. և Հ. Տէր-Ներսէսեան Եղբարց յանձնեցի ի տպագրութիւն ըստ հետեւեալ պատճէնի.

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ Մ. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Ցեռ սակաւորեայ հիւանդութեան աւանդեց խաղաղութեամբ իւր հոգին նախընթաց գիշեր։

Նորա սգակիր ամուսինն Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեան զաւակներով մէկտեղ, նորա եղբայրներն Տ. Մաղաքիա Պատրիարք Օրմանեան եւ Տօքթոր Կոմիտաս էֆէնտի եւ Տիկին Շազիկ Օրմանեան, նորա քոյրերն Օրիորդ Եւգինէ Օրմանեան եւ Տիկին Լուսիկ եւ Գաբրիէլ էֆէնտի Լէֆէնեան եւ իրենց դուստրն, նորա եղբօր այրին Տիկին Երանուհի Տօքթոր Վինչէն Օրմանեան եւ իւր որդին, նորա կեսուրն Տիկին Խաչուհի Խաչատուր Խան Տէր-Ներսէսեան, նորա տագրն Տիգրան էֆէնտի եւ Տիկին Սաղուհի Տէր-Ներսէսեան իրենց զաւակներով, նորա ներն Տիկին Թագուհի Սաղեքսանդր էֆէնտի Տէր-Ներսէսեան իր զաւակներով, եւ բոլոր իրենց ազգականները եւ մերձաւորները, ցաւով սրտի կը ծանուցանեն այդ դառն կո-

ռուսը, եւ կը հրաւիրեն բոլոր իրենց ազգակիցները, բարեկամներն ու ծանօթները, ներկայ լինել յուղարկաւորութեան աղօթից, որ պիտի կատարուին Ուրբաթ օր, 23 Դեկտեմբեր, առաւօտեան ժամ 5 ին, Բերայի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյ մէջ, ուր կը գտնուի Հանգուցեալին մարմինը, եւ անտի պիտի փոխադրուի Շիշլիի Ազգային Գերեզմանատունը Գերդաստանին Դամբարանին մէջ։

Բերա 25 Դեկտեմբեր 1905

Կը խնդրուի Ծաղկեփունջ չղրկել։

Mr Mihran Der-Nersessian et ses Enfants, S. B. Mgr. Malachia Ormanian patriarche des Arméniens, S. E. le Dr et Mme Gomidas Ormanian, Mlle Eugénie Ormanian, Mr et Mme Gabriel Lekegian et leur Fille *(au Caire)*, Mme Veuve Dr Vincent Ormanian et son Fils, Mme Veuve Khatchadour Khan Der-Nersessian, S. E. et Mme Dicran Effendi Der-Nersessian et leurs Enfants, Mme Veuve Alexandre Effendi Der-Nersessian et ses Enfants, et tous leurs parents et alliés, ont la douleur de vous faire part de la perte cruelle qu'ils viennent d'éprouver en la personne de

Madame AGAPIE M. DER-NERSESSIAN

(NÉE ORMANIAN)

leur épouse, mère, sœur, belle-fille, belle-sœur et parente, décédée cette nuit à la suite d'une très-courte maladie.

Vous êtes prié d'assister à la cérémonie funèbre qui aura lieu Vendredi, 5 Janvier, à 10 heures du matin.

On se réunira, à l'Eglise Arménienne de la Sainte Trinité, à Péra.

Péra, le 3 Janvier 1906.

On est prié de ne pas envoyer des couronnes.

Եկեղեցւոյ կարգադրութեանց մասը բոլորովին ստանձնեց մեր տան հնօրեայ բարեկամ Եաղըճեան Ռոպերտ էֆէնտին, միանգամայն Բերայի Թաղական Խորհրդոյ ատենապետ։

Հազիւ տխուր լուրը դուրս ելաւ, զոր առաւօտեան թերթերէն Սուրհանդակ միայն կրցեր էր իւր ընթերցողներուն դուժել, մօտերէն և մերձաւորներէն ցաւակիցներ սկսան բազմութիւ այցելել, և շարունակեցին օրն ի բուն։

Կէս օրէն յետ ետքը, ժամը 8 ին, մարմնոյն դագաղի մէջ զետեղումը կարգադրեցինք և յատուկ մեռելակառք բերել տուինք դագաղը տունէն եկեղեցի փոխադրելու։ Բերայի Քահանայք դրեթէ խմբովին՝ Աւագերէցը գլխնին ուներալով՝ եկեր էին, և սենեկին մէջ հոգեհանգիստ մը կատարելով ելոյցին, և իրենք ալ կառքերով հետեւեցան մեռելակառքին։ Միհրան ու Պօղոս ալ ուրիշ ծանօթներով և աղդակիցներով կառքերու մէջ հետեւեցան, ցաւալի ընկերակցութեան պարտքը լրացնել։ Հանդատեան կարդ մը ալ այն տեղ կատարելով, բաժնուեցան ու տուն վերադարձան, ուր այցելուներու խուռն բազմութիւն մը չպակսեցաւ երբէք։

Բոլոր ջանքերնիս այն եղաւ որ մատաղ երեւակայութիւններու խնայենք սխրաւիթ տեսարանը, ապա թէ ոչ ծածկել անհնար էր իրենց հասած աղետալի արկածը։ Այս պատճառով պզտիկ աղջիկներն ալ երեկոյին տուն դառնալնուն զգացին թէ մայրիկնին չունին այլ եւս իրենց մօտ, նա երկերը երկինքին հետ է փոխանակած, թռած է դէպ ի վեր, և այն տեղէն հոգւոյ անտեսանելի աչքերով կը դիտէ զիրենք և հովանաւոր կը լինի իրենց։

Հինգշաբթի ալ անցաւ սգաւոր տան մէջ այցելուներու անընդհատ բազմութեամբ։ Հանգուցեալին գովելի ձիրքերը, մահուան անակնկալի հանդամանքը, առողջ և չարքաշ անձին դժպհի հիւանդութիւնը, իւր ետեւէն թողած դատարկը, անդարմանելի արկածին մեծութիւնը, վերջին օրերուն մանրամասնեալ դիպուածները, բեղմնաւոր կենաց գեղեցիկ յիշատակները, տան ամէն կողմերը ափուած էր

անխոնջ աշխատութեանց արդասիքները, բոլորին անխտիր ըրած բարիքներուն պատմութիւնները, իբր մխիթարութեան փաստեր կը խօսուէին շարունակ, բայց կարծես եւս քան զեւս ցաւ ու կսկիծ կ'արծարծէին։ Բան մը կորսնցնողին սիրտը չեն հանդարտեր, երբ կորսնցուցած իրին արժէքը կը բարձրացնեն։ Ի՞նչ օգուտ աւելի երկարել սրտաճմլիկ մանրամասնութիւնները։

Ուրբաթ օր, 23 Դեկտեմբեր, ժամ ճիշդ 5 ին Բերայի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյն մէջ սկսան յուղարկաւորութեան ազօթքները տան կարգէն սկսելով։

Եկեղեցին ամբողջապէս լուսազարդուած էր. ջահերուն և խորաններուն մոմեղէնները բոլոր վառուած, ընկուզենի պարզ դագաղը Եկեղեցւոյ մէջ զետեղուած երկու մեծ մոմեղէններու մէջտեղ և ամբողջապէս ծածկուած քսանի չափ պսակներէ, որոց վրան տարածուած էր ծաղկեայ մեծադիր խաչ՝ մը այրիացեալ ամուսնոյն կողմէն նուիրուած։ Եկեղեցական դասակարգը առանց յատուկ յանձնարարութեան, այլ ինքնաբերաբար, դրեթէ ամբողջութեամբ փութացած էր ներկայ լինել ի յարգանս Հանգուցելոյն և ի պատիւ Եղբօրն։ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Սուքիասեան կը նախագահէր իրրեւ երիցագոյն, իրեն շուրջն էին շուրջառաւոր և գաւազանաւոր եպիսկոպոսներ, Տ. Գրիգորիս Յովհաննէսեան, Տ. Հմայեակ Դիմաքսեան, Տ. Մկրտիչ Վեհապետեան, Տ. Գէորգ Երէցեան, Տ. Գաբրիել Ճէվահիրճեան, Տ. Մովսէս Կէօմիւքճեան և Տ. Արիստակէս Վանքեան։ Շուրջառաւոր ներկայ վարդապետներէն յիշենք. Տ. Եղիշէ Զիլինկիրեան՝ փոխանորդ Ս. Երուսաղէմի, Տ. Վարդան Բրոխորոնեան, Տ. Գրիգոր Աբարդեան, Տ. Յակոբոս Շահպազեան, Տ. Տաճատ Ոսկանեան, Տ. Վահան Տ. Մինասեան, Տ. Վահան Յակոբեան, Տ. Եղրաս Սաչլեան, Տ. Եղնիկ Պապաեան, Տ. Ներսէս Դանիէլեան, Տ. Մարկոս Գարագաշեան, Տ. Տիրայր Մարգարեան, և Տ. Ղեւոնդ Դուրեան։ Իսկ առանց շուրջառի դասին մէջ կը գտնուէին Տ. Ղեւոնդ Մարտուսեան,

Տ. Մատթէոս Գայբքճեան, Տ. Բարդէն Կիւլէսէրեան և Տ. Վահրիճ Շահլամեան վարդապետները։ Քահանայից թիւը, որք կամ ուրարով ատեան եկած էին և կամ առանց ուրար գտնելու դասին մէջ մնացած էին, քառասունէ աւելի էր, իրենց գլուխը ունենալով Տ. Յովհաննէս Աւագ Քահանայ Մկրտիչը՝ Բերայի աւագերէց և հանգուցելոյն տաներէց, և Գատըքէօյի Տ. Կարապետ և Սամաթիոյ Տ. Յովհաննէս աւագերէցները։ Իսկ բոլորին անունները յիշել երկար պիտի լինէր։

Երգեցողութեանց համար Բերայի դասապետ Ռուբէն էֆէնտի Ճիվանեան շուրջը հաւաքած էր իւր դպիրները և երգեցիկ աղջոց ստուար խումբ մը. եկած էին նաեւ Մայր Եկեղեցւոյ դասուն դպիրները բազմութեամբ, դպրապետ Միհրան էֆէնտի Տ. Ահարոնեանը և դասապետ Գրիգոր էֆէնտի Մէհտէրեանը գլուխնին ունենալով, ուրիշ եկեղեցիներէ դպիրներ ալ խառնուած էին անոնց։ Տան կարգին կանոնագլուխն ու շարականները Մայր Եկեղեցւոյ դպրաց դասը երգեց միւս դպիրներու ձայնակցութեամբ, իսկ Եկեղեցւոյ կարգին շարականները երգեցին Բերայի երգեցիկ աղջիկը. թէ առաջիններուն վեհ և կանոնաւոր երգեցողութիւնը, և թէ վերջիններուն քաղցրանուագ և ներդաշնակ ձայները բոլոր ներկայից, և մանաւանդ օտարազգեաց վրայ հաճելի՝ բայց և զգայուն տպաւորութիւններ թողուցին։ Աղօթքները կարդացին Տ. Մեսրոպ և Տ. Գրիգորիս և Տ. Հմայեակ Սրբազանները, Աւետարանները կարդացին Տ. Մկրտիչ և Տ. Արիստակէս Սրբազանները. դամբանականը խօսեցաւ Տ. Գէորգ Սրբազան։

Ներկայից բազմութիւնը անօրինակ էր, և բոլորն ալ յայտնի անձերէ կազմուած. ամենէն աւելի խուռներամ բազմութեամբ կատարուած յուղարկաւորութիւններէն շատ աւելի եղած ըլլալը վկայուեցաւ բոլոր ներկայից համաձայնութեամբ՝ այնպէս որ իրարու հետ խօսակցութեանց մէջ սկսան ըսել, թէ պէտք էր յիշել ոչ թէ անունք որ ներկայ

էին, այլ փնտռել անունք որ բացակայ էին, և տակաւին ծանօթ անուն մը չէր գտնուէր՝ որ իրր բացակայ յիշուէր։ Հետեւաբար և մեք ոչ ոքի անիրաւած չլինելու համար, անուններ յիշելը դանց պիտի ընենք, աւելցնելով միայն թէ աստիճանաւոր անձերէ, ժողովներու և խորհուրդներու անդամներէ, նշանաւոր անհատներէ, տան բարեկամներէ ու ծանօթներէ ամենքն ալ ներկայ էին։ Լրագիրները սիւնակներով ներկայից անուններ յիշատակեցին յուղարկաւորութեան մանրամասնութիւնները տուած ատենին։ Ազգային պարունակէն դուրս ներկայ եղողներուն դալով, Արդարութեան և Կրօնից Նախարարն և Կրօնից Վերատեսուչն իրենց պաշտօնեայներէն Սէրվէթ Պէյը ղրկած էին իրր ներկայացուցիչ. Ուրիշ հասարակութեանց պատրիարքարաններէն Յոյնը, Հայ կաթողիկը, Պուլկարը, Մելքիտ կաթողիկը, Ասորի կաթողիկը ներկայուած էին մէկ եկեղեցական և մէկ աշխարհական պաշտօնեայներով։ Հայ բողոքական Ազգապետն ներկայ էր անձամբ. Քաղդէացի կաթողիկայ և Հրէից գործակատարներն էին եկած։ Դեսպանատուններէն Գաղղիոյ և Աւստրիոյ թարգմաններն ներկայ էին, Անգղիոյ ներկայացուցիչ մը, Պուլկարիոյ գործակատարն անձամբ, սեղանաւորական մեծ հաստատութիւններն ալ իրենց ներկայացուցիչներն ունէին, ինչպէս նաեւ ներկայ էին Յոյն ու Լատին բարձր աստիճանաւորներ։

Տ. Գէորգ Ս. Եպիսկոպոսի խօսած գնահատելի դամբանականէն եռքը, որուն մէկ ամփոփումը ստորեւ պիտի տանք, դագաղը դուրս հանելու թափորը կազմուեցաւ բոլոր եկեղեցականաց և դպրաց մասնակցութեամբ, և բարապաններու և ոստիկաններու առաջնորդութեամբ։ Դագաղին ծոպերը բռնած էին Գրիգոր էֆէնտի Խաբրեան, Զարեհ էֆէնտի Տիլպէր, Յակոբ էֆէնտի Պոյաճեան, Տիգրան էֆէնտի Եուսուֆեան, Բոլ Տիւսաբ փաշա և Մկրտիչ էֆէնտի Էսատեան. իսկ կերոնները կը տանէին Մելքոն էֆէնտի Նաղիկեան, Գրիգոր էֆէնտի Էվրէնեան, Կարապետ էֆէնտի

Թահթապրունեան, Սարգիս էֆէնտի Սիմոնոֆ, Յակոբ էֆէնտի Պասկեան, և Պերճ էֆէնտի Պոյաճեան։ Թափօրը տաճարին մեծ դուռնէն ելնելով, պտտեցաւ կողմնակի մինչեւ ետեւի դուռը, ուր յաւարտ արարողութեանց Էսաեան վարժարանի աշակերտուհիներէն Օրիորդ Էլիզ Մեհտէրեան ի դիմաց բոլոր աշակերտութեան հրաժեշտի ուղերձ մը արտասանեց, զոր իւր կարգին պիտի դնենք։

Սոյն միջոցին ես կը մնայի Եկեղեցւոյ դասը. ուր իբր սգակիր եկած էի արարողութեանց սկսելէն առաջ, լուին Հոգւոց մը ըսելէն ետքը դագաղին վրայ։ Թափօրին կազմուած և դուրս ելած միջոցին՝ ես տեղէս չհեռացայ, ընդունելու համար ներկայից ցաւակցական արտայայտութիւնները։ Ներկայից մի մեծ մասին մօտենալու յոյսը կորելով՝ հեռանալովս հանդերձ, քան քանեւհինգ վայրկեան տեւեց այդ արարողական գործողութիւնը։ Եղբայրս Տօքթօր Կոմիտաս, քեռայրս Միհրան և քեռորդիս Պողոսիկ դասին մէջ մնաս կանգնած լինելով, անոնք ալ իրենց կարգին ամենուն կողմէ ցաւակցութեան ողջոյններ կ'ընդունէին։

Երբոր եկեղեցիէն դուրս ելայ, յուղարկաւորութեան կարգը աւարտած էր, դագաղը կառքին մէջ փոխադրուած՝ յուղարկաւորներէ շատեր պատրաստ կառքերու մէջ մնած, ինձի կ'սպասէին դէպ գերեզմաննոց ճամպայ ելնելու։ Կը յառաջէին վեց կառքերու մէջ եկեղեցականներ և դպիրներ, կը հետեւէր մեռելակառքը, կառատիրոջ ազնուութեամբ առաջինին տեղ բացուիկը յղուած. անոր ետեւէն կու գային յիսունի չափ կառքերով բազմաթիւ ազգականներ, մերձաւորներ և բարեկամներ։ Օդը դէշ էր. առաւօտէն իվեր և ձիւնախառն անձրեւը կու գար շարունակ, ինչ որ կը յաւելուր ներկայից բազմութեան նշանակութիւնը։ Գերեզմաննոց երթալու միջոցին նորէն սաստկացաւ ձիւնախառն անձրեւը, այնպէս որ հովին ու բուքին, անձրեւին ու ձիւնին ներքեւ կատարուեցաւ թաղման արարողութիւնը, որուն նախագահեց Տ. Հմայեակ եպիսկոպոս Քահանայից դասուն ի դլուխ.

աւագերէց Տ. Յովհաննէս Մկրեան հայրը օրհնեց ու կնքեց ողբացեալ Ագապին դերեզմանը։ Հրանտ էֆէնտի Ֆէրուհան այն ինչ փակեալ փոսին վրայ արտասանեց հուսկ յետին հրաժեշտի համառօտ՝ բայց զգայուն ողջոյնը, զոր իւր կարգին պիտի հրատարակենք։

Հայրս իւր կենդանութեան հոգ տարած էր յատուկ դերեզմանի թաղ մը ստանալ Շիշլի գերեզմանատան մէջ Ս. Նարեկացի կողմնակի ճանապարհին վրայ՝ ոչ շատ հեռու գլխաւոր Ս. Լուսաւորիչ ուղիէն, որմափակել զայն և յարդարել և կոթողակերպ մարմար մը կանգնել ի միջին, որպէս զի անոր վրայ արձանագրուին հետզհետէ նոյն թաղին մէջ թաղեալներուն անունները։ Առաջին անունը գրուեցաւ եղբօրս Տօքթօր Վիչէնի անունը, որ վախճանեցաւ 1889 Դեկտեմբեր 3ին։

Սոյն թաղին մէջ ետեւի կողմը երկու անկիւններու առջեւ կը հանդչին հայրս յաջմէ և մայրս ի ձախմէ կոթողին, հօրս գերեզմանին առջեւն է եղբօրս Վիչէնի գերեզմանը կոթողին աջ կողմը, անոր դիմացը և մօրս գերեզմանին առջեւ զետեղեցինք քոյրս Ագապին, որ կարծես չժուժաց սիրեցեալ ծնողքներէն հեռու մնալ, չտապեց մօրը կարօտը յաղեցնել՝ անոր ետեւէն երթալով հազիւ չորս տարի ետքը։

Յուղարկաւորներ մրսած ու սարսռած, թրջած ու ցեխոտած, հաւաքուեցան պահ մը գերեզմանատան դրան վրայ կառուցուած նորակերտ շէնքին տրահը, ուր վերատին կրկնուեցան ցաւակցութեան և թախծութեան արտայայտութիւններ. բայց ո՞ր խօսք, ո՞ր փաստ պիտի կարենար մեղմել ցաւ մը՝ որ խորաթափանց մնած էր ոչ թէ իւրայնոց՝ այլ բոլոր ճանչցողներուն, և մինչեւ իսկ չճանչնալով լսողներուն ալ սիրտը։ Ժամեր կան, որ աւելի եւս զգալի կ'ընեն մահուան բաժանման կսկիծը։ Մեռեալին մարմնոյն մօտենալը, դագաղը շրջապատելը, հեռուէն տեսնելն իսկ՝ կերպով մը բաժանման խստութիւնը կը մեղմացնեն. ծանրագոյն է վայրկեանը, երբ սիրելիդ փոսին աւանդելով և հո-

զակոյտին ներքեւ թաղելով կը բաժնուիս նորա յետին նըշխարներէն և կարծեցեալ տեսութենէն ալ, և բոլորովին ձեռնունայն կը դառնաս ի տուն, ուր ի զուր կը փնտռես սրտիդ սէրը, սիրահատոր սիրելիդ։

Խուռն կը փութան բարեկամներ և ծանօթներ դերեզմաննոցէն ի տուն, հնարաւոր մխիթարութիւնը բերել մեզի ցաւակցական մասնակցութեամբ։ Նոյն օր և յաջորդ օրեր ամէն ատիճանէ և ամէն դասակարգէ անձեր անպակաս էին տան մէջ, ոչ այնչափ ի նշան յարգանաց առ Պատրիարքն, որչափ Հանգուցելոյն յիշատակին նուիրեալ անկեղծ գնահատութեամբ։ Բարձրաստիճան պետական անձինք, Նախարարապետէն և Նախարարներէն սկսեալ, Դեսպաններ և դեսպանականներ առանց բացառութեան, օտարազգի աստիճանաւոր և պաշտօնական անձնաւորութիւններ ստուար թուով՝ այն օրերուն մէջ փութացին ցաւակցութիւն յայտնել, ոմանք անձամբ այցելելով, ոմանք անձամբ այցետոմսին թողլով, և ոմանք իրենց այցետոմսերը յղելով ցաւակցական բացատրութիւններով։ Իսկ ազգայնոց ոչ թիւը հնար է ճըշդել և ոչ դասակարգերը, որոց մէջ Տիկնայց թիւն ալ իր ընդարձակ տեղը ունեցաւ։

Բայց վերանանք պահ մը միտքով դէպ հեռուն։ Հանգուցելոյն քոյրերէն մին՝ Տիկին Լուսիկ Դ. Լէքէճեան հեռու կը գտնուէր, Եգիպտոսի Դահիրէ մայրաքաղաքը, ուր ամուսնութեամբ փոխադրուած էր 1886 Նոյեմբերին, և որ վերջին անգամ այցելած էր ի Պոլիս 1899 Յուլիսին և մեկնած Սեպտեմբերին։ Լուսիկ և Ագապի կրտսերագոյն քոյրերս իրարու հետ սիրով ու սիրտով շաղկապեալ մնած էին և մեծացած ի միասին, և իրարմէ հեռանալէն ետքն ալ անընդհատ անխափան իւրաքանչիւր շաբաթ իրարու գրած և թղթակցած էին, և իրենց նամակներով իրենց սիրտերը փոխադարձաբար իրարու կը հաղորդակցէին։ Երբ վերջին անգամ Դեկտեմբեր 13ին թղթակցութեան օրը եկաւ, Ագապիին անհնար եղաւ գրել, և ես մասնաւոր նամակով մը գրեցի

պարզապէս հիւանդութեան լուրը։ Իսկ Դեկտեմբեր 20ին առաւն՝ վիճակին ծանրութիւնը պարտաւորուած էի իմացընել՝ վտանգին ակնարկն ալ ընելով կոտրտուկ բացատրութիւններով։ Դժբաղդաբար վերահաս վտանգը իրականացած էր քսանուչորս ժամ չեղած, սակայն այլ եւս թղթատար չկար, և վստահ էինք թէ յանկարծ չկրնար լսել։ Որպէս զի անակնկալ հեռագիր մը զինքը խսպառ չվրդովէր, սպասեցի մինչեւ որ վտանգը ակնարկող նամակը ստանայ, որ հինգ օրէն կրնար հասնիլ, և անկէ ետքը Երկուշաբթի երեկոյ, Դեկտեմբեր 26ին, հեռագրեցի մեր բարեկամին՝ Միհրան էֆէնտի Ղազարոսեանի՝ ցաւալի դոյժը, խնդրելով որ խոհական և զգուշաւոր կերպով Լուսիկի ալ հաղորդէ։ Սա արդէն նամակիս ստացութեան օրէն յուզեալ և սիրտով անհանգիստ, Երեքշաբթի առաւօտ, Դեկտեմբեր 27ին Միհրան էֆէնտի Ղազարոսեանը Համբարձումի էֆէնտի Փափազեանի ընկերակցութեամբ տարաժամ այցելութեան եկած տեսնելուն, կ'այլայլի և կասկածաւոր հեռաքրքրութեամբ շուտով կը խլէ անոնց բերնէն տխրագին իրականութեան դոյժը։ Որչափ սրտաճմլիկ պէտք է եղած ըլլայ հեռաբնակ քրոջ ցաւը՝ պէտք չէ նկարագրել։ Իր նամակներ զրաս նոյն օր և յաջորդ շաբաթներ գրեց, սիրալիր բայց վերալից զգացմանց կենդանի նկարագիրներ են։ Միհրան էֆէնտի Ղազարոսեանի և Լուսիկի հեռագիրներն Երեքշաբթի երեկոյէն հաղորդեցին մեզ դոյժը իմացած ըլլալնին։

Յաջորդ օրերու պատմութիւնը նոյնն է շարունակ, ցաւակցական այցելութիւններ դադար չառին երբեք, անոնց վրայ աւելցան հեռաւորներէ հասնող հեռագիրներ և նամակներ, որոցմէ քանիները ընտրանօք յառաջ պիտի բերենք իրենց կարգին։ Ամենքն ալ շատ զգայուն կերպով կը խօսէին, աւելի անոնք, որք առիթ ունեցած էին զինքը ճանչնալ ի մօտոյ, և որք կենդանի նկարագիրներով իվեր կը հանէին նորա բարեմասնութեանց ձիրքերը։ Այլեւ կը հանէին նորա բարեմասնութեանց պահուն խօսողներուն նիւթն ալ միշտ Ագապին էր՝

իւր ՀԻրքերով, իւր զգացումներով, իւր գործերով, այնպէս որ ես ինքն զորմացած քանիցս կրկնեցի անկեղծօրէն, թէ — Չէի կարծեր որ մեր Ագապին այսչափ ճանչցուած, այսչափ գնահատուած և այսչափ հռչակ ստացած ըլլար — ։ Լրագրական հրատարակութեանց կարգին՝ թէ խմբագրութեանց և թէ յիշատակը յարգողներու կողմէն տպուած յօդուածներն ալ մեծ նշանակութիւն ունեցած են, ինչպէս պիտի տեսնուի հատորիս մէջ ալ՝ անոնց հաւաքածոյն կարդալով ։

Վերահաս Կաղանդի օրը և Ս. Ծննդեան տօնը առիթ ընծայեցին ամենուն այցելութիւնները կրկնելու, թէպէտ ոգեւորայ կանոնով շնորհաւորութեան տոմներ յղելը զանց ըրի ։ Բայց պէտք էր դոնէ շնորհակալութեան ողջոյն մը յղել ամէն անոնց՝ որք յուղարկաւորութեան ներկայ լինելով, տուն կամ Պատրիարքարան այցելելով, կարեկցական տոմսերու միջոցով, հեռագրով և նամակով վուխացած էին ցաւակցութիւններն յայտնել և մխիթարութիւն մաղթել ։ Այդ նպատակով յատուկ տոմներ պատրաստել տուի և պահարաններու մէջ ծրարելով բոլոր վերոյիշեալներուն յղեցի ։ Այդ տոմներէն հազար օրինակ տպագրել տալէ և սպառելէ ետքը, յաւելուածական մաս մըն ալ տպագրել տալ պարտաւորեցայ ։

Շնորհակալութեան տոմները երկու երեսով տպագրուեցան հայերէն և գաղղիերէն, և պարունակութիւնը դրուած էր հետեւեալ կերպով.

Մաղաքիա Պատրիարք Օրմանեան
Միհրան Տէր-Ներսէսեան
Տօքթր Կոմիտաս Օրմանեան
Օրիորդ Եւգինէ Օրմանեան

Սրտագին շնորհակալութիւն կը մատուցանեն իրենց վշտին հանդէպ Ձեր յայտնած մխիթարիչ ցաւակցութեան, եւ այն հաւակրութեան հաւաստեաց՝ զոր հանեցաք ընծայել յիշատակի՝ ողբացեալ

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ Մ. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

Le Patriarche Malachia Ormanian
Mr Mihran Der-Nersessian
Dr Gomidas Ormanian
Mlle Eugénie Ormanian

présentent leurs sincères remerciements pour la part que Vous avez bien voulu prendre à leur douleur, et pour les preuves de sympathie rendues à la mémoire de la regrettée.

Mme AGAPIE M. DER-NERSESSIAN

Հանգուցեալ մօրս յուղարկաւորութիւնը կատարուած էր Ս. Պատարագի մատուցմամբ, բայց այս անգամ պատշաճագոյն դատեցինք Ս. Պատարագը աւելի ազատ օրի մը թողուլ, որպէս զի աւելի վայելչութեամբ ալ կարենայ կատարուիլ ։ Ըստ այմմ Ս. Ծննդեան ութօրէքին յաջորդ Կիրակի օրը, 1906 Յունուար 15ին, Բերայի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյն մէջ պատշաճ և վայելուչ կերպով յատուկ Պատարագ մատուցուեցաւ և Հոգեհանգիստ կատարուեցաւ ի յիշատակ ողբացեալ քրոջս Ագապիին ։ Ժամարարն էր Տ. Հմայեակ Ս. Եպիսկոպոս, և Տ. Գէորգ և Տ. Գաբրիէլ Ս. Եպիսկոպոսներն ալ հաճած էին ներկայ լինել, ուրիշ եկեղեցականաց հետ ։ Ժամարար Սրբազանը Հանգուցելոյն յիշատակին քարոզ մըն ալ խօսեցաւ, Ագապիին երկրորդ դամբանականը, շատ վայել և ազդու կերպով, ինչպէս որ անոր ամփոփումը կարդացողներն ալ պիտի տեսնեն հատորիս մէջ ։

Հանգուցեալ Ագապիի յիշատակին հետ փափագած էինք կցորդել, ինչպէս Սրբազան Ժամարարն ալ իվեր հանեց, մեր միւս Հանգուցեալներուն ալ յիշատակները, որք կերպով մը յարակցութիւն կ'ստանային ։ Հայրս Անտոն վախճանած էր 1894 Ապրիլ 1ին, սակայն Պատարագի օրէն մէկ օր առաջ Երեքշաբթի Յունուար 17ին Ս. Անտոնի տօն պիտի կատարուէր, որ էր հօրս անունին օրը ։ Մայրս Եղիսաբեթ վախճանեալ էր 1902 Յունուար 14ին, և իւր մահուան չորրորդ տարեդարձը կլլնար սոյն Յունուար 15ին ։

Իսկ եղբայրս Տօքթօր Վիչէն վախճանեալ 1889 Դեկտեմբեր 3ին, սոյն ամսաթիւէն մինչեւ Յունուար 15 նոր քառասունքի լրումը կ'ունենար։ Միւս կողմէն չէ՞ որ այդ չորսերը քով քովի հանդչած են այսօր միեւնոյն դերեզմանական թաղին մէջ, նոյն մահարձանին հովանւոյն ներքեւ։

Նոյն օրն ալ ժողովրդեան բազմութիւնը և նշանաւոր անձանց ներկայութիւնը նոր յարգանք մըն էր՝ որ աւելի քան Պատրիարքին անձին, կընծայուէր ուղղակի մեր ողբացեալ Ագապին խնկելի յիշատակին։ Անոր յիշատակին հետ միտքս կ'անդրադառնայ նորա անցեալ կեանքին վրայ, և համառօտ տեղեկութիւն մը կ'ուզեմ տալ յիշատակարանիս ընթերցողներուն։

ՆՈՐԱ ԿԵԱՆՔԸ

Անտոն Աստուածատուրեան Օրմանեան և Եղիսաբեթ Պետրոսեան Մխասէրեան ամուսնոյ վերջին և տասներորդ զաւակը եղաւ Ագապի։ Ծնողքս 1839 Յունուար 22ին պըսակուած լինելով, մինչեւ 1861 տասն զաւակներ ունեցան, առաջինները աւելի իրարու մօտ, վերջինները աւելի իրարմէ հեռու։ Տասներորդը ծնաւ 1861 Յուլիս 11, Երեքշաբթի օր, Գատըքէօյ, Բուշտիի փողոց թիւ 20 հօրս սեփական և նոր բաշէն տան մէջ։ Վեցերորդ զաւակնին աղջիկ եղած էր 1848ին և Ագապի անուն ունեցած, բայց երկուք ու կէս ամսական վաղամեռիկ եղած լինելով, կարօտ թողած էր իւր եռեւէն. նորա Ագապի անունը նորոգուեցաւ տասներորդին վրայ Յուլիս 16ին կատարուած մկրտութեան պահուն։

Իւրաքանչիւր տղու մանկութիւնը իրարու կը նմանի, նմանօրինակ պիտի ըսենք հարկաւ Ագապիի ալ մանկութիւնը։ Ես գինքը ճանչցայ երբ 1866 Փեբրվարին Հռովմէն դարձայ, հնգեւտասանամեայ առաջին բացակայութենէս ետքը, և տան մէջ երեք փոքրիկ քոյրեր գտայ, Եւգինէն, Լուսիկն ու Ագապին, որք չկային 1851 Մայիսին Պոլսէ մեկնելուս և Հռովմ աշակերտութեան երթալուս առեն։ Ագապի չորս ու կէս տարուան սիրուն մանկիկ մըն էր, ժիր, մտացի և արթուն, բայց և միանգամայն հեզ և անուշիկ։

Մանկական դասախարակութեան յարմար դպրոցներ չգտնուելով նոյն կողմերը, միջոց մը Հոլասեան քերց տունը Հայերէնի և միջոց մըն ալ Պրօսար քերց տունը դաղղիերէնի Նախակրթանքները տուայ. և երբ յարմար տեղը եկած էր իրեն ուսման համար պատշաճը տնօրինել, ինչ որ

հայրս չէր խնայած իւր միւս զաւակներուն, արկածաւոր պատահար մը ձեռքը ամիսներու տիպեց զինքը, և Ադապի կանոնաւոր աշակերտութիւնը խափանեցաւ։

Քիչ եռքը երկու եղբայրներուս իրենց բժշկական ընթացքները աւարտելով Եւրոպայէ դառնալնուն առթիւ, Գատըքէօյէ Բերա փոխադրուելու պահանջը ծագեցաւ, և 1875 Մայիսի սկիզբէն բնակութիւն հաստատեցինք Թաքսիմի կողմերը, Ըթըր փողոց թիւ 1 տունը, ուր կը մնանք տակաւին, և ուր Ադապի մահն ալ տեղի ունեցաւ։ Այդ պատեհութեամբ ժամանակ մը յաճախեց դաղղիացի Դիմութեան Քոյրերուն հանդիպակաց վարժարանը, բայց աւելի զարգացման փափաքը լրացնելու համար երեք եղբայրներս փոփոխակի անձամբ ալ աշխատեցանք կարեւոր հմտութիւններ աւանդել անոր, ինչչափ որ կրցանք. իսկ Հ. Եղիա վարդապետ Քիլճեան լեզուներու առանձին դասախօսութիւնը կատարեց բաւական ժամանակ։ Այդ կերպով առանց կանոնաւոր դպրոցական ընթացք մը լրացուցած ըլլալու ալ, հայերէնի և գաղղիերէնի մէջ գոհացուցիչ կարողութիւն ստացաւ և ուսումնական հմտութիւններու ալ բաւականաչափ պաշար գանձեց, որուն նպաստեցին առաւելապէս իւր ուշիմ փափագը և իւր ընթերցասիրութեան ճաշակը։ Երբ հրապարակի վրայ սկսաւ երեւնալ, ուսեալ աղջկան հովեր ցուցընելու չափ եղաւ, և իրը այնպէս ընդունուեցաւ ընկերական շրջանակներու մէջ։

Իւր առաջին կեանքին առաւելապէս տնական շրջանակին մէջ անցած լինելը՝ նպաստեց տնարար և տնաշէն բնոյթ մը ստանալուն. անդատին փոքր հասակէն տնական աշխատութեանց մասնակցելով, և ամէն տեսակ նոյն իսկ ծանր գործերէ չքաշուելով, մաքրութեանց և յարդարմանց ամէն մանրամասնութիւնները կատարելով։ Մայրս գլխաւորապէս՝ ոչ ուսեալ այլ կատարեալ տնաշէն և միանգամայն ձեռարուեստի մէջ կարողագոյն կին մը, այդ երկու բարեմասնութիւնները լիովին ներշնչեց և փոխանցեց իւր

աղջիկներուն, պիտի ըսեմ բոլոր իւր զաւակներուն, իբր զի մանչերն իսկ աղջիկներուն դեռ չհասած ժամանակը՝ տնական աշխատութեանց կը վարժէր, կը մղէր և մասնակից կ'ընէր։

Ադապի կատարելապէս հմուտ և վարժ՝ այլ և վարպետ էր ամէն տեսակ կանացի ձեռարուեստներու փափկութեանց և նրբութեանց, այնպէս որ ասեղի և մկրատի ընդարձակ և բազմակողմանի արդիւնաւորութիւններէն ամենքն ալ՝ առանց և ոչ մի բացառութեան իրեն համար ծանօթ և ընտելական էին, և անոնց արդասիքը կը տարածէր թէ՝ իրեն և թէ՝ իրեններուն պէտքին և օգտին, և թէ՝ բարեկամաց և ծանօթից պատուոյն և հաճոյքին։ Մեր տան մէջ բաւական առատութեամբ գտնուող ասեղնագործեալ կահեր և ընտիր զարդեր՝ մեծագոյն մասամբ Ադապիին ձեռագործներն են։ Իւր և իւր զաւակներուն բոլոր զգեստները իւր ձեռքէն կ'ելնէին, նոյն իսկ չափահաս պատանի մանչուն հագուստները մինչեւ վերջի օրերը։ Իւր հմտութիւնը ծանօթ էր առնուն, և օրիորդներ և տիկիններ իսկ կը դիմէին իրեն, այդ մասին խորհուրդներ ուզելու կամ ուղղութիւններ և հրահանգներ ստանալու։

Զեմ ուզեր երկարել նորա բարեբարոյ ընթացից, պարկեշտ կենաց, քաղաքավարի յարաբերութեանց, փափկանկատ կենցաղավարութեանց, ազնիւ ձիրքերուն, համակիր վարմունքին և ուրիշ ընտիր բարեմասնութեանց վրայ։ Շատերը այդ մասին համարձակաբերան վկայութիւններ տուին և կուտան. ինձի չէր նպար հարկաւ քրոջս գովեստներուն վրայ երկարաբանել։

Կարնոյ առաջնորդ ընտրուելուս առթիւ ճանչուորութիւններ սկսանք ունենալ Կարնեցի անձերու հետ, և գլխաւորապէս Խաչատուր Խան Տէր-Ներսէսեանի հետ, որ անով տեղով կը բնակէր Իւսկիւտար, Կեդրոնական Քաղաքական ժողովոյ անդամ էր, և Կարնեցւոց մէջ նախապատիւ դիրք ունէր։ Տէր-Ներսէսեանը տնովի ալ յարաբերութեանց

մնան մերայնոց հետ, և ճանչուորութիւնը լաւ բարեկամութեան փոխուեցաւ։ Խաչատուր Խանէ զաւակներէն երիցագոյնը Աղէքսանդր էֆէնտի ամուսնացեալ և զաւակաց տէր՝ կը գտնուէր ի Կարին, Տիգրան էֆէնտի կանուխ այրիացեալ՝ երկրորդ անգամ ամուսնացած էր ի Պոլիս և հօրը հետ կենակից. իսկ կրտսերն Միհրան էֆէնտի ամուրի էր տակաւին։ Երիտասարդին և կուսին մէջի շաւիղը անճանաչելի և անտեսանելի ըսած է Իմաստունը, թռչունին օդին մէջ, նաւին ջուրին վրայ և օձին քարին երեսը ի զուր փնտռուած հետքերուն նման։ Համակիր յարաբերութիւն մը ծագած է նոյն կերպով Ագապիի և Միհրանի միջեւ՝ Օրմանեանց և Տէր-Ներսէսեանց փոխադարձ տեսակցութեանց և յարաբերութեանց շարունակելովը, ոչ արուեստակեալ պատրաստութեամբ և ոչ կողմնակի և անուղիղ ձգտումներով կազմուած, այլ բնական և սուրբ սիրոյ և սիրտի յարաբերութիւն մը, օրինաց և պատշաճից ամէն պայմաններու պահպանութեամբ։ Երկու կողմերն ալ շատ զգուշաւոր եղած են իրենց զգացմանց արտայայտութիւնը փութացնել, առաւելապէս արտաքին հանգամանքներուն նկատումներով, մինչեւ որ դամ դամ իրողութիւնն կը լլնի հրապարակային, ընտանեկան խօսակցութիւնք կը յառաջեն, գործադրութեան ձեւեր կը խորհուին, և վերջապէս որոշում կը տրուի, խօսքկապը կը կատարուի, նշանը պաշտօնապէս կ'օրհնուի 1890 Սեպտեմբեր 6ին, և պսակը ես ինքս կ'օրհնեմ նոյն տարւոյ Նոյեմբեր 12ին համեստ շրջանակի մէջ և առանին ուրախութեամբ, այդ նպատակին համար յատկապէս գալով Արմաշու Դպրեվանքէն, ուր կը գտնուէի այդ միջոցին՝ վանահայրական և վերատեսչական և ուսուցչական պաշտօններ միանգամայն ստանձնած լինելով։

Նշանակելի պարագայ մը կայր այդ ամուսնութեան մէջ։ Երկու խնամութիւն հաստատող կողմերէն՝ թէ հարսին ծնողքներն՝ Անտոն էֆէնտի և Տիկին Եղիսաբեթ Օրմանեան, և թէ փեսին ծնողքներն՝ Խաչատուր Խան և Տիկին Իսկուհի Տէր-

Ներսէսեան ոչ միայն ի կեանս էին չորսերն ալ, այլ և երկու զոյգ ամուսիներն ալ իրենց ամուսնութեան յիսնամեայ ոսկեղինիկ յոբելեանը կատարած էին արդէն, և իրենց վերջին զաւակներն էին որ ամուսնութեամբ կը կապուէին։ Նոյն պահուն բարեգուշակ նկատեցինք այդ պարագաները և նոր-բապտակ ամոլին ալ իրենց ծնողաց ոսկեղինիկ յոբելեանը մաղթեցինք, և կարծես թէ երաշխաւորեալ նկատեցինք։ Այժմ կը զգամք թէ շատ կանուխէն փայլուն ակնկալութիւններով օրօրուած ենք եղեր։

Ագապիի ամուսնական կեանքը իր վրայ արտաքին զգալի փոփոխութիւն չբերաւ, զի ոչ թէ ինքը հարս գնաց, այլ Միհրան տունփեսայ եկաւ մեր տունը։ Կենաց և կենցաղի ձեւը միեւնոյն էր, սովորութիւն և ճաշակ չէին փոխուած, և Միհրան ալ ըստ ամենայնի իր վեսայութեան տունին յարմարելու և համակերպելու բարեմասնութիւնն ունեցաւ, տուն մը զոր արդէն լաւ ճանչցած էր բաւական երկարժամանակեայ և բաւական յաճախ յարաբերութեանց հետեւանքով։ Իբր արհեստ և զբաղում Միհրան, իւր եղբօր Տիգրան էֆէնտիի ընկերակցութեամբ սեղանաւորական գործով կը զբաղէր, և անոր մէջ շարունակեց քանի մը տարիներ եւս։

Ագապիի և Միհրանի ամուսնական կեանքը երջանիկ եղաւ ըստ ամենայնի, այն երջանկութեամբ որ ներքին է և հիմնական, որ սիրտի և սիրոյ վրայ կը հիմնուի և որ ուղղութեան և պարկեշտութեան ծածկոյթով կը հովանաւորուի։ Չէ եղած և չյիշուիր երբէք՝ որ նաեւ ամենափոքր տարաձայնութեան հետք մը տեղի ունեցած ըլլայ երկուքին միջեւ, չէ եղած վայրկեան մը՝ ուր առաջին բոպէին սիրաբորբոք զգացումը նուազած ըլլայ երկուքին միջեւ։ Աստուած իրենց սէրն ալ օրհնեց, և երեք սիրամոյն զաւակներու ծնող եղան երկամեայ ընդմիջումներով։ Անդրանիկնին Պողոս-Վահան ծնաւ 1892 Ապրիլ 20ին, Արաքսիա-Իսկուհի 1894 Սեպտեմբեր 1ին, և Սիրարփի-Վերոնիկէ 1896 Օգոստոս 23ին։ Երեքն ալ՝ թէպէտեւ անցաւոր տկարութիւններ

անեցան, ինչ որ անհրաժեշտ է ամէն անհատի, սակայն առողջ կաղմով և վայելուչ կերպարանքով, ուշիմ միտքով և կիրթ ընթացքով՝ ոչ միայն իրենց ծնողաց ուրախութեան, այլ և ամէն ծանօթներու համակրութեան առարկայ եղան։

Ագապիի մօրենական դուրգուրանքը յառակս դարձած բան մը եղած էր ամենուն բերանը։ Նա իրրոլի դիեցոյց, սնոյց, խնամեց և հոգաց իր զաւակները, առանց ուրիշի օգնութեան դիմելու կամ ուրիշի ձեռք յանձնելու։ Մանկածու աղախիններ եթէ պահեց, երբէք անոնց չյանձնեց իր զաւակները, այլ գործածեց զանոնք իր ձեռաց ներքեւ ինչ ինչ օժանդակ աշխատութիւններ կատարելու համար։ Ամբողջ այն տարիները յորս փոքր աղջոյց հոգը աճեցուն էր, որ և հաւիւ թէ վերջին 1905 տարւոյն մէջ միայն սկսած էր մասամբ նուազիլ, նա գիտաց զինքն զրկել ամէն հաճոյքներէ և զուարճութիւններէ, երթեւեկէ և այցելութիւններէ, միայն ու միայն տղոյը անմիջական հսկողութենէ չհեռանալու համար։ Ուրախութեանց և զուարճութեանց ճաշակէն օտար չէր, և ոչ իսկ այդպիսի հաճոյից դէմ հակակրութիւն կը ունցանէր. ընդհակառակն թէ հասկացողն էր և թէ կարդադրելու կերպն ալ գիտէր. այլ լոկ մայրենի գորովոյն խստապահանջ նախանձայուզութենէն ազդեալ՝ զինքն կը զրկէր խոհական և առաքինի զգացմամբ։ Վկայ այսմ՝ որ տան մէջ նմանօրինակ բան մը սարքելու համար նախաձեռնութիւնն ալ կառնէր՝ և կարգադրութեանց աշխատութիւններն ալ կը սանձնէր։

Ագապիի և Միհրանի ամուսնական յարաբերութիւնք օրինակելի ըլլալու չափ կանոնաւոր եղան և անբասիր ըստ ամենայնի։ Ոչինչ կրցաւ իրենց ուղիղ յարաբերութեանց սանանել, և մինչեւ իսկ չար լեզուներ չկրցան անոնց վրայ իրենց ազդեցութիւնը տարածել։ Արտաքին գժուարութիւնք աշխարհի կեանքին բնական արտադրութիւններն են, ինչպէս փուչեր հողին կամ խոտեր խոպանին։ Եղան պարագայներ յորս սեղանաւորական գործերու խանգարումնեները ծանր կոխեցին Միհրանի վրայ, այլ նա իր առաջին քաջալերութիւնները նոյն իսկ իր Ագապիէն կ'ստանար, որ դժպհի հանգամանաց հանդէպ արի զգացմամբ և ցաւալի արկածից հանդէպ խնդում կերպարանքով գիտէր իր սիրելին իսկ հանդարտել, և անոր սիրտէն փարատել որևէ անախորժ կացութեան մը կասկածը։ Ո՜հ, որչափ ստոյգ է թէ կանայք իրենց արանց երջանկութեան աղբիւրն են, եթէ իրենց սիրտին սէրը միայն ըսեն և ոչ իրենց քմաց հաճոյքը։

Ընտանեկան համակամ երջանկութեան պատճառներէն մին ալ առանին պիտոյից հայթայթման բաւականութիւնն է։ Ամեն տուներ, նոյն իսկ մեծահարուստներ, այդ բաւականութիւնը չպիտի կարենան արդարացնել, եթէ կինը չգիտնայ պատշաճ կիրառութեան և օրինաւոր խնայողութեան պայմանները պահել։ Շռայլութեան և անկանոն ծախսարարութեան հանդէպ ոսկի կոյտեր իսկ կը հալին կը սպառին։ Ագապին իր խոհական խնայողութեամբ, իր ընտրանոք կիրառութեամբ, իր ձեռաց աշխատութեամբ, իր հանճարեղ փոխանակութիւններով, իր արհեստաւոր հնարքներով՝ գիտցաւ իր անձն ու իրենները և իր տունն բարեկեցիկ և բարելաւ կերպարանի մը ներքեւ պահել այնպիսի և այնչափ միջոցներով, որչափով թերեւս ուրիշ մը շատ սոսկական երեւոյթ մը իսկ պիտի չկարենար տալ իր տունին և իր անձին։ Թերեւս այդ յայտարարութիւնը աննպատակ խոստովանութիւն մը կարծուի իմ կողմէս յանխորհուրդս հրապարակուած, բայց ոչ երբէք արտաքին միջոցներու առատութեամբ ճոխացած երեւնալու ունայնամտութիւնը ունեցած ենք՝ ո՛չ ես ո՛չ մերոնք։

Նկատողութեան արժանի կէտ մը նշմարուեցաւ ամենուն կողմէն Ագապիի համեստ և փափուկ վարմունքը ամէն իրեն մօտեցողներուն հետ։ Անկիրթ ճաշակը կամ բիրտ մեծամտութիւնը միայն կրնան մարդ մը խրոխտ ու խիզախ ընթացքի տեր ընել, ուրիշները անարգել, օտարը անտեսել, ինքնիրմով վերուզոյց լինել։ Փառք Աստուծոյ, Ագապի կիրթ

ճաշակը իւր ջրջանակէն ստացաւ կատարելապէս, իսկ հա-
մեստ չափաւորութիւնը կարծես իւր ներքինին մէջ բնածին
ունեցաւ։ Նա չգիտցաւ զոք անարգել, ըլլայ իսկ ստորին
դասակարգի մը անհատ, արգահատանաց զգացմունք ունե-
ցաւ միշտ ինկածին վրայ, գորովոյ զգացմունք կարօտին վը-
րայ։ Լեզուն չսորվեցաւ երբէք բամբասելու, խօսք խառնե-
լու, նախատելու, քամահրելու։ Իրեն ատելի եղան միայն
անոնք՝ որ այդ սովորական դարձած ախտով են վարակուած,
բայց այդ զգացումն ալ սիրտին մէջ պահեց, և մինչեւ իսկ
անոնց որ՝ իւր նկատմամբ ալ զեղծանելու միտեցան, հա-
կառակութիւնը չենոյց, վրէժխնդրութիւն չխորհեցաւ, իւր
ուղիղ կանոնէն չեղել չուզեց։ Ոչ ոք երբէք անոր բերնէն
լսեց տարապարտ դատարկախօսութեան կամ դատապարտ
հակառակախօսութեան զրոյցներ, և միթէ այս չէ՞ր պատ-
ճառը՝ որ իւր դադաղին շուրջը համակիր ցաւակցութեան
արտայայտութիւններ միայն զրուցուեցան, և սրբազան ա-
տենաբաններուն ալ դերազանցաբար բարձրացուցած կէտը
եղաւ իւր վարմունքին՝ քաղցրութեան և փափկութեան գո-
վեստը։

Գթութեան և ողորմութեան արժէքը եթէ մեծա-
գումար և մեծաքանակ նպաստներ և նուէրներ տալու վրայ
պիտի հաստատուի, Ադապիին ձեռքը չունէր այդ կարողու-
թիւնը, և այդ չէ զոր նկատել տալ կ'ուզեմ։ Փափկանկատ
մտադրութիւնը կրնայ իւր գթութիւնը՝ ողորմութեան խիստ
ձեւէն ընծայի դիւրին ձեւին վերածել։ Պէտք ունեցողին
խնդրուածքը կանխել, տուածին պարագաները առնողին
փափաքին յարմարցնել, իրաւցնէ կարօտը դիտել ու գտնել,
ուր որ շատը չկրնար՝ կրցածը չզլանալ, կոչտ ու բիրտ բա-
ցատրութիւններով նպաստաւորեալը չվիրաւորել, գոնէ օգ-
տակար խորհուրդներու օգնութիւնը առատաձեռնել, իւր
կամքէն անկախ և իւր կարողութենէն վեր եղող պարագա-
ներուն բարեխօսի ու միջնորդի դերը կատարել, ծանօթնե-
րու շրջանակին մէջ յորդորներով ու դրդիռներով վարը

նպաստները իրարու բարդելով գործ մը գլուխ հանել, ա-
ռաւելապէս անոր ու լքեալ մատաղ աղքատներու խնդու-
թիւն պատճառել, զաւակներու տէր կարօտներուն վրայ
յատուկ նկատումներ տարածել, այս և ատոնց նման շատ մը
պարագաներ, որք ողորմութեան վրայ անուշութիւններ կ'ա-
ւերցնեն, Ադապիին յատուկ և ամենուն կողմէ նկատի առ-
նուած ձիրքերն եղան։ Էսաեան վարժարանի աղքատ աշա-
կերտաց ճաշ տալու գրութիւնը՝ իւր սիրտէն բղխած աղուոր
սկզբնաւորութիւն մը եղաւ; ինչպէս Տեսուչին մէկ գրու-
թիւնը բացատրեց զայն և զոր իւր կարգին պիտի դնեմք։
Իւր տղոց սիրտին մէջ ալ այդ փափուկ զգացումը տպաւո-
րելու համար ո՛չ մտադրութիւն պակաս ըրաւ և ո՛չ զոհողու-
թիւն։ Բաւական էր որ տղոց մին մատնանիշ ընէր թէ այս
ինչ աշակերտուհին կամ աշակերտը այս ինչ բանը չունի,
կամ այս ինչ բանին կը կարօտի, որ ինքը ցուցուած պակա-
սը նոյն ինքն իւր զաւկին ձեռքը հայթայթելու կերպը մտա-
ծէր և լրացնէր։ — Պէտք է, կ'ըսէր, որ սիրտերնին պատ-
րաստ և ձեռուընին բաց վարժուին —։

Այդ ամէն դովանի ձիրքեր պտուղներ են. արմատը՝
որ անոնց կ'ընձեռէ ծառին և նիւթ կ'ընծայէ պտուղին,
հոգւոյն զգացմանց ուղղութիւնն է, որ բարեպաշտութիւն
անունով ծանօթ է մեզի։ Զգայուն հաւատք մը աստուա-
ծային մեծութեան վրայ, եռանդուն յոյս մը վերնային նա-
խախնամութեան վրայ, և գործնական սէր մը անեղական
բարութեան վրայ, ատոնք պէտք է նախ խորապէս տպաւորուին
սիրտին մէջ, որ յետոյ օրինաւորապէս արտայայտուին ար-
տաքին նշաններով։ Բարեպաշտութեան զգացումը չպակսե-
ցաւ Ադապիին իւր իսկական նշանակութեամբ, նա պաշտեց
բարին կատարեալ համոզմամբ, և ծառայեց բարւոյն անխար-
դախ հաւատարմութեամբ։ Բարի քրիստոնէի հոգեւորական
պարտաւորութեանց ալ կանոնաւոր պահպանողն եղաւ, ե-
կեղեցւոյ սրբութեանց սիրող և եկեղեցական պաշտամանց
հետեւող։ Աղօթքի վրայ յոյսը անխախտ եղաւ, ի ժամու

Եւ ի տարաժամու կը տեսնէիր զինքը՝ նոյն իսկ ընտանեկան յարկին մէջ՝ Տիրամօր պատկերին առջեւ ծնրադիր, նորա խնամոյ յանձնելով՝ ո՛չ զինքն, որ իւր փափաքներուն ու խնդրուածներուն մէջ տեղի չէր գրաւեր, այլ իւր ամուսինն ու զաւակները, իւր ծնողքներն ու եղբայրներն ու քոյրերը, իւր դթութեան առարկայ եղած անհատները։ Եւ Աստուած որ անտես չըներ իրեն դիմողները, ու կը պահէ ինչ որ իրեն կը յանձնուի, սիրոյ յանձնարարողը և փափաքեցաւ իրեն մօտ ունենալ, ներելով որ բարի սիրոը շատ եւս հեռու մնայ անեղական բարութենէն. «Զի ցանկալի էր Տեառն անձն նորա, վասն այսորիկ տագնապեցաւ (աճապարեաց եղանել) ի միջոյ չարեաց» (Իմաստ. Դ. 14)։

Եւ իրաւ, տագնապալից աճապարանք մը զգալի կերպով կը յայտնուէր նորա կենաց վերջին ամիսներուն մէջ։ Ըթը փողոցի տունը, ուր երեսուն տարիներէ իվեր կը բնակէինք, շատոնց սկսած էր անձուկ լինել ընտանեկան պահանջներուն ու պէտքերուն հանդէպ, զի Միհրանի և Ագապիի զաւակները մեծցած էին արդէն, իրենց տնական պայմանները աւելի ընդարձակութիւն կ'ուզէին, իմ ալ անձնական հանգամանքները ոչ նուազ պահանջներ ունէին, բայց իրադործելն էր դժուար, տեղափոխութիւնն անյարմար, և ընդարձակելն անհնար։ Դրացի փոքր տան մը յարակցութիւնը միայն կրնար այդ խնդիրը լուծել, բայց անոր ալ պայմանաժամին ու պատեհին սպասել պէտք էր։ Ագապին եղաւ որ այդ դործոյն մանրամասնութեանց հսկեց ի մօտոյ, հոգաց ու ջանաց, փութաց ու փութացոյց՝ մինչեւ որ օրինական պայմանները կարգադրուեցան և իւր սիրոը հանդարտութիւն գտաւ։ Յուլիս 1ին դպրոցական արձակուրդի սկսելուն՝ Միհրան ու Ագապի իրենց զաւակներով օդափոխութեան ելան Մեծկղզի, Այոսթեֆանոյի մէջ ճարակող հիւանդութեան զրոյցէն խիթալով, բայց տեղական հանդամանքնե-

ները նպաստակայարմար չդալով, Օգոստոս 12ին վերադարձան և 16ին Այոսթեֆանո անցան, և մինչեւ Սեպտեմբերի սկիզբը մնացին։ Սեպտեմբերի 14ին էր որ մեծ քոյրս Եւդինէ ծանր կերպով հիւանդացաւ ստամոքսէն արիւնի արտաքսումներով, որ իւր արդէն տկար կազմը ցնցեց և այնչափ յառաջեց որ մինչեւ իսկ վայրկեան մը մեր միտքերը շփոթեց։ Ագապի անձամբ կատարեց իւր քրոջ հսկողութիւնն ու խնամքը, ամբողջ ամիս մը՝ մինչեւ Հոկտեմբեր 15, որ Եւդինէ հաղիւ կրցաւ անկողինէն ելնել և բազմոցի անկիւն նստիլ։

Նոր վարձուած փոքրիկ տան բանալիները Հոկտեմբեր 18ին յանձնուեցան մեզի, և 24ին սկսան երկու տունները իրարու խառնելու աշխատութիւնները, հաղորդակցութեան դուռներ բանալով, յարմար անցքեր կազմելով և հարկ եղած տեղերը նորոգելով։ Ամսոյն 30ին եւս կրցայ անկողինս տեղափոխել, և երկու օր եռքը Նոյեմբեր 1ին՝ Ագապի և Միհրան և զաւակները տեղական փոխադրութիւններն ըրին, և ըստ նախորոշ պատրաստութեանց անկողիններն ալ զատեցին, կարծես կանխատեսեալ ինձ կարգադրութեամբ և մշտատեւ բաժանման դառնութիւնը կանուխէն թեթեւցնելու դիտմամբ։ Իրաւ Ագապի այդ աշխատութեանց օրերը աւելի յոգնեցաւ, բայց ոչ չափազանց. որովհետեւ իւր ըրածները հոգածութիւն էին և հսկողութիւն շինութեանց պահանջներուն հանդէպ, որոնք երկրորդ շարթուան մէջ նուազեցան, և Նոյեմբեր 7ին բոլորովին աւարտեցան, և քիչ օր եռքը լրացան եւս տան յարդարումը, կարասեաց և կահուց տեղաւորումը, եղածին փոփոխութիւնը և պակասին գնումը։

Այդ պարագաները կը յիշեմ անոր համար՝ որ այդ աշխատութիւնները չկրցան ու չէին կրնար Ագապիի վերահաս հիւանդութեան իբրեւ առիթ նկատուիլ։ Նոյեմբեր 12ին, որ է ըսել հիւանդանալէն ամիս մը առաջ, ամենայն ինչ կարգադրուած և ամէն աշխատութիւն լրացած էր։ Նոյն երեկոյին Միհրանի և Ագապիի ամուսնութեան տասնեւհին-

դերորդ տարեդարձը ընտանեկան շրջանակի մէջ յիշատակելու առթիւ, արտաքին դիւրութեան և ներքին հանգարտութեան, առողջութեան և երկարակեցութեան հաւատիքը առաջեռն ունենալու համոզմամբ՝ յիսնամեակ յոբելինի լրման բարեմաղթանքը կը խօսէինք և կը կրկնէինք լիաբերան. և ինքն խեղճ Ագապին ալ՝ միւնոյն նախադրայմամբ տոգորեալ կ'երեւէր, առաւելագոյն զուարթութեան և լիսիրան գոհունակութեան արտայայտութիւնները կրկնելով։ Յաջորդ օրերուն մէջ ալ նա իւր հանդստութեան ծայրը հասած կը կարծէր զինքը, տնական բաղձացեալ ընդարձակութիւնը գտած, դիւրութիւնները հայթհայթած, և մանր մունր առաւելութիւններն ալ հոգացած լինելուն, և իւր բերնէն ստէպ կը լսուէր թէ՝ —Ա.յլեւս հանգիստ կրնամ ընել, և ես ալ քիչ մը լինձի նայիլ—։ Նոր կարգադրութեանց մէկն ալ եղած էր տղայոց յատուկ աշխատութեան և զուարճութեան սենեակ մը որոշել, որով անոնց այն տեղ հաւաքուած ատեն՝ ինքն ալ կրնար առանձինն և հանդարտ մնալ, մանաւանդ որ երեքն ալ անձին դիտակից և խելքին տէր տարիքի հասած լինելով, պէտք չէր մնար որ անդադար և անընդհատ իւր հսկող աչքին ներքեւ լինէին։

Նոյեմբեր 12էն Դեկտեմբեր 11 ամսոյ մը միջոցը՝ Ագապին գոհունակ և զուարթ օրերը եղան. նոյն միջոցին շաբաթական այցելութիւն ընդունելու օր ալ սահմանեց իրեն, Ուրբաթ օրերը որոշելով առ այդ, և միւս կողմէ ինքն ալ փոխադարձ այցելութեան պատշաճութիւնը լրացընելու և իւր նոր որոշումը ծանօթից հաղորդելու համար այցելութեանց պատեցաւ շատ օրեր. մէկ խօսքով այդչափ աշխատութենէ ետքը քիչ մըն ալ հանգիստ վայելելու ժամանակին հասած կարծեց զինքն։ Քրոջը Եւգինէին տկարութիւնը չէր անցած տակաւին, անոր հանգիստ ընել տալու կերպերը կը մտածէր, —Զմեռն իրուն դուն կատարեալ հանգիստ կրնաս ընել, կ'ըսէր քրոջը, դարնան ալ քիչ մը օդափոխութեան կ'երթաս, մինչեւ այն ատեն ես ամէն բան

կրնամ ընել. ես առողջ եմ, բան չեմ ըլլար, գործերն ալ շատ դիւրացած են հիմայ —։

Բայց ահա, երբ ամենայն ինչ իրեն աւելի ծիծաղկոտ էր, երբ տնական և ընտանեկան կարգ ու սարքը իւր ճաշակին և փափաքին համեմատ կարգադրած էր, երբ ներքին և արտաքին նեղութեան կամ հոգածութեան որ և է մի պատճառ չունէր, երբ զուսակայ վրայ նայած ատեն հոգերէ աւելի վայելքներ կ'զգար, երբ բոլոր հանգամանք իրեն համար յաջող հակում ստացած էին, երբ իւր ծանօթք ու բարեկամուհիք ալ իւր գոհունակութիւնը տեսնելով կը շնորհաւորէին, ճիշդ այն միջոցին վտանգներուն ամենէն անակնկալը և փորձանքներուն ամենէն անդարմանելին կը հասնի. Դեկտեմբեր 11ին կը հիւանդանայ, 18ին կը ծանրանայ, և 20ին կը վախճանի։ Ստոյգ է ապաքէն որ մահը կը հասնի «Ցորում ժամու ոչ կարծիցէք»։

Վերջին օրերուն և մահուան յիշատակները սկիզբը գրած եմ, դառնագէտ կորուստին ծանր զգացման ներքեւ. բայց զգացումներս դեռ չեն մեղմացած, դուցէ աւելի ծանր չեշտերով գրէի այս պահուս, եթէ սկիզբէն գրած չըլլայի։

1 Փետրուար 1906։

ԲԵՐԱ.

ՅՈՒՂԱՐԿԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ ԱՌԹԻՒ ԽՕՍՈՒԱԾ ՃԱՌԵՐ

Ա.

Գերապատիւ Տ. Գէորգ Ս. Եպիսկոպոս Երէցեանի 1905 Դեկտեմբեր 23 ին, Ուրբաթ օր, Բեռայի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյն մէջ, յուղարկաւորութեան աղօթքներէն վերջ խօսած դամբանական քարոզին քաղուածն է, նոյն ինքն Սրբազան ատենաբանէն նամառօտուած :

«Զի զեն զինուորութեան մերոյ ո՛չ է մարմնաւոր, այլ զօրաւոր յԱստուծոյ» :

Բ. Կորնթ. Ժ., 4

Շատ տխուր դադարի մը շուրջն է որ մխիթարական կը վնտռեմ խօսիլ. աշխարհ իսկ բոլոր բաղդերով ու փառքերով կը լռէ ու կը պատկառի այսքան դառնութեան առջեւ : Երբ աշխարհ իւր ամէն ոյժերով և յոյսերով տկար կը մնայ, Երկինքն է որ կարծես աւելի պայծառ կը փայլի անտուտ խոստումներովը : Երբ մարմինը այլ եւս ընկճուած է իւր բոլոր զօրութեամբ կեանքի մշտատեւ պատերազմին մէջ, հոգին է որ կը զօրանայ, և հոգեկանն է որ աւելի կը ներդործէ՝ ախոյանք վշտացեալին և մխիթարութիւն սգաւորին : Քրիստոնէական հաւատքն է որ կը հասնի արիացնել հաւատացեալը, արհամարհելու բաղդի ամէն հարուածները և ժամանակաւոր կեանքի ամէն փորձութիւնները, արհամարհելու մահն անգամ, որ թէեւ մարմնոյ վերջին տկարութիւնն է, ոչնչութիւնն է, այլ սակայն հոգեկան կեանքի առաջին և ամենամեծ զօրութիւնն է, զի ո՛վ որ մահէն չվախնար, նա ամենէն զօրաւորն է կեանքին մէջ :

Եւ ի՞նչ է կեանքը, եթէ ոչ պայքար մը մահուան դէմ, ինչպէս մահն ալ պայքար մըն է կեանքին դէմ. երկուքը իրարու հակընդդէմ, երկուքը իրարմէ անբաժան, զի ծնած օրն մարդ կ'սկսի մեռնիլ : Եւ եթէ ապրած է մարդ կեանքին մէջ՝ ինչպէս արժան է, մեռած օրն է որ կ'սկսի ապրիլ անվախճան : Ո՜հ. կեանքի և մահուան այս մշտատեւ պայքարին մէջ նշանակութիւն չունին մարմնաւոր զէնքերը, ո՛չ դանձ և ո՛չ հանճար, ո՛չ զօրութիւն և ո՛չ որ և է բաղդաւորութիւն, չեն կրնար զմեզ պաշտպանել, եթէ մենք զինուած չենք հոգւով և զօրացած չենք Աստուծով : Վասն զի աշխարհ ունի այնպիսի փորձութիւններ, ուր մարդ իր բոլոր խմաստութեամբ կը տկարանայ, կեանքը ունի այնպիսի դառնութիւններ, ուր մեր ամէն բաղդաւորութիւնները անզօր կը մնան. կան աշխարհի վրայ այնպիսի դժբաղդ ու անմխիթար հարուածներ, ուր մարդկային ամէն ոյժ և կարողութիւն առ ոչինչ կը մնան :

Հոն է ահա որ ներքին մարդը՝ հոգին պէտք է զօրացած ըլլայ Աստուծով. և այս զօրութիւնը կը ծնի մեր մէջ ու կը զարգանայ հաւատով, հաւատքը ըլլան է՝ որ պիտի առաջնորդէ մարդը դէպ իսկական կեանքը. հաւատքը ոյոյն է՝ որ պիտի զօրացնէ անոր ընթացքը յաւիտենական ակնկալութիւններով. հաւատքը սէրն է՝ որ պիտի կապէ միացնէ Քրիստոսի երկնաւոր կեանքը երկնային վայելչութեան աղբիւրին հետ, որ է Աստուած : Հաւատքը զրահն է անխոցելի՝ որ պիտի պաշտպանէ զմեզ կեանքի տխուր հարուածներուն դէմ, վահանն է անպարտելի՝ որ պիտի պահպանէ կեանքին այսքան նուրբ, այսքան բաղմապահանջ, այսքան փորձալից կազմածքը՝ աշխարհիկ անակնկալներու դէմ : Ո՛վ որ հաւատք ունի՝ անվեհեր կ'ընթանայ կեանքի յարատեւ պայքարին մէջ. ժուժկալ կը մնայ բաղդի խարուսիկ օժիտներուն առջեւ, և արի անվհատ՝ կեանքի դառնութեանց ու վշտին առջեւ, մինչեւ անգամ մահուան սպառնալեաց առջեւ : Այս է ահա՛ մեր հոգեւոր զինուորութեան զէնքը՝ միշտ նորոգուած, միշտ օրհնուած ու միշտ զօրացած Աստուծով :

Այս հաւատքն է որ կը ներդործէ ու կը ընու մարդուն հոգին անկեղծ բարեպաշտութեամբ, միտքը՝ ճշմարիտ լուսով և

սիրտը բարի զգացումներով, և այսպէս կը ձուլէ կը կազմէ մարդը կատարելութեամբ։ Այս հաւատքով օժտուած էր ողբացեալ Տիկին Աղապի Տէր-Ներսէսեան, որոյ տխուր դագաղին առջեւ կը գտնուինք։ Հանգուցեալը՝ դուստր բարեյիշատակ Անտոն էֆէնտիի Օրմանեան, հոգւոյ և մտքի և սրտի ազնիւ ձիրքերով զարդացած՝ փորձ տանտիրուհին էր Օրմանեան Գերդաստանին, և պատուական ընկեր և մայր Տէր-Ներսէսեան ընտանեաց։ Նորա կեանքի վերջին ժամերուն՝ Օրմանեան Տան Պետը՝ Նորին Ամենապատիւ Սրբազնութիւնը՝ կ'ողբար վշտահար, ո՛չ միայն իւր սիրեցեալ քրոջ այլ և իւր տան արժանաւոր տիրուհւոյն դառն կորուստը։ Իսկ ամուսինը Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեան կուլար անմխիթար՝ ոչ միայն իւր կեանքի պատուական ընկերոջ այլ և իւր որբացեալ զաւակաց տիպար մեր անդարձ բաժանումը, որ հաղիւ քառասուն և հինգ տարիներ ապրած, հաղիւ տասն և հինգ տարիներ կենակցած, կը կնքէր իւր կեանքը՝ միշտ գործօն, միշտ արդիւնաւոր, և տակաւին շատ կարեւոր իւր տան, իւր ամուսնոյն և իւր զաւակաց համար։

Հանգուցեալը օժտուած էր անկեղծ բարեպաշտութեամբ մը, զերծ նախապաշարումներէ, և օժտուած ճշմարիտ համոզումներով. իւր հոգւոյն այս առաւելութիւնները ծանօթ էին արդէն, և ես ականատես ու մասնակից գտնուեցայ մատակարարութեան Ս. Խորհրդոյն, որով ցանկացաւ զօրանալ մահուան տագնապի վերջին ճգնաժամերուն։ Իւր միտքի զարգացումը նոյնպէս ցոյց տուած էր՝ Պատրիարքական տան մէջ իւր վարուելու արժանաւոր ձիրքերովը, և ինքն ալ լիապէս ժառանգած էր այն հայրական հոգածութենէն, որ պատրաստած էր Նորին Ամենապատիւ Սրբազնութեան նման հանճար մը, և անոր հարազատներուն կրկին Տօքթօր Օրմանեաններուն նման տաղանդաւոր, և անոնց քոյրերուն նման ազնիւ անհատներ։ Իւր սիրտին ազնուութիւնը ոչ միայն անուցած էր իւր մէջ անկաթ սէր իւր ամուսնոյն վրայ և անձնուէր գորով զաւակացը վրայ, այլ և սիրելի և յարգելի ընծայած էր զինքը յաչս ամէն անոնց, որ ծանօթութիւն ունեցած էին իւր հետ։

Այս բարեմասնութիւնները եթէ մէկ կողմէն մխիթարութիւն կը հայթայթեն, բայց միւս կողմէ աւելի լեղի կը խառնեն

դառնութեան բաժակին մէջ, որ կը մատուցուի Օրմանեան և Տէր-Ներսէսեան պարագայից։ Վստահ եմ սակայն որ Նորին Բարձր Սրբազնութիւնը վարժ է արդէն կեանքի դառնութեանց դէմ տոկալու, նոյնպէս իւր հարազատը՝ արհեստին բերմամբ շատ հանդիպած է կեանքի այս տխուր տեսարաններուն. դառնագոյն բաժակը կը մնայ Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանին, զոր պիտի բաժնէ իւր սիրասուն զաւակաց հետ, Պօղոսիկն՝ հաղիւ տասնեբեք տարեկան, Արաքսի հաղիւ տասն և մէկ տարեկան, Սիրարփի հաղիւ ինն տարեկան, ասոնց ջինջ ու թարմ արցունքներուն հետ պիտի խառնէ իրենը։

Մենք ալ կը մասնակցինք այս դառն բաժակին. եկեղեցական դասը գրեթէ ամբողջութեամբ և ժողովուրդը ամէն դասակարգի հոծ բազմութեամբ։ Կը խոստովանինք այո՛, որ յոյժ դառն է մատուցեալ բաժակը բնութեան որդւոց համար, բայց մենք միայն բնութեան որդի չենք, այլ և Աստուծոյ որդիներ. դառն է այո՛ բաժակը, այլ աստուածային է վճիռը. երբ Աստուած է որ կը խօսի և կը վճռէ, պարտ է բնութեան լռել. հպատակիլ և երկրպագել։ Օրհնեալ լիցին կամք Տեառն։

Հաւատով ուրեմն մխիթարուինք, զօրանանք և աղօթենք որ Աստուած զՀոգի Նորոգ Հանգուցելոյս ի դասս երջանկաց փառաւորէ։ Նորին Ամենապատիւ Սրբազնութեան, Տօքթօր Եղբօր և Աղնուաշուք Քոյրերուն, ինչպէս և վշտակիր Ամուսնոյն. որ-բացեալ Զաւակաց և համայն Օրմանեան և Տէր-Ներսէսեան պարագայից արեւշատութիւն և երկնային մխիթարութիւն պարգեւէ, և զձեզ զամենեսին կեանքի դառնութիւններէն զերծ պահելով յաւիտենական փառաց արժանաւորէ, ամէն։

Բ.

Նոյն յուղարկաւորութեան օրը, արարողութեանց լրանալէն յետոյ, դագաղին թափօրով եկեղեցիէ հանուած ատեն. Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ բակին մէջ, Բերայի Էսաեան վարժարանին լրացուցիչ դասարանին աշակերտուհիներէն,

Օրիորդ Էլիզ Մէհտէրեան, հեռեւեալ համառօտ ճառը արտասանեց յանուն բոլոր իւր աշակերտակից ընկերուհեաց եւ ընկերաց :

Սգակիր Հանդիսականք

Շրթունքս հեծեծանքով դողդոջուն և աչքերս արցունքով լեցուած , կուգամ կատարել տխուր , շատ տխուր պարտականութիւն մը , բերելով արցունքոտ փունջ մը , զոր ընկերուհիներուս կողմանէ կուգամ դնել այս դագաղին վրայ , ուր կը հանգչի կանանց ամենէն ազնիւը և մայրերու ամենէն գորովագութը :

Ո՞վ կրնար հաւատալ թէ՝ այս աշխոյժ և գործունեայ ձեռքերը որոնք իրենց շուրջը շարունակ բարիք կը տիրէին՝ անշարժ կը մնան այս մահաստուեր դագաղին մէջ : Ո՞վ կրնար հաւատալ թէ՝ այն վեհ սիրտը որ կը բաբախէր բոլոր թշուառութեանց հանդէպ , այս վայրկենիս սառ կտրած է , և իր շուրջը տուայտող բոլոր այս հոգիներուն ցաւոց հանդէպ անտարբեր կը հանդչի հոս : Ինքը՝ որ կեանքին մէջ հանդիսատ չճանչցաւ , զաւակներուն , ընտանիքին , բարեկամներուն , ծանօթներուն , և մինչեւ իսկ անծանօթներուն հանդիսին աշխատելու համար , ի՞նչպէս կը թողու իր զաւակները : Ինքը՝ որ վայրկեան մը չէր բաժնուէր անոնցմէ , ինքը՝ որ գուրգուրանքի , սիրոյ և խնամքի մթնոլորտի մը մէջ պարուրած էր զանոնք , այլ և զմեզ ալ՝ որ իւր բարոյական զաւակներն էինք , որ վարժուած էինք անդադար զինքը տեսնել մեր մէջ՝ իւր գորովոտ նայուածքով և խանդաղատալից ձայնով :

Ո՛վ երկինք , դու որ առիր տարիր մեզմէ այս ազնիւ հոգին , տո՛ւր մխիթարութիւն մեզ ամենուս . դու , որ խլեցիր այս չնաշխարհիկ էակը իր ընտանիքին գիրկէն , կաթեցո՛ւր զթութեանդ ցօղը անոր վրայ , որպէս զի անոր անմոռանալի յիշատակովը մխիթարուի : Տո՛ւր , ո՛վ Տէր , քու անսահման մխիթարութիւնդ մեզ ամենուս՝ այս դառնաղէտ կորուստին հանդէպ :

Գ.

Սգնուամեծար Հրանտ Էֆէնտի Ֆէրուհիսան , Բերայ-Շիւլիի գերեզմանատան մէջ , այն ինչ փակեալ գերեզմանի փոսին վրայ , հեռեւեալ հուսկ հրաժեշտի ողջոյնը խօսեցաւ :

Սգակիր Հանդիսականք

Կը ներէք որ երկու խօսք ուղղեմ յաւէտ ողբացեալ Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեանի յիշատակին , որ այնքան տարաժամ և յանկարծակի հրաժեշտ կու տայ աշխարհի :

Կան մահեր , որ աշխարհի ունայնութեան բացարձակ նշանակ կը հանդիսանան , ասոնք մեծ և պարտաճանաչ կեանքերու կորուստներն են : Ահա այս օրինակ անձնուիրութեան և պարտաճանաչութեան տիպար դէմքը մը կը պարփակէ այս տխուր դերեզմանն ալ , որուն շուրջը իրաւամբ սգակիր կը կենան հաւատքաբար իր ընտանիքը , ազգակիցք ու բարեկամք :

Իւր սուղ կեանքին մէջ՝ նա ճշմարիտ քրիստոնէի , ընտանեսէր ու ընկերասէր և անձնուէր մօր մը տիպարն հանդիսացաւ , և իր այս հոգեկան յատկութիւններով անհուն կսկիծ մը կը թողու իւր տարաբաղդ ամուսնոյն ու զաւակացը , իւր հարազատաց և իւր հանուր համակիր բարեկամացը սիրտերուն մէջ :

Հոգւոյն անմահութիւնը թող մխիթար ըլլայ մեզ , և յաւէտ օրհնեալ իւր յիշատակը անմոռաց :

Դ.

Մահուընէ չորս շաբաթ յետոյ , 1906 Յունուար 15 ին , Կիրակի օր , Բերայի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյն մէջ մատուցուած հոգեհանգստեան պատարագին առթիւ , Գեր. Տ. Հմայեակ Ս. Եպիսկոպոս Դիմաքսեան , որ ժամարարն էր , հաւու գիրքէն յետոյ հեռեւեալ քարոզը խօսեցաւ , որ հանգուցեալոյն համար խօսուած երկրորդ դամբանականն եղաւ , եւ զոր կը բերեմք Սրբազան ատենաբանին կազմած ամփոփման համեմաս :

« Մեռաւ Ռաքել եւ թաղեցաւ ի ճանապարհին Եփրաթայ , այն իսկ է Բեթղէհեմ » :

Ծննդ. Լ.Ե. 19

Հազիւ հազ քսան և եօթն օրեր եկան ու անցան այն սգալից ու բազմատխուր օրէն , Դեկտեմբեր 23 էն իվեր , որ հա-

մայնակիր վիշտերով ու դլխահակ՝ վաղամեռիկ ողբացեալ կնոջ մը դագաղին կը հետեւէինք, և կարծես թէ բնութիւնն իսկ մեր վիշտերուն վշտակից՝ արտայայտիչ երեւոյթով մը, սաստկաշունչ մրրկով ձիւնի ու բուքի ճերմակ պատառներ կը տեղացնէր մեր դլխուն, որ արդէն ի վաղուց շատ ձիւներու և տարափներու ենթակայ եղած էր։

Կարճ ուղեւորութենէ մը ետքը՝ եկած հասած էինք մեր ազգային գերեզմանատունը, Օրմանեան աղնուատոհմ դերդաստանին յատկացեալ դամբարանը, նորաբաց փոսի մը շուրջն, և հոն փոսին հանդիպակաց լուիկ, տխրամած, արձանացած կեցած էին՝ երկու հարազատներ ի Տանէն Օրմանեան և խելայեղ ամուսին մը. երեք սիրուն և մատաղատունկ որբերու հայրը, սեւեռու և արցունքներու մէջ թաթխուած։

Վերջին սրտայոյզ ժամը հնչած էր, ամէն ոք սրտաթունդ կեցած էր գերեզմանատան փոսին շուրջը, մեռելական արարողութիւններ, աղօթքներ, մաղթանքներ, օրհնութիւններ, երդեր տխրահնչիւն կը լսուէին, հողը կը սուլէր, ձիւնը կը տեղար, ձիւնի հետ առատ արցունքներ սկսան հոսիլ թափիլ, երբ ծաղկահասակ մօրը՝ նազելաշուք Ադապի Տիկին Տէր-Ներսէսեանի դագաղն իջուցին հողին անդունդը, երբ բահ ու բրիչ սկսան արագ արագ գործել, և հողի տղմուտ կոշտերով ծածկել այն պայծառագոյն դէմքը՝ որ անբծութեան ճառագայթներով զարդարեալ էր, ծածկել այն զգայուն սիրտը՝ որ սիրոյ և գթութեան շտեմարան էր, ծածկել այն մարմինը՝ որ պարկեշտութեան տիպար հանդիսացաւ։ Եւ այս սրտաճմլիկ վայրկեանին տեսայ թէ դառնացեալ և վհատ սիրտեր մխիթարող, արցունքներ սրբող, սիրտ ու կորով ներշնչող՝ Հայոց Սրբազնասուրբ Պատրիարքը՝ փոսին հանդէպ այլայլեր, ընկճուեր, ճնշուեր. մտովին յափշտակուեր էր ու արցունք կը թափէր, ինչպէս նաեւ հանգուցելոյն հէգ ամուսինը՝ Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեան, խելայեղ վիճակի մէջ կը հառաչէր, հոն կ'արտասուէր նաեւ Տօքթօր Կոմիտաս էֆէնտի Օրմանեան, հանգուցելոյն հարազատը, իսկ Պողոսիկ խոյս կու տար, կը փախչէր չտեսնելու համար իր սիրական մօրը հողին խորութեան մէջ թաղուիլը, չտեսնել կաթոգին մօրը հողի կոշտերու տակ ճնշուիլն. այն մօրն, որ բոլոր սրտով

կը դուրդուրար, և կարծես դեռ մայրական անոյշ ձայնը գերեզմանի խորէն կը լսուէր — Պողոսիկս —։ Եւ ես իրաւունք տուի Պողոսիկին փախուստին. մինչ բարեյիշատակ Ադապի Տիկին կ'երթար հանդչիլ, կ'երթար փարիլ իր պատուական հօրը Անտոն էֆէնտիի և տերամօրն Եղիսաբեթի, և իր սիրեցեալ եղբօրը՝ Տօքթօր Վիչէն էֆէնտիի քով, որոնցմէ տարիներէ իվեր բաժնուած էր, և այժմ հոն չորսն ալ շիրիմ առ շիրիմ խաղաղութեան քնով կը ննջեն։

Երբ այս ամէնը եղաւ ու կատարուեցաւ, այն ատեն մեկուսացած յիշեցի խրովի, թէ նաեւ «Մեռաւ Ռաքէլ և թաղեցաւ ի ճանապարհին Եփրաթայ»։

Ու ես ինքնին սկսայ մտածել թէ վիշտ, ցաւ, կսկիծ ծագումը նոր չէ, և նոր չէ որ մարդիկ կ'զգան, և կ'ողբան իրենց սիրելիներու տարաժամ մեկնումը, նոր չէ որ մարդիկ այլ յայլմէ եղած՝ ձեռքերնին գլուխնուն կը զարնեն, նոր չէ որ մարդիկ արցունքով հողը կ'ողողեն, այլ ինչ որ կը պատահէր անցեալին մէջ, այսօր ալ նոյնը, վաղն ալ նոյնը, և միւս օր ալ նոյնն է.

«Մեռաւ Ռաքէլ և թաղեցաւ. . .» Ս. Գիրքը նախնական դարերու մէջ պատահած սրտաճմլիկ իրողութիւններ, անցքեր, դէպքեր, պատահարներ իր մէջ բովանդակած՝ մեզ բերեր հասուցեր է, և ինչ որ այսօր, նոյնը չորս հազար տարիներ առաջ. միեւնոյն ողբերը, միեւնոյն աղէտները, միեւնոյն տառապանքներ ու արցունքներ, և ինչ որ Ռաքէլի մահը՝ Յովսէփի և Բենիամինի մօրը, Յակոբայ նահապետի սիրեցեալ կնոջը, նոյն բանը նաեւ Ադապի Տիկնոջ համար։ Յակոբ նահապետ Ռաքէլի համար քսան տարիներ պանդուխտ ապրած էր իր մօրեղբօր Լաբանի ծառայութեան մէջ. խոնջ ու վաստակ, իր կեանքի ամենէն դեղեցիկ, ամենէն առոյգ ու թարմ տարիները նուիրած էր, ուրով վերջապէս կրցած էր կնքել իր երջանիկ ամուսնութիւնը Լաբանի դստեր հիաշնորհ Ռաքէլի հետ, բայց շատ շուտ կը բաժնուէր անկէ։

Ինչ բան կայ, սիրելիք, աշխարհի մէջ, որ անխառն լինի տրամութենէ. ինչ բան կայ, որ տեւողական լինի երկրի վրայ. հաղիւ թէ Յակոբ իր փափաքանայ հասաւ, հաղիւ Լաբանի բաղմախոնջ ծառայութենէն ազատեցաւ, հաղիւ իր անհաշտ եղ-

բօրը Եսաւի հետ հաշտուեցաւ և եկած հասած էր իր հայրենի երկիրը, Պաղեստինի արեւուն փայլուն ճառագայթներուն տակ, մխիթարուած, երջանիկ, բայց ահա կը հասնի տագնապն ու ահաւոր վիշտը։ Ռաքէլ Բեթղեհէմի ճամբուն վրայ կը փակէ իր աչքերը՝ երբ կեանք կու տար Բենիամինին։ Եւ ո՞վ կարող էր մխիթարել և սփոփել զՅակոբ, ո՞վ կարող էր մոռցնել տալ Ռաքէլի՝ տիպար կնոջ մը սիրտի և զգացմանց առաւելութիւնները, ո՞վ կարող էր Յակոբայ հեկեկանքները լռեցնել տալ և անոր արցունքները դադրեցնել։ Եւ դեռ, սիրելիք, այս տիպար կնոջ և մօր շիրիմը արձանացած կը մնայ Բեթղեհէմի շատ մօտերը, Եփրաթայ ճամբուն վրայ։ Եւ ո՞վ գիտէ թէ մայրերու անզուգականը, մայրերու սրբագոյնն ու պաշտելին, Տիրամայր Ս. Աստուածածին, քանի՛ քանի՛ անգամներ անցուդարձ ունեցած է Ռաքէլի շիրմին առջեւէն, անշուշտ ի Ծննդեան Տեառն մերոյ և Տեառնընդառաջի քառասնօրեայ դալստեան առթիւ։ Եւ արդեօք մեր սիրեցեալ փրկիչը Յիսուս, քանի՛ քանի՛ անգամներ այդ շիրմին քովէն անցաւ, կամ անոր մօտ նստաւ, և հոն տեսաւ ու նշմարեց իրեն համար ջարդուկոտոր եղած Բեթղեհէմի մանկանց կոտորածի արեան հետքերը, որուն համար Մատթէոս աւետարանիչը սիրուն և ողբոմ այլաբանութեամբ մը՝ մէջ կը բերէ Երեմիայի սա նշանակալից տողերը. «Ձայն գուժեաց ի Հռամայ, ողբումն, լալումն, և աշխարումն յոյժ, Ռաքէլ լայր զորդիս իւր և ոչ կամէր մխիթարել, զի ոչ էին»։ — Արդեօք Ադապին ալ լացա՞ւ ու ողբաց...։

Այս չէ՞, սիրելիք, մեր միտքի առջեւ ներկայացեալ պատկերը, այս չէ՞ն, եղբարք, Ադապի Տիկնոջ և Տէր-Ներսէսեան Միհրան էֆէնտիին կեանքը միացնող կապերը։ Հայաբնակ գաւառաց այս ընտիր զաւակը, ասկէ երբ երեսուն տարիներ առաջ կու գայ Օսմանեան փառապանծ Կայսրութեան մայրաքաղաքն, որոյ հիւրընկալ դռներ հայ հաւատարիմ և հպատակ ժողովրդեան համար ընդարձակօրէն բաց էին, և ուր անոնք խնամոտ և հոգածու հիւրասիրութեամբ ու պաշտպանութեամբ կը կըրթուէին, կ'օգտուէին, կը շահուէին, որուն համար յարատեւ աղօթող էինք և ենք Օսմանեան Գահուն անսասան պահպանութեան և Օգոստափառ Սուլթանին թանկագին կենաց արեւշատութեան,

զի մեր ազգն իր ամբողջութեամբ իր հաւատարմական ուխտէն բնաւ շեղած չէ։ Տէր-Ներսէսեան Միհրան Պոլիս կու գար, իւր դպրոցական կրթութիւնն աւարտել, և յետոյ ուղղամիտ ու յարատեւ գործունէութեամբ փայլուն դիրք մը կ'ապահովէր իրեն, և փափաքելով տուն տեղ կազմել և հայրենի տունը շենցնել, իր ձեռքը կը կարկառէր Օրիորդ Ադապի Օրմանեանի։ Նա իր ձեռքին հետ իր սիրտն կը յօդէ անոր սիրտին, և կը կազմեն երջանիկ ամուսնութիւն մը, սիրով ու խանդավառ զգացումներով լի. բայց հաղիւ տասն և հինգ տարիներ կը լրանան, և ահա կեանքի՝ Եփրաթայ՝ ճամբուն վրայ, Ադապի Տիկին կը փակէ իր աչքերը, և կը թողու իւր սիրելիները Յովսէփին ու Բենիամինը, Պողոսիկը կ'ըսեմ ու Արաքսին ու Սիրարփին. և Օրմանեան ու Տէր-Ներսէսեան տունները կը թողու անհուն պարապութեան և ամայութեան, սգոյ և հեծութեան և թաղծութեան մէջ։

Բայց այս կսկծալի տխրութեան մէջ յուսալից կը մխիթարուինք, որ Տիկին Ադապի բազմարդիւն և ընդարձակ էջերը կը թողու իր ետին, փայլուն առաքինութիւններով լի, որ ինչպէս ձեզմէ շատերը գիտեն, բնութեամբ անուշազրոյց ու քաղցրաբան, խոհուն ու զուարթ, փափկանկատ ու աղնուասիրտ, չունէր այլեւայլ սեթեւեթներու փափաք, չունէր երեւնալու ցանկութիւն, այլ կ'ապրէր պարզասիրութեան մէջ, խղճամիտ և հեզահամբոյր։ Ինքն էր խնամատուն ղեկավարողն Օրմանեան-Տէր-Ներսէսեան տանը, ամէն բանի տքնող, հոգացող, ամէն բանի հասնող, տնարար և խնամատուն կին. զգաստ և ուշիմ իր բոլոր գործառնութեանց մէջ, գիտէր ամէն բանի պատշաճութիւնը, գիտէր ամենուն ալ սիրտը շահիլ, գիտէր ամենուն հետ խօսելու եղանակը։

Իր սիրտի խորաններու մէջ յաւէտ արծարծուն հուր մը՝ բոց մը կար, և այն էր անբիծ, մաքուր և անարատ սէրը, զոր բեւեռած էր թէ իր տանը և թէ իր շուրջը գտնուողներու վրայ, բայց ալ աւելի ուժգին և զօրաւոր սէր մը իր Սրբազնաշնորհ եղբօրը՝ Տ. Մաղաքիա Սրբազան Արքեպիսկոպոսի վրայ, որուն խընամատ հոգածութիւնը վայելած և Նորին Սրբազնութեան ծնգայ վրայ սնած, մեծցած ու զարգացած էր, և այնքան բուռն սէր մը՝ որ իր վերջին ճգնաժամին, հոգեւոր վայրկեաններուն, երբ

իր դառնաղէտ յաւերով կը մաքառէր, կը տառապէր, երբ մահ-ուան դէմ իր պայքարը կը մղէր, Օրմանեան Սրբազանի թունդ ձայնը — Ագապի — կ'երթար կը թափանցէր մեկնելու մօտ ե-ղող հոգիին խորերը, և մահամերձը հոգեցունց խլրտումով մը մեղմիկ ձայն մը, հառաչ մը կ'արձակէր։ Տիկին Ագապիի վերջին բառն էր, վերջին հառաչն, որ դնաց խորասուզուեցաւ Օրման-եան բնակարանի մէկ խոր անկիւնը։

Իմ տեսողութեան ու խորհրդածութեան առջեւ Ագապի Տիկին Տէր-Ներսէսեան սիրտի կին էր, բոլորովին սիրտ ու սէր. բոլորովին զգացումն, և ինքնին վճիտ ու պայծառ աղբիւր մի էր բարեսրտութեան. պատրաստ էր անձը տալ բարիքի համար, իր անձը դնել իր սիրածներուն, յարգածներուն օգտին և բարու-թեան համար։

Եւ ո՞վ կրնայ մոռնալ իր մայրական եռանդնալիր գորովն ու կորովը, իր սիրտը դրած էր իր զաւակաց վրայ, ո՛հ կարծես թէ նախազգացում մ'ունէր, նախատեսութիւն մը թէ կանուխ պիտի մեկնէր իրենցմէն, կանուխ պիտի թողուր զաշխարհ, կանուխ պիտի թողուր իր զաւակները, որք և մայրաղուրկ, ա-նոր համար իր վրայ աճապարանք մը, փութկոտութիւն մը, շտա-պում մը կը տեսնուէր, թէ շուտ հասնին, շուտ զարգանան իր զաւակները։ Եւ արդարեւ ինքն անձամբ օրինակ ընծայեց անոնց իր անձը, եկեղեցասիրութեան, աղօթից ու պաշտամանց։ Կիրա-կի օրեր անոնց ձեռքէն բռնած եկեղեցի կու գար, դասին ետին կամ մէկ կողմը կը կենար սեւերու մէջ, պարզ և անսեթեւեթ հանդերձներով, — օրինակ պէտք է լինի մեր հայ աղջիկներուն — ու լռիկ ծնչիկ, աչքերը Ս. Երրորդութեան խորանին յարած կ'ա-ղօթէր երկիւղածութեամբ, յափշտակեալ։ Չէի գիտեր թէ ի՞նչ էին իր աղերսները ու խնդրուածքը, ո՛հ, արդեո՞ք կանուխէն Աստուծոյ պաշտպանութեան և հովանաւորութեան կը յանձնէր իր զաւակները... և մենք հիմա կ'իմանանք այս ամէնը։

Տիկին Ագապի անձամբ օրինակ եղաւ իր զաւակաց, մա-քուր բարոյականի՝ աշխատութեան ու պարկեշտութեան։ Կան մայրեր որ ամէն բան դպրոցէն կ'սպասեն, ամէն բան ուսուցչէն, մինչդեռ պարտաճանաչ մայր մը իր ընտանեկան յարկին մէջ ա-մենայն ինչ է։ Շատ անգամներ մեր քարոզներ ու խրատներ

ձայն բարբառոյ յանապատի են, մինչդեռ մայրական անոյշլե-ղու խրատներն ու օրինակելի կեանքը աւելի մեծ ազդեցութիւն ունին. և ճշմարիտ որդեսէր մայր մը իր տան մէջ՝ ինձ նման խեղճ եպիսկոպոսէ մ'աւելի գործ մ'ունի կատարելիք՝ պետու-թեան, եկեղեցւոյ և ազգին արժանաւոր զաւակներ հասցնելու։

Ագապի Տիկին օրինակելի մայր եղաւ, և բոլոր սրտով աշխատեցաւ իր զաւակաց զարգացմանը. բայց աւա՜ղ, նա ալ Ռաքելի նման, որ չկրցաւ տեսնել Յովսէփի փառաւորութիւնը, չտեսաւ իւր Պողոսին այժմէն խոստացեալ ու յուսալից ապագայի բարձրութիւնը, և ոչ իսկ Արաքսիի և Սիրարփիի հարսանեկան զօրն ու պսակը. և տակաւին ի՞նչ իրականալի յոյսեր իր հետ տարաւ թաղեց գերեզմանին անդունդը։

Բարեյիշատակ և ողբացեալ Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեան՝ իր ընտանեկան յարկէն դուրս ալ գործօն ու օգտակար աշխա-տութեամբ պսակազարդեց իր կեանքը. հայ բարեպաշտիկ կնոջ պատկերն իր վրայ հագաւ զգեցաւ, որոյ գովեստն հոգեշունչ Եղիշէ հազար հինգ հարիւր տարիներ առաջ ներբողած է. «Մո-ռացան զկանացի տկարութիւնս և եղեն արուք առաքինիք ի հոգեւոր պատերազմին». խաւարին տգիտութեան, աղքատու-թեան ու թշուառութեան դէմ զինուեցաւ։ Ագապի Տիկինը ստէպ կուգար, կը յաճախէր Էսաեան ազգային վարժարանը, ու իմ կրօնի դասախօսութեան օրերուն մէջ երբեմն կը տեսնէի, որ ու-սանող հայ աղջիկներ իր շուրջը ժողված, ժպտուն դէմքով իւրա-քանչիւրին խրատ մը, յորդոր մը կը խօսէր, և կը խրատէր կրկ-նապատկել իրենց աշխատութիւնը, ուսնիլ ու կրթուիլ ու զար-գանալ։ Աղքատ ուսանողներու դէմ ալ չէր կրնար անզգայ ու ան-տարբեր մնալ, երբ կը տեսնէր թէ չոր հայի կտոր մը կը կրծէր հայ աղքատ տղան ու աղջիկը։

Սակայն միայն տեսնել չէր. ալ և աղքատ ուսանողներու սնունդի խնդիրը դէթ մասամբ գոհացնելու համար, ինքնին նա-խաձեռնութիւն ունեցաւ, աշխատեցաւ, տքնեցաւ, անձամբ դի-մելով թաղին բարեպաշտ աղքատասէր ժողովրդեան, պատճառ եղաւ ցորեկուան ճաշ տալու դրութիւն մը հաստատելու, որ մէկ քանի տարիներէ իվեր յարատեւ կը շարունակուի, և աղքատ հայ տղան և հայ աղջիկն հանապազօր բաւականացուցիչ սնունդ

մը կ'ստանան, կ'օրհնեն բարերարները, կ'օրհնեն նաեւ Ադապի Տիկնոջ բարեսիրտ ու ողորմածասէր յիշատակը։

«Մեռաւ Ռաքել և թաղեցաւ...»

Ահաւասիկ, սիրելիք, հոն Շիշլի աղգային գերեզմանատունը, Օրմանեան դերդաստանի դամբարանին մէկ կողմը՝ քսանը եօթն օրերէ իվեր յաւիտենական քնով կը ննջէ Տիկին Ադապի Տէր-Ներսէսեան, ուր կանուխէն դացած հանդստացած էին իր մեծանուն հայրը՝ Անտոն էֆէնտի Օրմանեան, 1894 Ապրիլ 1ին, և զուգադիպութեամբ մ'ալ մէկ օր ետքը, առաջնիկայ Երեքշաբթի Հայ. եկեղեցին կը տօնէ Ս. Անտոնի յիշատակը, նորա անունին տօնը։ Հոն կը հանդչի նաեւ տիրամայրն Եղիսաբէթ 1902 Յունուար 14 է իվեր, և այսօր իր մահուան չորրորդ տարին կը լրանայ։ Հոն է նաեւ վաղամեռիկ և ողբացեալ Տօքթօր Վիչէն Օրմանեան, որ երջանկայիշատակ Ներսէս Սրբազանի պատրիարքութեան վերջին տարին. երբ Երջնկայէ վերադարձիս Սամաթիոյ Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ քարոզիչ կարգուած էի, ստէպ կը տեսնէի զինքը, իր ճերմակ ձին հեծած՝ կ'անցնէր կ'երթար Աղգային Հիւանդանոցը, որուն բժշկապետ կարգուած էր, և երկար տարիներ արդիւնաշատ ծառայութիւն մատոյց ազգին տանը, և թէեւ իր բժշկական ճարտարութեամբ շատ մը կեանքեր ստոյգ մահուանէ փրկեց, բայց ինքն ալ կանուխէն իջաւ դերեզման, 1889 Դեկտեմբեր 3ին։

Ահա ասոնց մօտը, շիրիմ առ շիրիմ, յաւիտենական քնով կը ննջէ Տիկին Ադապի Տէր-Ներսէսեան, ծնեալ Օրմանեան, թողլով մեզ իր բարեսրտութիւնը, իր գովելի առաքինութիւններն, իր ամուսնական և մայրական սէրն, անջնջելի յիշատակներով լի, որոց արժանի վարձուց առհաւատչեայն կը հաւատամ թէ այժմէն իսկ ընդունած լինի ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, իբրեւ կամակատար աղախին Աստուծոյ, որուն անունն ու յիշատակն յաւէտ օրհնեալ լինի, և որուն հոգւոյն հանդստեան համար սրտագին կ'աղօթեմք ու կը գոչեմք. —Հանդիստ քու բաղմաչիստ մարմնոյդ, ո՛վ Քրիստոսասէր Տիկին, հանդի՛ստ քու վաստակաբեկ ոսկերացդ, հանդի՛ստ քու սրբասէր սրտիդ, հանդի՛ստ նաեւ քու պայծառ հոգւոյդ յերկինս, և փառք ու մեծարանք քու անմոռաց յիշատակիդ յերկրի —։

Եւ մեք, եղբարք, որ ժողովեալ ենք ի գաւիթ կաթողիկէ Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ, մեք ժողովուրդք և խաչն արօտի Տեառն, աղօթենք որ Աստուած Ամենակարող իր երկնային տիեզերական թագաւորութեան մէջ ընդ արդարս դասակցէ զհոգիս ննջեցելոցն՝ Անտոնի, Եղիսաբեթի, Վիչէնի, և նորոգ հանդուցեալ Ադապի աղախնոյն, ներելով իւր աստուածային գթութեամբ անոնց մարդկօրէն գործած մեղաց և յանցանաց, և արժանացնէ իւր երանաւէտ տեսութեան և յաւիտենական կենացն։

Մաղթենք, եղբարք, որ Ամենասուրբ Հոգին Աստուած մխիթարութիւն ու համբերութիւն տայ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր և շնորհէ Նորին Բարձր Սրբազնութեան երկարատեւ կեանք, կարողութիւն և զօրութիւն. նոյնպէս մխիթարէ և սփոփէ ողբացեալ Տիկին Ադապիի սգակիր ամուսինը Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանը, նորա հարազատները, Տօքթօր Կոմիտաս էֆէնտին և Օրիորդ Եւդինէն և Տիկին Լուսիկն, և իրենց բոլոր պարագաները։ Սրբէ անոնց արցունքը, ամոքէ անոնց սիրտերը, թեթեւացնէ անոնց վիշտերը, և իր աստուածային հովանին տարածէ որբերուն վրայ, զանոնք իր շնորհներով լեցնէ, որ պարծանք և օրհնութիւն լինին՝ իրենց պանծալի մօրը յիշատակին։

Եւ մենք, եղբարք, օրհնենք զԱստուած, իր ամենասուրբ կամքը, և իր ամենազօր հովանին և պաշտպանութիւնը հայցենք մեր կաթողիկէ Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ և Ազգի վրայ, և ջանանք որ մենք ալ առաքինի և բաղմարդիւն կեանքի մը շրջանը կարենանք բոլորել, և ամենքս ալ եկեղեցականք և ժողովականք, աշխատինք եկեղեցւոյ և ազգին հանդէպ մեր պարտքը խղճի մտօք կատարել, աստուածային օրհնութեամբ օգտակար ծառայութիւններ մատուցանել, իւրաքանչիւրիդ իրեն տանն ու ղաւակաց օգտակար ըլլալ, և ամենքս ալ ընդունինք վարձս բարեաց ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, որում փառք յաւիտեանս. ամէն։

ԼՐԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ

Մայրաքաղաքի հայ լրագիրները, ողբացեալ Ադապիի յուղարկաւորութեան մանրամասնութիւնները երկար էջերու մէջ նկարագրելէն զատ, իւր յիշատակին նուիրեալ գեղեցիկ յօդուածներ ալ հրատարակեցին, զորս այս տեղ կը քաղենք, զանց ընելով յուղարկաւորութեան նկարագրութիւնները, որոնց մէկ ամփոփումը տուինք արդէն «Մահուրնէ ետէր» յօդուածին մէջ։

ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆ

Բիւզանդիոն օրաթերթի անօրէնութիւնը, կարեւորագոյն պարագաներու մէջ ըրածին նման, յատուկ մոռացութիւն դարձուց Հանգուցեալին յիշատակին, և պատշաճ գնահատութեամբ իվեր հանեց Հանգուցեալին ձիրքերը, երախտագիտութեան իրաւունք ստանալով սգաւոր ազգականներու սիրտերուն մէջ։

Անմիջապէս մահուան լուրը տարածուած օրը, թիւ 2825 եւ 1905 Դեկտեմբեր 21 Հորեքշաբթի օրուան թերթին մէջ, ազգային լուրերուն գլուխը հետեւեալ յօդուածը հրատարակեց, տէր եւ տնօրէն Ա.զն. Բիւզանդ էֆէնտի Քէչեանի ծանօթ գրիչէն բղխած։

ՄԱՀ

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ Մ. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

ՔՈՅՐ

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀՕՐ

Խորին ցաւով կը գուժենք անակնկալ կորուստն Ա.զն. Տիկին Ադապի Տէր-Ներսէսեանի, Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանի կինը, քոյրը Ամեն. Տ. Մաղաքիա Ս. Պատրիարք Հօր։ Տասն օր առաջ ձախ կողի թոքաբորբ վարակուած էր, և թէպէտ արուեստին ամէն խնամքները շռայլուեցան Տօքթոր Թորգոմեանի, Տօքթոր Շերպէթճեանի և իր եղբօր Տօքթոր Կոմիտաս Օրմանեան էֆէնտիի ձեռամբ, բայց հիւանդութիւնն ի մի հարուած այնքան բուռն կերպով զգեստնած էր, հիւանդութիւնն ե՛րբեք բանի տեղ չդնող այս քաջասիրտ, գործօն, եռանդուն Տիկինը, որ թոքաբորբը ձախ թոքէն աջն անցաւ շուտով, և թէպէտ երէկ, աղդու խնամքներու տպաւորութեան ներքեւ, պահ մը յոյս տուաւ յեսս ընկրկելու, բայց բարւոքումը տեւական չեղաւ, և իրիկուան դէմ հոգեվարքն սկսելով, գիշերը ժամը 4½ին հասաւ աղետալից վախճանը։

Տիկին Տէր-Ներսէսեան 1861ին Դաստրգիւղ ծնած էր, դուստր հանգուցեալ գեղագործ Անտոն էֆէնտի Օրմանեանի։ Իր Սրբազան եղբայրը, իր հանգուցեալ եղբայրը Տօքթոր Վիչէն էֆէնտի և միւս եղբայրը Տօքթոր Կոմիտաս էֆէնտի և իր քոյրն Օրիորդ Եւգինէ և ուրիշ չորս վաղամեռիկ-

ներ իրմէ առաջ ծնած էին իրենց Բերայի տան մէջ, որուն այ-
րելէն ետքը, ընտանիքը Գասրգիւղ փոխադրուած էր, և ուր
ծնած էին Տիկին Լուսիկ Լէքէճեան և Տիկին Ագապի, և ուրիշ
ընտանիքը Բերա վերադարձած է 1875ին։ Հանգուցեալ Տիկինն հա-
յերէնի, ֆրանսերէնի, դպրութեանց և երաժշտութեան մէջ շատ
խնամեալ կրթութիւն մը ստացած էր, և Օրմանեան ընտանիքին
առհասարակ ամէն անդամներուն յատուկ ուշիմութիւնն ու մտա-
յին կորովը զարգացուցած էր իր յարատեւ ուսումնասիրութեամբ։
Իր աղջիկութեան ժամանակի այս պայծառ ձիրքերն՝ ա՛լ աւելի
արդիւնաւորուեցան և վայելեցան իր ամուսնական կեանքին մէջ։
Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեան և Օրիորդ Ագապի Օրմանեան
շատ երջանիկ եղան իրենց սիրակցորդ միութեան մէջ, որ իբր 16
տարի տեւեց, և ունեցան մէկ մանչ և երկու աղջիկ զաւակ, որոց
անդրանիկը, Պօղոսիկ, արդէն իսկ իր տարիքէն աւելի խելահաս
և յուսալից պատանեակ մ'է։ Տիկին Ագապի ընկերային ընդար-
ձակ շրջանակի մը յարգանքն ու համարումը շահած էր իր ընտիր
բարեմասնութիւններով, ինչպէս և իր դիրքին արժանավայել կեն-
ցաղագիտութեամբ, որով այնքան պատուաբեր կերպիւ գիտէր
ընդունիլ ու մեծարել իրենց հիւրընկալ յարկին ամէն ատենի
այցելուները. պատշաճ խօսքը գտնելով եկեղեցականին ու աշ-
խարհականին համար հատատարպէս, վսեմաշուքին ու խոնարհ
կնոջ համար՝ որ խնդիրքի մը համար կու գար, զարգացեալ Հայ
Տիկնոջ մը պատուաբեր ողջոյնութիւնը թողով միոյն միտքին
վրայ, ու սփոփիչ ու քաջալերիչ բառ մը գտնելով միւսին հա-
մար։ Ո՛չ միայն իր ամուսնոյն և իր զաւակներուն, այլ և իր
Սրբազան եղբօր ընտանեկան խնամքն իրեն և իւր քրոջ վրայ կը
ծանրանային, բայց ամէն ինչ անթերի էր, և Սրբազան Պատ-
րիարքին բնակարանն ամէն ժամանակ օրինակելի տիպարն էր մա-
քուր, կոկիկ հայ տան մը, զոր կը վարէ ուշիմ, քաջարթուն և
խնամոտ Հայ Տիկին մը, զոր դիրքն ու յաջողութիւնն երբեք չեն
հպարտացուցած, որ իր ինքնութիւնը պահած է միշտ, խոնար-
համիտ և արժանաւոր, պարզ և զարգացեալ, բարեկիրթ և ան-
սեթեւեթ, կատարեալ կին յանենայնի՝ որ սիրտը կը շոշափէ, բայց
առնական խնամատարութեամբ մը օժտեալ յանենայնի՝ որ կը վե-
րաբերի տան մը և ընտանիքի մը ղեկավարութեան։ Իր զաւակ-

ներուն առաջին և ճշմարիտ դաստիարակն ալ ինքն էր եղած, իր
անձնական օրինակովն անոնց ստրվեցնելով աշխատասիրութիւնը,
ժամանակին լաւագոյն գործածումը, և իր բաղմաղբաղ վիճակին
մէջ՝ միջոցը գտնելով անոնց դասերը նայելու, և զանոնք դպրոց
գնելէն ետքն ալ, ամէնէն կանոնաւոր այցելուն էր Խասեան ման-
չերու և աղջկանց վարժարանին, ուր փափկօրէն գիտէր զգալի
ընել իր ազդեցութիւնը, ուշադրութիւն ընելով պզտիկներու
տրուած խնամքին և դաստանդութեան կերպին։ Եւ ինչ որ մեր
օրերուն մէջ դպրոցները չեն ստրվեցներ այնքան, Տիկին Ագապի
նոյնը լաւագոյնս կը ստրվեցնէր իր զաւակներուն, իբրեւ Հայ Եկե-
ղեցւոյ հաւատարիմ զաւակ զանոնք գործնականապէս կրթելով
բարեպաշտական և կրօնային պարտաւորութեանց մէջ, այնպէս
որ իր հուսկ յետին հանգստեան անկողնին մէջ իսկ՝ հոգ կը տա-
նէր որ իր զաւակները չթերանան իրենց հոգեւոր պարտաւորու-
թեանց։ Ինքն ալ, դերագոյն հրաժեշտը տալէն առաջ իր սի-
րելիներուն, ջերմեռանդօրէն կատարեց իր կրօնային պարտքերը,
խոստովանեցաւ և հաղորդուեցաւ։

Այս դառնաղէտ կորստեան առթիւ, մեր սրտագին ցա-
ւակցութիւնը կը յայտնենք Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանի,
Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր, և Օրմանեան և Տէր-
Ներսէսեան դերդաստաններուն, երկնային մխիթարութիւն հայ-
ցելով ամէնուն։

Քանի մը օր եսքը թիւ 2830, եւ 1905 Դեկտեմբեր 26,
Երեքշաբթի օրուան թերթին մէջ հրատարակեց, Բերայի թա-
ղական վարժարանաց տեսուչ Մեծ. Գրիգոր էֆէնտի Մարգար-
եանի հետեւեալ յօդուածը։

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Վեց տարի առաջ էր որ, բաւական ունեցայ ճանչնալու այս
ազնիւ Տիկինը՝ երբ կ'ստանձնէի Բերայի Ազգային վարժարանաց
տնօրէնութիւնը։ Սրտի մտերմութեամբ կը տեսնէի որ թաղին չորս

վարժարանայ մէջ կը դանուէին հարիւրաւոր մանչ և աղջիկ կաբոտ, դպրահար, վառոյ և հառած մարմնով ուսանողներ, որոնց միջօրէի ճաշն էր շերտ մը հայ, մէկ քանի ընկոյզ, կէս նարինջ, 5—6 հատ ձիթապտուղ, շատ անգամ ոչնչոյ և ոչ մէկը։ Կային նաեւ որբեր, եկեղեցւոյ զաւակներ և իրենց ծնողքէն լքուած անբախտ պատանիներ։ Օր մը Տիկինը Էրեբունի վարժարան այցելած էր, ուր նոր աշակերտել կ'սկսէին իր երեք զաւակները։ Ժպտուն, մայրական գորով մը կը տածէր, պրտապնդող կամ քաջալերական խօսքով մը, խանդակաթ և ընտանի խօսակցութեամբ մը համեմուած. կարեկից ամենուն, աղքատին և բարեկեցիկին հանդէպ, այնպէս որ, վոխադարձ սիրոյ և յարգանքի պրտագին դաշինք մը կազմուած էր իրեն եւ ուսանողայ միջեւ։ Ճաշի զանգակը զարնուած էր և զաւակներն առնելով կը պարտաստուէր տուն մեկնիլ, երբ խնդրեցի որ հաճի պահ մը սեղանատուն մնալ։ Սեղանատան մէջ՝ իր աչաց առջեւ պարզուեցաւ թշուառութեան աղեկտուր տեսարանը. յուզուեցա՛ւ խորապէս, և արցունքները սրբելով՝ առանց պատասխանելու՝ առաւ զաւակներն և տուն մեկնեցաւ։ Շարաթ մը յետոյ, երեսուն բարեսիրտ ընտանեաց անունները պարունակող ցանկ մը կը յանձնէր ինձ, յանձնարարելով որ ճաշի տոմսեր ղրկեմ անոնց. (1902 Սեպտեմբեր 25 ին)։

Տիկինը իր բարի ամուսնոյն հետ գործակից, գիտնած էր բարեկեցիկ ընտանեաց, խնդրելով որ հաճին ամիսը մէկ անգամ կերակուր ղրկել թաղին գլխաւոր վարժարանին հայակարօտ ուսանողաց, ցանկին գլուխը դնելով իր անունը։ Ո՞վ պիտի մերժէր ամենէն յարգուած անձնուէր Տիկնոջ այսպիսի մարդասէր մէկ առաջարկը, որ ահա՛ չորս տարիէ ի վեր ամենայն կարգաւորութեամբ կը շարունակուի։ Իր օրինակին հետեւեցան Նշանաճեան Եղբարք և Սարգիս էֆէնտի Սիմոնոֆ, որք պակաս հոգացին ծնողաց վարժարաններու աղքատիկ ուսանողաց համար։ Կարելի է երեւակայել թէ՝ Տիկին Ագապի Ֆենչ անճառ ցնծութեան մէջ կը լողար՝ իր տարած մարդասիրական յաղթանակին համար։ Գիւղաղնացութեան շրջանին մէջ, որպէսզի աղքատները կերակուրէ զրկուին, անձամբ գիմելով՝ դրամ կը հաւաքէր։ Ինք ալ առիթներ կը տեղծէր իր սիրոյն գործնական ապացոյցը տալու։ Բա-

ցառիկ անուշեղէն մը, շաբաթ կամ մրգեղէն կու գային վարժարան Տիկին Ագապիէ որ կ'ըսէր. «Այսօր Պօղոսիկիս անունն է, վաղը Արաքսիս Ծննդեան տարեդարձն է, միւս օր Սիրարիկիս մէկ աղքատ ընկերուհիին անուան տօնն է» եւայլն եւայլն։ Դրպրոցական հանդէսի կամ զբօսական պտոյտի օրերը՝ դարձեալ մեր մէջ, դարձեալ մանուկներով շրջապատուած, որոնց անմեղանակ մթնոլորտին մէջ կը վերանար ուրախութենէ, և այդ խկնկատած էր իր գերագոյն խաչալը և էութեան սահմանը։

Ահա ինչո՛ւ համար, շաբաթէ մ'իվեր աշակերտ և աշակերտուհի. աղքատն ու բարեկեցիկը հաւասարապէս, ծնրադիր և պատատուպից աչօք «Տէ՛ր ողորմեա» կ'եղերգէին վարժարանայ մէջ, կեա՞նք խնդրելով Նախախնամողէն այն պատուական կնոջ համար՝ որ հոգի էր հանակ, որ իրենց բարոյական մայրը և գթութեան մարմնացեալ հրեշտակն էր։ Ցարգանք և երախտագիտութիւն իր անմոռաց յիշատակին։

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Նոյն լրագիրը թիւ 2832 եւ 1905 Դեկտեմբեր 27, Հինգշաբթի օրուան թերթին մէջ հրատարակեց Հոգ. Տ. Բաբգէն Ծ. վարդապետ Կիւլէսէրեանի յուզիչ եւ յուզեալ ողբը։ Վարդապետը իւր Դպրեվանքի աշակերտութեան ժամանակէն սկսելով առիթ ունեցած էր ճանչնալ Հանգուցեալը, եւ նախ իւր Վերատեսչին եւ յետոյ Պատրիարքին հետ եղած միջոցէն գնահատել Ագապիի զգացումներն ու ձիրքերը, եւ գիտակցութեամբ շարժել իւր գրիչը։

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Ա.

Դեռ արցունքներ կը վազեն աչքերէ. դեռ թախիծ ու կսկիծ պատեր է քեզ սիրող և քեզի համակրող սիրտերը. դեռ

զարմանքի ընդհանուր արտայայտութիւնները վերջ չեն գտած քեզ ճանչցող մերազգի և օտարազգի դէմքերու վրայ՝ այս ա-նակնկալելի մահուան սարսուռներուն հանդէպ։ — Ես ալ դեռ կը զգամ վիշտ մը ներս, զոր կրեցի հոգեվարքի մահիճիդ մօտը . . .։

Եւ ի՞նչ վիշտ. չէ՞ որ պարապութիւն մը թողուցիր Դուն քու շինած տան մէջ. պարապութիւն մը, որուն վրայ կը նային աննման ամուսինդ, հրեշտակային զաւակներդ, սիրասուն եղբայրներդ, պաշտելի քոյրերդ, և բոլոր ազգակիցներդ՝ բարեկամներդ ու ծանօթներդ. ասանք կը նային այդ պարապութեան վրայ և կու լան. վասն զի ալ չկաս Դուն։ Զաւակներդ, զորս թիթեռնիկներու պէս կը հագուեցնէիր, սեւերու մէջ փաթթուած «Մայրիկ»ը կ'ողբան. հրեշտակները տարեր են Քեզ, ինչպէս ըսաւ իրենց Սրբազանը։ Իրենց յոգնած և ուռած աչքերը կը ցոլան երբեմն. ժպիտ մը կը փթթի իրենց անմեղ երեսներուն վրայ, անգիտակից ժպիտ մը, որ մեզ՝ դիտողներուս՝ համար սարսուռ մը ունի իր մէջ. այդ սարսուռը մենք կը զգանք, որ երբեմն երբեմն իրենց արցունքները կը հոսեցնէ։

Ո՞հ, սոսկալի՛ է այս տեսարանը։

Զեմ գիտեր թէ օրեր, անցնող օրեր ի՞նչ պիտի բերեն մեզ մխիթարելու համար։ Բայց ի՞նչ կ'ըսեմ. մենք դեռ չենք հասկնար թէ Դուն, Ագապի . . . . մահացած ըլլաս։ Իրաւի՝ քովդ հսկեցինք հոգեվարքիդ առեն, դիտեցինք հոգւոյդ խաղաղիկ ասանդումը, և եռքը շատեր, շատեր եկան դագաղիդ շուրջը եկեղեցւոյ ջահերուն, խունկերուն և աղօթքներուն մէջ սգալու կրուսող, ո՜չ, վկայելու թանկագին յատկութիւններդ. տարինք դագաղդ, յանձնեցինք հողին և կնքեցինք շիրիմդ, վերադարձանք տունդ Ուրբաթ օրը . . . սրտաբեկ, հիւրեր ընդունելու օրդ, աւա՜ղ, սրտաբեկ հիւրեր։ Եւ հակառակ այս բոլոր իրողութիւններուն՝ դեռ չենք ուզեր հաւատալ թէ Դուն, Ագապի . . . . մեռած ըլլաս։

Ասի անակնկալ մըն էր ո՛չ միայն մեզ համար, այլ մանաւանդ քեզ համար։ Գիտէիր որ պիտի մեռնէիր . . . օր մը. բայց ո՛չ այդ օրը։ Այդ օրը անակնկալ մըն էր. անիրաւութի՛ւն մը մայրական իրաւունքներուդ դէմ. վասն զի Դուն ապրեցար երբ մայր, երբ տանտիկին. Եղ ազնիւ էր, եսամոլ չէր։

Ես, որ Քեզ այնքան մօտէն ճանչցայ, և երբ քոյր դուրդուրանքդ վայելեցի, ես՝ որ խորունկ վիշտ մը շնչեցի երբ Դուն փչեցիր վերջին շունչդ, ես՝ որ սրտի ճմլում կրեցի դագաղիդ շուրջը, և զգացի դերեզմանիդ ցրտութիւնը, սատի՛կ, սա ցըրտաշունչ օդէն ալ աւելի, կ'ուզեմ նոյն իսկ կեանքիդ վերլուծումներով շինել Քեզ գրչի յիշատակարան մը։

Բ.

Դուն, ո՛վ կին և տիկին, Դուն, ահռելի հիւանդութեան մը ճիրաններուն տակ բզքտուած դժբախտ զոհ, կը յիշեցնես ինձ այն կիները, որոնք Իմաստուններուն դնահատումով՝ իմաստուն են, տուներ կը շինեն, որոնք շնորհներ ունին տակիէն ալ թանկագին։ «Իմաստուն կանայք շինեցին տունս, իսկ անզգամքն ձեռօք իւրեանց կործանեցին» (Առակք ԺԴ. 1.) — «Մի՛ վրիպիր ի բարեկամէ և ի հանճարեղ կնոջէ. զի լա՛ւ է շնորհ նորա քան զոսկի» (Սիրաք Է. 21)։

Անոնք՝ որ այս վաղանցիկ կեանքին մէջ երջանկութեան հանդրուաններ կը փնտռեն, անոնք՝ որ իրենց բովանդակ ուժով փարած են՝ կեանքը իրենց ուզածին պէս լարելու և ապրելու խելքին, անոնք՝ որ ուղիղ կամ սխալ միջոցներու գործադրութեամբ կը կարծեն որ ձեռք բերած ըլլան երջանիկ կեանքի մը պայմանները, այնպիսիներ մա՛նաւանդ պէտք է որ լա՛ւ խորհին Իմաստուններուն այդ վճիռներուն վրայ։

Այս խօսքերուն յարգն ու արժէքը աւելի՛ եւս պիտի բարձրանայ հակրցող միտքերու առջեւ, և ասոնք աւելի՛ խոր ըմբռնում մը պիտի ընեն կեանքի մասին մարդոց շինած գաղափարներուն և ըմբռնումներուն վրայ՝ երբ դիտենք, որ իմաստութեան այդ դպրոցը՝ կին մարդուն դերը բոլորովին տարբեր հայեցակէտերով կ'որոշէ մարդկային ընկերութեան մէջ։ Ան կը վարդապետէ՝ որ լաւ կինը Աստուած կ'ընտրէ այր մարդու համար, թէ լաւեր հաղարներով կը գտնուին այր մարդոց մէջ, իսկ մէկ հատ ալ լաւ չգտնուիր կիներու մէջ։ Եւ սակայն այս հաղուագիւտ նկարագիրներու վրայ է՝ որ մարդ կը հիմնէ և կը կառուցանէ երջանկութեան շէնքը. — Իմաստուն կիներ տուն կը շի-

նեն, անզգամ կիներ տուն կը կործանեն. բարեկամ և հանճարեղ կնոջ մը շնորհները ոսկիէն ալ լաւ են — ։

Ագապի, Դուն տուն չինող խնամատուն կիներէն էիր. Քու շնորհներդ էին Քու ոսկիներդ ։

Ի՜նչչափ ճիշդ և ճշմարիտ են Խնամատուններուն խօսքերը ։ — Վասն զի Տուն չեն այն շէնքերը, որոնք ճարտարապետական հանճարին ու ճարտարութեան գեղեցիկ արտայայտութիւններն են միայն, որոնք հազարաւոր ոսկիներ արժած են, բայց առանց արտաքին շուքն ու շքեղութիւնը, առանց ներքին պերճանքն ու ճոխութիւնները՝ վիշտեր ու դառնութիւններ ծրարած են իրենց ծալքերուն և ալքերուն մէջ ։ Տուն չե՛ն այն բնակարանները, ուր սերունդը կ'արդիւնաւորուի ու կը բաղմանայ ըկ, ուր շռայլութիւնը հոսանքի պէս կ'ակօսէ կեանքի գեղեցկութիւնը, ուր մարդիկներ ծիլ կ'արձակեն հաճոյքներու գինովութեան մէջ, ուր ամէն բան մարմինը գոհացնելու կը ձգտի միայն ։

Ո՜հ, այս չէ տունը. առանք չեն տուներ ։ Ժողովրդական խօսքով տունը օձախն է, ուր առատաձակերպ մարդուն աճման և բարգաւաճման գիտութիւնը կը մշակուի ։ Տուն-օձախը Աստուծոյ օրհնեալ պարգեւն է, նոյն ինքն օրհնութիւնն է, որու մէջ կը ծնի մարդը. հո՛ն կը պատրաստուի ան, ինքն իր անձին համար, իր ազգին, իր եկեղեցւոյն, իր երկրին համար ։ Առանք շատ հարակ իրողութիւններ նկատուած են անշուշտ, վասն զի ամէն օր տեղի ունեցող բաներ են. երեւոյթներ են՝ որ հաւասարապէս կը պարզուին, ըլլա՛յ դնչուներու հիւզակին մէջ, ըլլայ ամենէն բախտաւոր ապարանքներու մէջ ։ Բայց ո՞ւրչափ տարբեր է բուն իրողութիւնը ։ Այդ կերպով աճումն ու բաղմացումը հասարակ է ամէն կենդանիի համար ։ Մարդու համար բաւական չէ աճումը. անոր համար բարգաւաճում կայ, զարգացում կայ. — կատարելութեան աստուածային սահմաններուն հասնելու ոյժն ու կարողութիւնը՝ միայն մարդուն տրուած է ։ Եւ ո՞վ պիտի հասցնէ մարդը մինչեւ հոն ։ Մանուկը թող ծնի ոսկիներու կոյտերու մէջ, թող մեծնայ ա՛ն մամենայի գլխուն վրայ, կարելի չէ՛ որ հասնի այդ կատարելութեան. մանուկը թող աշխարհ գայ ժառանգական աշնուականութեան մը բոլոր յատկութիւններուն մէջ, ճոխութիւններու մէջ թող ճախրէ ա՛ն իր կեանքի բոլոր ընթացքին,

չկրնար հասնիլ այդ կատարելութեան. և այդչափ բախտաւորութիւններ ու յատկութիւններ բան մը չեն արժեր, եթէ խնամատուն մայրերու ձեռքերն չեն անոնք ։ Միայն խնամատուն մայրեր կարող են իրենց կեանքը տուած պզտիկներու կեանքը կազմել և խնամել այնպէս մը, որ մարդու բոլանդակ կարողութիւնները զարգանան և երեւան գան ։ Երբ կան այսպիսի մայրեր, խնամատուն կիներ, մանուկը եթէ խոնարհ յարկի մը տակ ալ ծնի, մա՛րդ կ'ըլլայ ան, և տուն-օձախը ինքնին կը շինուի ու կը շէննայ ։ Երբ ապարանքներու փափկութիւններուն և բեհեզներուն մէջ թաղուած մայրեր՝ չե՛ն խնամատուն կիներ, մանուկը կը մեծնայ, բայց մարդ չըլլար, տունը չշինուիր. Աստուծմէ մարդուն շնորհուած բոլոր ձիրքեր ու կարողութիւններ կ'ոչնչանան. առանք են՝ որ անզգամ կիներու պէս իրենց տունները կը կործանեն նոյն իսկ իրենց ձեռքերով ։

Խնամատուն կին, բարեկամ կին, հանճարեղ կին տուն կը շինէ. ոսկիէ՛ն ալ լաւ է ան ։ Առանք հասարակ խօսքեր չեն. առանք շողոքորթի և կնահաճոյ լեզուի մը դարձուածները չեն. առանք ճշմարտութիւնն է՛ր են և կնոջ դասը (ֆէմինիզմը) կը բացատրեն յաւէտ, ամէն տեղի և ամէն ժամանակի համար ։ Արարչագործ Զօրութիւնը ամենէն դժուար և ամենէն փափուկ պաշտօնը կին մարդուն տուած է՝ մարդկային կեանքի կազմութեան և խնամածութեան մէջ ։ Տուն շինել, ահա՛ կնոջ պաշտօնը, կնոջ դասը, կնոջ բոլանդակ կեանքը ։ Բայց ամէն կին չկրնար տուն շինել. այդ փափուկ պաշտօնը խնամատուն կիներ միայն լաւ կը հասկնան և կը կատարեն լաւագոյնս. բարեկամ և հանճարեղ կիներ միայն ունին տուն շինելու շնորհները, հարստութեան այդ անսպառ հանքը ։ Ոսկիներ կ'ուրեն տունները՝ եթէ կինը չունի շնորհ ։

Գ.

Բայց ես ի՞նչ կ'ըսեմ, Ագապի. — կարծես Խնամատուններուն բոլոր փորձառութիւնները կը հերքուին մահուանդ առջեւ, և այս իրականութիւնը զի՛ս ալ կը վարանեցնէ. վասն զի Դուն, կի՛ն խնամատուն, բարեկամ և հանճարեղ կին, տուն մը կը կործանես, ոչ թէ ձեռքովդ, այլ.... մահովդ ։ Անդարմանելի է կոծանես, ոչ թէ ձեռքովդ, այլ.... մահովդ ։

բուստդ, կի՛ն տանտիկին, տանդ համար, զոր վերտին չինեցիր, չենցուցիր, ոսկիէն աւելի թանկագին շնորհներովդ։

Դուն խմաստուն էիր Ագապի և դուստրն խմաստութեան։ Անուանդ խորհրդաւոր է արդէն, հելլէն խմաստասիրութեան սիրադիմ ըմբուռնումներուն մէկ արտայայտութիւնը։ Այդ խմաստութիւնն է Սոֆիան, որ կ՚արտայայտուի Հաւատքով = Բի՛ստիս, Յուսով = Էլբի՛ս և Սիրով = Աղա՛պի։

Դուն, Ագապի, Սէր էիր անուանովդ ալ, էութեամբդ ալ, և իւրացուցած էիր հաւատքի և յոյսի յատկութիւնները։

Հաւատք ունէիր իբր քրիստոնեայ, անմոլար և աննախապաշար հաւատք մը։ Հաւատք ունէիր իբր տանտիկին՝ աշխատութեան վրայ։ Բովանդակ կեանքդ, խմաստուն մօր մը կեանքդ, զոր մօտէն ուսումնասիրած եմ, դործունէութիւն մը էր։ Հաւատացած էիր դիտակցութեամբ՝ թէ խմաստուն կիներ տուն կը շինեն, ասոր համար շարունակ աշխատեցար։ Դիտէիր՝ որ իր ամուսնոյն բարեկամ և հանճարեղ կնոջ մը շնորհները ոսկիներ կ՚արժեն, և Դուն այդ շնորհները փայլեցուցիր անխնայ։ Հրեշտակներուդ զբաղումներուն մէջ, խոհանոցի մէջ և աշխատութեան սենեկիդ մէջ, ինչպէս նաև հիւրասրահիդ մէջ՝ միևնոյն անխոնջ աշխատողն էիր։ Մկրատիդ և ասեղիդ օտար՝ նրբարուեստ մը և նորութիւն մը չկար. տանդ մէջ ամէն գեղեցիկ, ամէն գեղարուեստական դործ, մատներուդ ճարտարութեան վկաներն են։

Աշխատութեան հաւատքդ չափազանցութեան, ո՞չ, գերազանցութեան տարիր։ Կ՚ըսեն թէ իբր հիւանդ երբեք անկողին չես մտած, բայց ի նոր կեանքերու երկունքի տագնապներէն. ի՞նչու ուրեմն, վերջին անգամ մտար — մահիճի մէջ։ Մայրենի աշխատութիւններուդ արդիւնքը վայելելու կէսին դեռ նոր հասած էիր, Տիկին. հրեշտակներուդ օրէ օր աճումն ու դեղեցկացումը կը հրճուեցնէր էութիւնդ, և Դուն մայրական պարտականութեան անդրադարձն նրբութիւններուն վրայ կը խորհէիր արդէն զաւակներդ ներկայացնելու համար մարդկային ընկերութեան՝ իրենց ձիրքերուն և կարողութիւններուն զարդացման մէջ։

Եթէ հաւատք չունենայիր աշխատութեան վրայ, պիտի չընէիր այս ծայրայեղ մայրութիւնը, դերազանց մայրութիւնը։

Հաւատքը յոյս կը ծնի։ Վհատ մէկ վայրկենիդ չեմ հանդիպած երբեք. և կը վկայեմ որ ո՛չ միայն անվհատ էիր, այլ նաև յուսադրող։ Ամուսնական կեանքիդ 16 տարիներուն անբաժութիւնը, անձիր ու անծայր վստահութիւնդ առանին երջանկութեան բոլոր հեռեւանքներուն վրայ, սքանչելի ըրած էին խորհելու և դործելու որամադրութիւններդ։ Միշտ չէն, միշտ զուարթ էիր։ Յոյս կը ցոլար ու կը շողար շարունակ շարժումներդ՝ երբ կ՚ընդդիմէիր հրեշտակներդ և կը համբուրէիր զանոնք, երբ կը հսկէիր անոնց վրայ՝ որ իրենց դպրոցական պարտականութիւնները կատարեն, երբ նոյն իսկ յանդիմանէիր զանոնք կամ պատժէիր. որովհետև կոյր մայր մը չէիր. դիտէիր դդուել, դիտէիր չեխել։ Անոնց կեանքը, քու կեանքդ էր, և Դուն յոյսեր դրած էիր անոնց վրայ, անոնցմով փառաւորուելու, անոնցմով ապրելու համար։

Առանց քաշուելու, կրնայիր Հռոմայեցի պատմական և պատուական տիկնոջ պէս զաւկներովդ պանծալ ու պարծիլ. արդարդի շքեղ պէսպիսութիւններդ՝ հոգեհատորներդ էին, ոսկեղարդ կաթիլ մը իսկ օտար կաթ ճաշակել չտուիր։ Այնքան անձրոնոց կաթիլ մը իսկ օտար կաթ ճաշակել չտուիր։ Նուրբ էիր իբր մայր։ Սեռակիցներդ ու աստիճանակիցներդ շատ բան պէտք է սորվին կեանքէդ, տիպար մօր մը կեանքէդ Մայրաքաղաքիս համար։ Այն դերը, զոր թողուցիր գերեզման մտնելու համար, կրնար ուրիշներուն դրդիռ ըլլալ՝ շռայլելու, պերճանքի և շռայլանքի մէջ լողալու, շփանալու։ Բայց մօր մը համար ներելի և աններելի բոլոր այս տկարութիւններ օտար էին քեզ. Քու՝ իբր մայր՝ հասկցողութիւնդ տարբեր էր, և կարծեմ պիտի չսխալիմ երբ ըսեմ, թէ նոյն իսկ այդպիսի մայրական խստիպ հասկցողութեան մը զոհը եղար Դուն յանկարծ։ Ցուսա՛վ էիր, բայց դուն ալ չէիր կարծեր, Ագապի, որ այսքան մօտ ես։ Զուտ ըլլար վախճանդ. այս բանին վրայ ոչ ոք կրնար խորհիլ արդէն, ո՛ւր մնաց՝ որ Դուն, . . . որ դեռ զաւակներուդ ապադայով պիտի հրճուէիր։

Ցոյսդ սեր կ՚ծնի։ Եւ քու սերդ անսպա՞ռ էր պատուական ամուսնոյդ համար, որդի հատորներուդ համար, երբայրական ամուսնոյդ համար, սրտի հատորներուդ համար, ներուդ և քոյրերուդ համար։ Բայց ո՞վ արդէն հետդ խօսած, և չէ՞ր համակրած. չէ՞ որ ամէն տեղ, ուր որ դտնուէիր, ան-

միջապէս կը չինուէր շուրջդ համակրութեան և բարեկամութեան շրջանակ մը։

Սէրդ, Ագապի, դթով ալ կը յայտնէիր։ Կրցածդ կ'ընէիր կարօտներուն, ո՛և է օգնութեան պէտք ունեցողներուն։ Մարդասիրական պարտքի այս ձեւով հասկցողութիւնը և դորձադրութիւնը՝ միշտ օգտակար է, բարիք մըն է մարդկութեան համար։ Մեծ և ընդարձակ բարերարութեան մը հաւասար է այդ, երբ ամէն մարդ գիտէ կատարել իր մարդասիրութեան պարտքը։

Էտաեան վարժարանի չքաւոր աշակերտներու ճաշ տալու գեղեցիկ դաղափարը Դուն յղացար, դործադրեցիր և հաստատեցիր։ Անուշիկ զաւակներդ հոն էին, չուզեցիր՝ որ ցերեկին քու զաւկներդ կուշտուկուռ հայ ուտեն, և չունեցողներ ղըրկուին, նքթին։ Այդ վարժարանին բոլոր պզտիկները կը փայփայէիր, և ասոր համար էր որ դադաղիդ շուրջն անոնք ալ տաք տաք արցունք թափեցին, սուդ բռնեցին. վասն զի իրենց համակիր և բարեկամ Տիկին Ագապին յանկարծ կը բաժնուէր իրենցմէ։

Հաւատքդ, յոյսդ, սէրդ, այսքան յայտնի, այսքան պարզ էր. իմաստութեան այդ երեք արտայայտութիւնները, աշխատութեան մէջ խտացուցած էիր տանդ լրութեան համար։ Ընկերութեան մէջ՝ պարկեշտ և առաքինի տիկնոջ մը կենցաղադիտութեամբ կ'արտայայտէիր զանոնք՝ միշտ սիրցնելով սէրդ՝ անկեղծ և օժուն, միշտ շեշտելով մայրական պարտքի հասկցողութիւնդ՝ խստապիպ և դերազանց, միշտ ոլորելով կենցաղադիտութեանդ շնորհներովը՝ անսադիւտ ու անբասիր, որոնք կը ճառագայթէին էութենէդ։

Եւ Դուն, Ագապի, հաւատքիդ, յոյսիդ, սիրոյդ ապացոյցներն ու դրաւականները մահճիդ մէջ ալ տուիր։ Հազիւ կրնայիր խօսիլ.... կարծես կողկողանքով. թոքերդ չէին բաւիր, բայց միտքդ, սիրտդ արթուն էին և զգայուն. կ'ուզէիր խօսիլ յօժար հոգիի մը և տկար մարմնի մը արի մաքառումներուն մէջ միշտ զաւակներուդ համար, զորս այս յուզիչ և քստմնելի տեսարանէդ հեռի պահեցին միշտ, որպէս զի անոյշ մայրիկին տպաւորութիւնը չաւրուի կամ չխանգարի իրենց մատղաշ միտքին վրայ։ Ի՜նչ ճիգեր ըրիր խօսելու ինձ, և ըսիր վերջապէս շատ բաներ,

ըսիր մա՛նաւանդ թէ «Աղօթք ըրէք»։ Է՜հ, խեղճ Տիկին, ո՞վ պիտի չուզէր աղօթել քեզ համար, և որո՞նք չաղօթեցին արդէն։ Ես ալ աղօթեցի սրտանց. բայց ո՜հ. ինչպէս գիտութեան բոլոր հնարքներն անհնար եղան, աղօթողներուն ալ բոլոր տենչանքներն անհնուէր մնացին։ Թերեւս մեք մեղաւորներ էինք, և կեանքի ու մահուան Տէրը չլսեց մեզ. բայց չէ՞ որ քու կեանքդդ պէտք էր տակաւին, և բոլորովին անմեղներ կային, որ կուլային քեզ համար, և իրենց արցունքը պաղատանք մըն էր, աղօթք մըն էր ինքնին, բողոք մը ուժգին՝ իրենց դէմ եղած այս զրկանքին։

Դուն կ'ուզէիր աղօթքը, որպէս զի կեանքիդ արեւը դեռ փայլէր տանդ հորիզոնին վրայ, ոչ թէ քիչ մ'աւելի երկար ապրած ըլլալու համար, այլ զաւակներուդ համար, որոնք դեռ պէտք ունին մօր մը, և Քե՛զ նման մօր մը խնամքին ու գուրգուրանքին։ Անոնք միշտ քեզ պիտի փնտռեն, և եթէ իրենց ձեռքն իյնայ այն «հրեշտակ»ը որ Քեզ տարաւ, պիտի ըսեն՝ որ ետ դարձնէ Քեզ։ Ամուսինդ, եղբայրներդ, քոյրերդ, Քեզ բոլոր սիրողներ ու յարգողներ, կը հասկնանք անդարձ վճիռը, բայց փոքրիկներ չեն հասկնար. անոնք «Մայրիկ»ը միայն կը հասկնան։

Դ.

Մենք կը հասկնանք անդարձ վճիռը և կ'ուզենք մխիթարուիլ այն բարի յիշատակներովդ, որոնք շատ են քեզ ճանչցողներուն քով։

Թող մխիթարուի պատուական ամուսինդ՝ որ 15 տարի շարունակ՝ իր վրայ հսկող, իրեն բարեկամ ու հանճարեղ կեանքի ընկեր մը չնորհեց Տէրը, կին մը, որու չնորհները ոսկիէն աւելի թանկագին էին։ Թող մխիթարուի Միհրանդ այն երեք հուեղ

թիւն մը կարելի չէ երեւակայել, որ վերակենդանացնէ չինող և տնաշէն կնոջ մը բարի կեանքը՝ իր պաշտելի յիշատակներով լի-ք տան մը մէջ։

Թող մխիթարուի՛ Սրբազանդ, աննման քրոջ մը դուրդուրանքին յուշերով, դառն կորուստիդ հարուածը՝ կարելի եղածին չափ քիչ զգալու համար։ Ինքը շատերը մխիթարեց և գիտէ մխիթարել, և հիմայ մա՛նաւանդ գիտնալ մխիթարուիլ։

Թող մխիթարուի՛ն բժիշկ եղբայրդ և քոյրերդ՝ անդրադառնալով ժի՛ր կեանքիդ հանդրուաններուն վրայ, ուր միշտ բան մը թողած ես անմոռանալի անոնց համար։

Թող մխիթարուի՛ն համակիրներդ ու բարեկամներդ՝ ներբողելով առաքինի և գործունեայ կնոջ մը շնորհներդ։

Բայց ի՞նչով մխիթարուի՛ն, Ագապի.... Պօղոսիկը, Արա-քսին և Սիրարփին։ «Մայրիկս» ճլուզուռացող այս փոքրիկներդ պիտի կրնա՞ն մխիթարուիլ։ Չեմ գիտեր։ Գիտեմ միայն թէ անոնց դեռ մայր պէտք էր, և մահը վերջ տուաւ քու մայրենի պարտականութիւններուդ։ Թերեւս դաղտնիք մը կայ այս դժբախտութեան մէջ, դաղտնիք մը անհասանելի մարդկային խելքին։

Ես սակայն կը մաղթեմ որ անոնք ալ մխիթարուին դարձեալ Քեզմով, թէեւ պզտիկ են դեռ, բայց դու այնքան խորունկ տպաւորուած ես անոնց ներսը, որ պիտի չմոռնան փայփայանքդ, համբոյրներդ, դուրդուրանքդ, կորովդ, անձնուրացութիւններդ, սէրդ։ «Մայրիկ»ը պիտի ապրի անոնց միտքին մէջ, և երբ օր մը մեծնան, ըլլան բոլորովին խելահաս և հասկցող աշխարհը և կեանքի իրադարձութիւնները՝ սուրբի մը պէս պիտի պաշտեն Քեզ, պիտի յիշեն Քեզ և պիտի մխիթարուին հոգեկան անճառելի հաճոյքներու մէջ, զգալով՝ թէ իրենց կեանքը տուած է մայր մը՝ բարի և անձնուէր, կին մը հանճարեղ և բարեկամ իրենց և իրենց հայրիկին, կին մը ամէնէն սիրուած և յարգուած, կին մը՝ որուն շնորհները իրաւի լա՛ւ եղած են քան զոսկի։

Հանգի՛ր ուրեմն խաղաղութեամբ՝ համակրանքի այն ընդհանուր արտայայտութիւններու մէջ, որոնք լուսապսակը կ'ոսկեզօծեն տիպար մեր մը դէմքիդ շուրջը։

1905 Դեկտեմբեր 25, Կ. Պոլիս
Դալաթիա, Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցի

ԲԱԲԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ

Սուրհանդակ առաւօտեան թերթ լինելով, Զորեքշաբթի առաւօտ առաջինը եղաւ զոյժը հանրութեան հաղորդելու, վշտակիր զգացմամբ, ինչպէս կը կարդացուի թիւ 2087, եւ 1905 Դեկտեմբեր 21 Զորեքշաբթի օրուան թերթին մէջ, տնօրէն Ս.զն. Տիգրան Էֆէնտի Ճիվէլէկեանի թելադրութեամբ, եւ աւագ խմբագիր Ս.զն. Սրբիկ Էֆէնտի Մուպահեանեանի գրիչով։

Յաւ.ք կ'իմանանք թէ Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեան՝ քոյր Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր և կողակից Միհրան Էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանի, որ քանի մը օրէ իվեր թոքաբորբի ծանր հիւանդութենէ մը կը տառապէր, հակառակ եղած բժշկական ամէն դարմաններու և գուրգուրագին խնամքներու, դժբախտաբար չկրնալով ճողոպրիլ մահուան ճիրաններէն, երէկ գիշեր, ժամը չորսուկէսին կնքեր է իր մահկանացուն, սուգի մէջ թողլով Նորին Սրբազնութիւնը, Տէր-Ներսէսեան ընտանիքին ու պարագաները։ Հանգուցեալ Տիկինը ծանօթ էր իր բարեպաշտական և բարեսիրական զգացումներով. իր մահը ցաւ կը պատճառէ նաեւ բոլոր գինքը ճանչցողներուն և Տէր-Ներսէսեան ընտանիքին հարազատներուն։ Այս տխուր առթիւ մեր ցաւակցութիւնը կը յայտնենք Նորին Ամենապատուութեան Սրբազան Պատրիարք Հօր, Հանգուցելոյն ամուսնոյն՝ Միհրան Էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանի, և Տէր-Ներսէսեան ընտանիքի անդամներուն։

Իսկ յաջորդ օրը թիւ 2088, եւ 1905 Դեկտեմբեր 22 Հինգշաբթի օրուան թերթին մէջ, նոյն կորուստին վրայ անդրադառնալով, եւ նոյն խմբագրութեամբ հետեւեալ յօդուածն ալ հրատարակեց։

ՄԱՀ

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

Տիկին Տէր-Ներսէսեանի թոգաստապէ վարակուելուն իններորդ օրն էր Երեքշաբթի, և առաւօտուն զինքը դարմանող բոժիշկները՝ եղբայրը Տ. Քրիստոր Կոմիտաս Օրմանեան, Տ. Քրիստոր Թորոսեան և Տ. Քրիստոր Շէրպէթճեան բաւական երկիւղ յատնած էին իր առողջական վիճակին համար։ Կէս օրէն վերջ, հետզհետէ տեսնուած բարւոքումը պահ մը յուսադրած էր զինքը դարմանող բժիշկները և շրջապատող ընտանիքին անդամները, երբ դիշերը հետզհետէ ծանրացաւ վիճակը, և քանի մը ժամ վերջ փակեց աչքերը յանխտենապէս։

Տիկին Տէր-Ներսէսեան, որ 44 տարեկան հասակին մէջ կը կնքէ իր կեանքը, իր ընտանիքին կարեւոր մէկ տարրը և կանանց սեռին պատուաբեր մէկ անդամն էր։ Պարտաճանաչ կին մը բառին ամբողջ խմաստով, և գթոտ մայր մը, և միանգամայն վարիչը Օրմանեան և Տէր-Ներսէսեան տան։ Միշտ շարժման ու գործունէութեան մէջ կը տեսնուէր, իր ամուսնոյն նման բարեհամբոյր, կենցաղագէտ և պարտաճանաչ. ծայրայեղութեան հասած իր գուրգուրանքը՝ տարածած էր ընտանիքին բոլոր անդամներուն՝ մանաւանդ իր զաւակաց վրայ, որոնց իրապէս կրթիչն էր, անոնց ուսման ու դաստիարակութեան ու հոգեւոր պարտականութեանց կատարման հոգ տանող, և պարապոյ ժամերուն մէջ իսկ շահեկան զբաղում՝ հայթայթելու հետամուտ էր։

Հանգուցեալին հայրը՝ Անտոն էֆէնտի՝ իր գեղագործական զբաղման պատճառաւ, դիտութեամբ և ուսմամբ պարապող անձ, երբ իր մանչ զաւակներուն բարձր կրթութիւն տալու հոգ կը տանէր, անտարբեր չէր կրնար մնալ իր աղջիկ զաւակներուն համար, այդ պատճառաւ Տիկին Ագապի ուսման և գեղարուեստի մէջ զարգացած էր, և իբրեւ կրտսեր քոյրը Տ. Մաղաքիա Սրբազանի, հանգուցեալ Տ. Քրիստոր Վիշէն էֆէնտիի, Տ. Քրիստոր Կոմիտաս էֆէնտիի, Օրիորդ Եւդինէի և Տիկին Լուսիկի, բաւական ատեն

պարապած էր ուսման այլ և այլ ճիւղերով, Հանգուցեալը ծնած էր Գասրգիւղ, ուր փոխադրուած էին՝ Բերայի մէջ իրենց տունը այրելէ վերջ, և ուր ժամանակ մը միայն բնակութիւն ունեցան և վերադարձան դարձեալ Բերա։

Երէկուընէ իվեր այս տխուր լուրը լսող ամէն կարգի աղգայիններ, որոնցմէ շատերը անձնապէս ալ ճանչցած էին զինքը, ցաւ կը զգան իր մահուան համար։ Երանելի են ուրեմն անոնք, որոնց աշխարհէ բաժնուելուն առթիւ հանրային համակրութիւնը այս կերպով կ'արտայայտուի։ Կին մը իր առանձին շրջանակէն դուրս կեանքի ու գործունէութեան ասպարէզ մը չունի, հետեւաբար այն կիները որոնք այդ շրջանակին մէջ կ'ապրին, հաւատարիմ դանուելով իրենց կնոջական և մայրական կոչումին, կատարած կ'ըլլան իրենց դերը աշխարհի վրայ, և իբրեւ օրինակ՝ կրնանք ներկայացնել զիրենք՝ իրենց սեռին անդամներուն։

Թերթիս Տէր և Տնօրէնը՝ իբրեւ վաղամանօթ Օրմանեան ընտանիքին բոլոր անդամներուն, և մեր թերթին խմբագրական մարմնոյն պատկանողները, վերջին տասը տարիներու միջոցին, մեծէն տեսած ու գնահատած ըլլալով Հանգուցեալին առանձին հաւատարիմ ու գործունեայ վիճակը, իր խօսակցութեան և կենցաղավարութեան վայելչութիւնը, մանաւանդ լրագրական ու գրական անձերու նկատմամբ ցոյց տուած հաճակիր ընդունելութիւնը, խոնարհաբար զգածուած, կը գրեն այս տողերը, մասնակցելով իր մահուան առթիւ ամէն կողմէ յայտնուած համակիր զգացումներուն։

Հանգուցեալը կը թողու երեք զաւակ։ Երէց որդին, 13 տարեկան, Պօղոս Մ. Տէր-Ներսէսեան, ուշիմ և մտացի պատանի մըն է, քաջավարժ ո՛ր.քան ուսման նոյնքան գեղարուեստի ճիւղերուն մէջ. իր միւս զաւակներն են Արաքսի՝ 11 տարեկան և Սիրարփի՝ 9 տարեկան, որոնք իրենց աշխատասիրութեամբ և համեստութեամբ, իրենց դպրոցական կեանքին մէջ և անկէ դուրս ամէնուն ուշադրութեան և գնահատման առարկայ եղած են։

Երկու or եւս եսքը թիւ 2090, եւ 1905 Դեկտեմբեր 24 Շաբաթ օրուան թերթով, յուղարկաւորութեան ընդարձակ նըկարագրութենէն զատ, յատուկ առաջնորդող մըն ալ հրատա-

ռակած էր Մեծ. Ս.ռամ էՓէնցի Ս.ՆՏՈՆԵԱՆԻ գրիչէն բղխած, որուն մէջէն կը բաղենք այն տողերը որ նուիրուած են Ս.գապիի յիշատակին, կարեւոր գնահատումներով անոր ձիրքերուն:

ԿԻՆ ՄԸ

Կնոջ մը դադաղը ընդհանրապէս շատ բան չի ներշնչեր ոչ մեր դրչին, ոչ ալ մեր պերճախօսութեան: Ինչո՞ւ սակայն: Ասնոր համար որ հայ կնոջ գործունէութեան ասպարէզը շա՞տ սահմանափակ է, և թէ հայ կինը չի կրնար պէտք եղած ասպարէզը մատակարարել մեր կենսագիրներուն:

Զպիտի ուզէի որ պատճառը աս ըլլար, բայց ի՛նչ օգուտ, — առաւելապէս այս մտածումն է որ մեր ձեռքն ու բերանը կը կապէ՝ կնոջ մը դադաղին հանդէպ:

Արդի ժամանակներու դրապաշտ ոգին ա՛յն աստիճան դրաւեր է մեզ, որ մեռնող անձի մը արժանիքը ըմբռնելու համար՝ անպատճառ թուականներով, տարեթիւերով և ամսաթիւերով դրուագուած շողշողուն գործեր կը փնտռենք:

Այս է պատճառը որ մեր մէջ՝ շատ արժանի անձեր կենսագրութիւն մը չեն ունենար, և ճշմարիտ ոչնչութիւններ մեծանի հեղինեներ սպառել կու տան իրենց անուան շուրջը: Ինչ որ գլխաւորաբար կը հրապուրէ մեզ՝ փառքն է, արտաքին պաճուճանքը. մենք այնչա՛փ կը հրապուրուինք անկէ, որ կը մոռնանք փնտռելու նաեւ ներքին յատկութիւններ, ներքին արժանիքներ. մենք ոչ իսկ կը մտաբերենք զանոնք՝ ամէն անգամ որ գնահատութեան պակ մը պիտի կապենք մեռնող անձի մը անուան կամ յիշատակին շուրջը:

* * *

Անհատական արժանիքին յայտնութեան մէջ սակայն փառքը պէտք չէ որ այդքան մեծ դեր մը խաղայ. որովհետեւ փառքը քիչ անգամ միայն ճշմարիտ արժանիքի մը երկունքէն կը ծնի: Անիկա ընդհանրապէս բաղդի կամ ճարպիկութեան արդիւնքն է,

ուրիշ ոչինչ: «Փառքը բան մը չարժէր առաքինութեան քով». ըսած է հեղինակ մը, և չեմ գիտեր ինչո՞ւ այս պատուական մտածումը մեզ չի դրաւեր՝ երբ մեռնող անձի մը ներբողը կը հիւսենք:

Առաքինութիւն, — խե՜ղճ բառ ըզր մոռցեր ենք ուրիշ այնքան լաւ բառերու հետ: Մեր նախնիք սակայն այսպէս չէին: Անոնք իրենց գնահատութեան արձանը կանգնելէ առաջ կ'աշխատէին որ ամուր պատուանդան մը ունենան, և երբ չկարենային այդ պատուանդանը հաստատել, զուր տեղը ժամանակ չէին վատներ՝ մէկ օրէն միւսը փչելու տրամադիր խախուտ արձաններ բարձրացնելու համար: Արտաքին պաճուճանքը, բոլոր խաբուսիկ կեղծաւոր շղարները զիրենք չէին գիւթեր, չէին հրապուրեր: Թող արտաքինը անզարդ և անպաճոյճ մնար, թող անդոյրը պակսէր, կը բաւէր որ արձանը տոկուն ըլլար և դարերու փորձութեանց ու տագնապներուն դիմադրաւէր անվնաս: Անոնց կառուցած բնակարաններն իսկ այսպէս չէ՞ն. — Ոչ քանդակ ունին, ոչ դեղագիտական նրբութիւն. բայց իրենց ամրակուռ ու լայնանիստ պատերը ցցած՝ կը հեղնեն այսօրուան սիրուն ու նրբարուեստ չէնքերուն դողահար բարձրացումը:

Եւ յետոյ՝ անոնք նուազ նիւթապաշտ էին մեզմէ: — «Այլ առաքինի, աստուածավախ և պարտաճանաչ»: Իրենց գնահատութիւնը անպատճառ պէտք էր հիմ ունենար այդ հոգեկան, անտեսանելի, յաճախ անյայտ յատկութիւնները. այլապէս՝ ո՛չ ներբող կը շարէին, ոչ ալ դովասանք: Միւս բոլոր չոչափելի յատկութիւնները առնցմէ վերջը կու գային. դարձեալ փառքը նկատի չէր առնուեր՝ եթէ երբեք ենթական միւնոյն ատեն իր առաքինութեան հարկը վճարած չըլլար:

Ինչ որ մեր նախնիք անմահացուցեր են՝ միայն փառքը չէ, այլ փառքէն առաջ և փառքէն աւելի՝ ճշմարիտ արժանիքը, առաքինութիւնը: Անոնք իսկապէս առաքինի, աստուածավախ ու պարտաճանաչ այրեր են, անոնք միայն ուղղութեան ու մաքրութեան ճամբէն քալեր են, անոնք բարի՛ տարաժեր են ոչ թէ ըզա փառասիրութեան համար, այլ կատարեալ նուիրմամբ, դրեթէ կոչումով:

Մենք այսօր չենք փնտռեր այդ ներքին բարեմասնութիւնները

թիւնները։ Մեր յղփացած հոգին կը բաւականանայ արտաքին շպարով. ոչ իսկ յոգնութիւնը յանձն կ՚առնենք այդ պատրող անդոյրը սպնդելու։

* * *

Երէկ ընդհանուրէն յարգուած ու սիրուած կնոջ մը՝ Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեանի դագաղին առջեւն էինք՝ երկիւղած և վշտաբեկ, և մեր սիրտը ցաւի թեւթափով մը կը գալարուէր կուրծքերնուս տակ հոգեվարքի տագնապէն բռնուած թռչնիկի մը պէս։

Այս պատուական կինն ալ կենսագրութիւն չունի. իր կեանքին քաղը ընող մը ոչ թուական պիտի գտնէ յիշատակելիք, ոչ ալ այն տեսակ խաբուսիկ, մակերեւութային, միայն անունով շողշողուն գործունէութիւն մը՝ որ ուրիշ շատերու համար փառքի առիթ մը դարձած է։ Բայց մենք առանց վարանելու կըրնանք անոր համար գործածել մեր նախնեաց սիրական ասութիւնը. — «Կին առաքինի՝ աստուածավախ ու պարտաճանաչ»։

Առաքինի՞. — բայց ամբողջ կենսագրութիւն մը չի՞ պարունակեր այս բառը։ Զմռնանք Պօսիւէի խօսքը. «Առաքինութիւնը ուրիշ բան չէ՝ այլ միայն բանականութեան համաձայն ապրելու վարժութիւնը. և որովհետեւ բանականութիւնը մարդուն գլխաւոր յատկութիւնն է, կը հետեւի թէ առաքինութիւնը մեծագոյն ինչքն է՝ զոր մարդ մը կրնայ ունենալ»։ Որովհետեւ ամէն բարիքի, ամէն մեծութեան աղբիւրը միայն ու միայն առաքինութիւնը կրնայ ըլլալ։ Ան հոգւոյն ոյժն է, որ չարին կը դիմադրէ ու բարիքի ճամբան կը հարթէ։

Մենք այսօր առաքինութիւնն ալ ածնցուցեր ենք, դըռեհկացուցեր ենք, այնպէս որ թերեւս շատեր զարմանան թէ կին մը՝ մի միայն առաքինի ըլլալուն համար կարենայ այսպէս ընդհանուր համարման, ընդհանուր յարգանքի ու սիրոյ արժանանալ։

Օրմանեան տան ծանօթները գիտեն թէ այդ առաքինութիւնը ինչ սիրուն ու դրաւիչ կերպով մը կը ճառագայթէ բուն իսկ ընտանեկան յարկին տակ։ Այդ տան մէջ՝ տեսակ մը նահապետական և անոյշ կարգ ու սարք կը տիրէ. այնտեղ ամէնքն

ալ ձեռք ձեռքի կ՚աշխատին, բայց կար խնամտ ու նուիրուած ձեռք մը որ կը վարէր այդ աշխատութիւնը։ Մեղուներու երամներն ալ այդպէս են. ամէն մեղու իր որոշ և գծուած դերը ունի, բայց միշտ պէտք է մայր-մեղուն՝ ընդհանուրին աշխատութիւնը ոգեւորելու և վարելու համար։ Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեան ճիշդ այդ մայր-մեղուին դերը կը կատարէր Օրմանեան տան մէջ։ Եւ գործը դիւրին չէր։ Ընդունելութիւններ, պաշտօնական այցելութիւններ, պատուասիրութիւններ, աղերսարկուներ, ընկերութեան ամէն դասակարգերէն անհատներ՝ մեծ մասամբ խնդրանքի մը համար եկած, անպակաս են այդ տունէն. վերջապէս կէս մըն ալ Պատրիարքարան է Սրբազան Պատրիարքին բնակարանը։ Սիրուն բառ մը մէկուն, մխիթարութիւն մը միւսին, գորովագին ժպիտ մը երրորդի մը, քաջալերութիւն մը ուրիշի մը. և այս ամէնը այն աստիճան բարութեամբ ու աղնուութեամբ կը կատարէր Հանգուցեալ Տիկինը, որ ոչ ոք դժգոհ կը մեկնէր այդ տունէն։

Եւ անոնցմէ դուրս տակաւին ընտանիքին անհատնում հոգեր կային, իր Սրբազան եղբօր անձնական խնամքը կար, իր զաւակներուն դաստիարակութիւնը կար, և դեռ հոգեր ա՛յնչափ՝ որչափ որ բազմանդամ ընտանիքի մը գլուխը գտնուողները միայն կը ճանչնան։

* * *

Դիրքը՝ զարհուրելի փորձաքար մըն է. ան է որ մարդու մը ճշմարիտ արժանիքը ի յայտ կը բերէ, ան է գարձեալ որ մարդու մը անպիտանութիւնն ու հոգւոյն ստորնութիւնն երեւան կը հանէ։ Մարդիկ կան՝ որ դիրքը հպարտութեան ու անափառութեան գործիք մը կը դարձնեն. ուրիշներ՝ առաքինութեան միջոց մը։

Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեան այս վերջիններուն շաղին հեռեւած էր։ Իր Սրբազան եղբօր Պատրիարք ընտրուիլը և ընտանիքին անուան ստացած փայլը՝ ոչ մէկ հպարտութեան զգայնութիւն, ոչ մէկ դոռոզութեան գրգիռ տուած էին իրեն. ընդհակառակը՝ իր դիրքին ընծայած դիւրութիւնները շահագործած էր քիչ մը աւելի գորով ու մխիթարութիւն քիչ մը աւելի բարիք,

թիւն տարածելու համար։ Իր պարզուկ համեստութիւնը հանրածանօթ էր արդէն, և կա՞յ լաւագոյն բարեմասնութիւն մը քան հոգիի ու սիրտի այդ պարզութիւնը։ Կարծես ամէն կարելի ջանք կ'ընէր Բիվարոլի սերմանած ճշմարտութիւններէն մէկուն պաղաբերութեան համար. «Հպարտութենէն չա՛տ աւելի բարձր և ունայնութենէն չա՛տ աւելի ազնիւ բան մը կայ՝ խոնարհութիւնը. կայ նաեւ բան մը՝ չա՛տ աւելի հաղուագիւտ քան խոնարհութիւնը, և այդ բանը պարզութիւնն է»։

Ինք որ խոնարհ էր ու պարզ, և այդ անսագիւտ յատկութիւնները իր զաւակներուն ներարկելու համար՝ քանիցս զանոնք սեղանակից ըրած էր Բերայի ազգային վարժարաններու աղքատ ուսանողներուն, իր իսկ տան մէջ պատշաճ ճաշեր սարքելով։ Պատուական սովորութիւն մը՝ որուն երբեմն այնքան սերտիւ փարած էին Բերայի հարուստ ընտանիքներ, — մասնաւորաբար Վսեմ. Գրիգոր խան Շամտանճեան և Տիկինը, — և որ այսօր չեմ գիտեր ինչո՞ւ մոռցուած ըլլալ կ'երեւայ։

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

ՃԷՐԻՏԷԻ ՃԱՐԳԻԷ

Ազն. Տիգրան էֆէնտի Ճիվէլէկեան, որ կրկին թերթերու տէր եւ տնօրէնն է, իւր հրատարակած միւս լրագրին մէջ ալ նմանօրինակ համակիր տողեր հրատարակեց Ագապիի յիշատակին, եւ նախ թիւ 6270 եւ 1905 Դեկտեմբեր 21 Հոռեֆշաբթի օրուան թերթին մէջ հետեւեալ համառօտ յօդուածը գրած էր։

Մաէթթէէսիւֆ ալլնան խապերէ կէօրէ Բաթրիք Ամենապատիւ Տ. Մաղաքիա Սրբազան հաղրէթլէրինին հէմշիրէսի վէ Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանէն զէվճէսի Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեան՝ պիր գաչ կիւնտէն պէրու սաթլըճան խասթալըղընան մուզթարըպ օլուպ ամբպպաի հաղկանէն զայրէթլէրինէ վէ

սաիլէն հէր տիւրլիւ իհթիմամաթա բաղմէն Թաքլիսի կիրիպան խէմէյէրէ. տիւն կէճէ սահաթ 4½ բատտէլէրինտէ թէրքը հայթալա կէրէք Բաթրիգ Սրբազանը վէ կէրէք Տէր-Ներսէսեան ամիլէսինի մաթէմլէրէ զարդ էյլէմիշ տիր։ Միւթէվէֆիյէ Տիկին Ագապի՝ հըսկայթը տինտարանէ վէ ինսանիյէթբէրվէրանէսիյլէ մարուֆ օլտուղընտան, վէֆաթը խապէրի պիւթիւն քէնտիսինի մանը յանլարը թէէսիւֆինի մուճիպ օլմուշ տը։ Պու միւնասէբաթանը յանլարը թէէսիւֆինի մուճիպ օլմուշ տը։ Պու միւնասէբաթանը յանլարը թէէսիւֆինի մուճիպ օլմուշ տը։ Պէթլէ կէրէք Բաթրիգը միւշարիկէյի հաղրէթլէրինէ վէ կէրէք Բաթրիգը միւշարիկէյի հաղրէթլէրինէ վէ կէրէք Տէր-Ներսէսեան իլէ Տէր-Ներսէսեան ալիղէվճի Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեան իլէ Տէր-Ներսէսեան ալէսինէ պէյանը թաաղիյէթէ միւսարէաթ խէրիզ։

Իսկ միւս օր, թիւ 6271, եւ 1905 Դեկտեմբեր 22 Հինգշաբթի օրուան թերթին մէջ, դարձեալ նոյն նիւթին դառնալով՝ աւելի ընդարձակ յօդուած մը եւս հրատարակեց։

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԸՆ

ՎԷՖԱԹԸ

Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեանը, միւպթէլա օլսըղը սաթլիճան խասթալըղընան վէֆաթ էյլէտիյինի տիւնքի նիւսխէմիզտէ տէրճ էյլէմիշ խոկը։

Միւթէվէֆիյէ 9 կիւն ադէտ մէգքիւր խասթալըղա միւպթէլա օլուպ, քէտիսինի թէտաւի իտէն պիրատէրի Տօքթօր Օրմանեան իլէ Տօքթօր Թորգոմեան վէ Տօքթօր Շերպէթճեան, կէճէ կիւնտիւզ հէր կէօնա զայրէթ վէ թէտաւիտէ գուսուր ինթմէմիշլէր իսէ տէ, վախիմ խասթալըղին իլերլէմէսինի մէն իտէմէմիշլէր տիր։

Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեան, քէնտի զէվճինէ պիր մուլինը սատրգ վէ քէնտի էվլատլարընա պիր համի միւշֆիգ օլմուշ տը։ Պունտան մատա, Օրմանեան վէ Տէր-Ներսէսեան ալիէլերինին ումուրը իտարէսի քէնտի եէտինէ թէվլի օլունմըշ օլուպ, տիլէ էմրինտէ սայ ու զայրէթտէն պիր տագիգա կէրի տուրմադ

խի։ Քէնտի խանէսինի զէյարէթ խտէնլէր՝ կէօրտիւ.քլէրի ինթիզամը թադտիր խտերլէր, վէ Տիկին Տէր-Ներսէսեանտան կէօրտիւ.քլէրի հիւսնի դապուլտէն տօլայը մէմնուն օլուրլար խտի։

Միւթէվէֆանէն բէտէրի Անտոն էֆէնտի Օրմանեան, էճզաճլըդտա պուլընըպ ֆէննէ վէ լիսանա աշնա օլտուղընտան, քէնտի էրքէ.ք էվլատլարընէն թալիմ վէ թէրպիյէսինէ զայրէթ էյլէտիկի սըրատա, դըզ էվլատլարընէն թալիմ վէ թէրպիյէսինիտէ նազարը տիգգաթլարընտան տուր ինթմէմիշ, վէ Ադապի գըզընէն լիսոնլար թահսիլինէ վէ թէրպիյէսինէ ֆէվգէլատէ տիգգաթ վէ իհթիմամտա պուլընմըշ խտի։

Միւթէվէֆիյէ 44 եաշընտա օլուպ, քէնտի պիրատէրլէրի օլան Բաթրիգ Սրբազանտան մատատա, միւթէվէֆա Տօ.քթօր Վիչէն էֆէնտի իլէ Տօ.քթօր Կոմիտաս էֆէնտի վէ Օրիորդ Եւգինէտէն քիչիւ.ք, վէ Պէյօղլունտա վուգու պուլան պիր հարիգտէն սօնղրա Օրմանեան ալիէսինին Գատը.քէօյիւնէ նագլինտէ, գարիյէի մէղքիւրէտէ Տիկին Լէ.քէճեանտան սօնղրա տօղմուշ խտի։

Մուախսէրէն Օրմանեան ալիէսի թէ.քրար Պէյօղլունա նագըլ ինթմիշ վէ 16 սէնէ մուգատտէմ Օրիորդ Ադապի Օրմանեան Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեան իլէ իղտիվաճ խտերէ.ք, մէսուտ պիր ալէ թէշքիլ էյլէմիշ տիր։

Միւթէվէֆիյէ քէնտի էվլատլարընէն վալիտէսի օրմագլա պէրապէր, անլէրին միւրէպպիյէսի խտի. պիր էրքէ.ք վէ ի.քի գըզ էվլատլարընէն թահսիլ վէ թէրպիյէսինէ պիղզաթ նէզարէթ խտեր, վէ անլէրին ուղրընա ֆէտատի ճանա հաղըր պուլընմագտա խտի։

Հէնուզ 13 եաշընտա օլան պէօյիւ.ք էվլատը Պօղոս խթիտատա վէ զէ.քալէթինի թանըթտըրմըշ օլուպ, տիկէրլէրի 11 եաշընտա Արա.քսի վէ 9 եաշընտա Սէրարվի շու սինլէրինտէ վալիտէլէրինտէն կէօրտիւ.քլէրի հիւսնի թէրպիյէ իլէ ումումէն թէվէճճիւհինի ճէլպ էյլէմիշլեր տիր։

Պէօյլէ ալիէ էօմրիւնտէ զայյուր վէ ֆախտէլի պիր գատընէն վէֆաթը պիթթապի ումում թանը.յանլարը իչիւն մուճիպը թէէսսիֆ օլմաղլա, պիզ տախի պու հըսսիյաթա իշթիրա.ք իտերիզ։

ՄԱՆԶՈՒՄԷԻ ԷՖՔԵԱՐ

Սոյն լրագիրը, որոյ տէր ու տնօրէնն է Մեծ. Յովհաննէս Էֆէնտի Ֆ. Գայսէրեան, յուղարկաւորութեան շաս ընդարձակ նկարագրութիւնը հրատարակած էր համակրական բացատրութիւններով, եւ միանգամայն թիւ 1382, եւ 1905 Դեկտեմբեր 23 Ուրբաթ օրուան թերթին մէջ հետեւեալ տողերն ալ հրատարակած։

Ազգային Պատրիարարանը ինչպէս նաեւ Բերայի ազգային վարժարանները դոյ են այսօր, Սրբազան Պատրիարք Հօր ողբացեալ քրոջ Տիկին Ադապի Միհրան Տէր-Ներսէսեանի մահուան սուգին առթիւ։ Սրբազան Պատրիարք Հայրը անմխիթար սուգի մէջ թաղուած է իր սիրեցեալ քրոջ դառն մահուան վրայ։ Նորին Սրբազնութիւն մասնաւոր սէր ու դուրգուրանք կը տածէր Հանդուցեալին նկատմամբ, զոր շատ պզտիկ հասակէն մեծցուցած էր իբրեւ զաւակ։ Թէ՛ Հայ և թէ օտարազգի բազմաթիւ անձնաւորութիւններ երկու օրէ ի վեր ցաւակցական այցելութիւն կու տան Սրբազան Պատրիարք Հօր։

ՄԷՃՄՈՒԱՅԸ ԱԽՊԱՐ

Հայ-Հռովմեական հասարակութեան սոյն լրագիրն ալ թիւ 4313, եւ 1905 Դեկտեմբեր 21 Շաբաթ օրուան թերթին մէջ Ադապիի մահուան գոյժը հրատարակած էր հետեւեալ համակիր տողերով։

Քէմալը թէէսիֆլէ խապէր ալըզըմըզա կէօրէ, Էրմէնի Բաթրիկի Բիւթպէթլու Օրմանեան էֆէնտի Հաղրէթլէրինէն հէմշիրէի միհթէրէմէսի վէ Տէր-Ներսէսեան Միհրան էֆէնտինին զէվճէսի Տիկին Ադապի Տէր-Ներսէսեան, պիր դաչ կիւնտէն պէրի տիւչար օլմըզը սաթլիճան խասթալըզընտան, վագը օլան աբրի տիւչար օլմըզը սաթլիճան խասթալըզընտան, վագը օլան ա-

թըպպաճա միւտավաթ վէ ֆամիլեաճա մէսաի վէ իդտամաթա բաղմէն, ազատէի սեր խոէմէյիպ, տիւն կիճէ, թէրբը հաեաթ իլէ, պիրատերի Բաթրիկի միւշարիկէյհի, ղէվճինի վէ Օրմանեան վէ Տէր-Ներսէսեան ֆամիլեալարընը կիրիֆթարը հիւզն ու մաթէմ էյլէմիշ տիր։ Պու միւնասիպէթլէ միւշար վէ միւմանիէյհիւմէ սապրը ճէմիլ վէ թէսէլլիեաթը սամէտանիէ թէմէննի էյլէրիզ։

ԼՈՅՍ

Օրաթերթերէն եսքը շաբաթաթերթերու անցնելով, յառաջ կը բերենք *Լոյս* կրօնաթերթի հետեւեալ յօդուածը, որ թիւ 52 եւ 1905 Դեկտեմբեր 24 Շաբաթ օրուան պրակին մէջ հրատարակուած էր Հոգ. Տ. Բարգէն Ծ. Վարդապետ Կիւլէսէրեանի խմբագրութեամբ։

ՀԱՆԳԻՍՏ

ԱԶՆ. ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

1905 Դեկտեմբեր 20, գիշեր ժամ 5

Կսկիծներով ու արցունքով կ'արձանագրենք այն անդարմանելի կորուստը, զոր այսօր կ'ողբան Օրմանեան և Տէր-Ներսէսեան գերդաստանները՝ յանձին ազնուական Տիկնոջ Ագապի Տէր-Ներսէսեանի։ Մահը անակնկալելի կերպով խլեց Տիկին Ագապին այն տունէն, ո՛ւր երբ Քոյր, երբ Ամուսին, երբ Մայր, երբ Տանտիկին իր եռեւ թողած պարապութիւնը... խորո՞ւնկ է. — խորունկութիւն մը քսամեալի։

Տօքթոր Օրմանեանի, Տօքթոր Թորգոմեանի, Տօքթոր Շերպէթճեանի պէս սիրտի և միտքի տէր ճարտար բժիշկներու աշխատութիւնները, ինչպէս նաեւ ընտանեկան, ամուսնական, բարեկամական խանդաղատանքով շրջապատած ամէն տեսակ հոգատարութիւններ ու զոհողութիւններ անճրկեցան մնացին վայրագ թոքատապի մը արագ յարձակումներուն և ծաւալումներուն հանդէպ։

Տիկին Ագապին, զոհը իր ժրութեան և մայրական ամենէն գերազանց հասկցողութեան մը, սուգով կը պատէ սիրտերը իր պաշտելի և պատկառելի ամուսնոյն Ազն. Մինրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանի, իր երեք հրեշտակներուն, խելօք Պօղոսիկին, ազնուշիկ Արաքսիին և սիրունիկ Սիրարփիին, իր «սիրելի Սրբազան»ին, Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր, իր «սիրելի Տօքթոր»ին, Վսեմ. Տօքթոր Կոմիտաս էֆէնտի Օրմանեանի, իր «սիրելի Էֆթիկ»ին, Ազն. Օրիորդ Եւգինէ Օրմանեանի, իր «սիրելի Լիւսի»ին, Ազն. Տիկին Լուսիկ Լէքէճեանի, և սիրտերը իր ազգականներուն, ծանօթներուն և բարեկամներուն, որոնք հեռուէն և մօտէն կը բաբախէին Իրեն համար անկեղծ սիրով։

Նէ այնքան բարի էր, այնքան կենցաղագէտ, որ երբ քոյր մնանաւոր համակրանքով մը կը դուրդուրար Դպրեվանքի առաջին դասարանի վարդապետներուն վրայ։ Մօտէն փորձով ու անձամբ գիտակ իր մայրական թանկագին յատկութիւններուն, միտքս կ'ընդվզի ասպահուն՝ երբ կը փորձեմ անդրադառնալ Իր ժիր կեանքին վրայ, որուն խամրիլը այնքան շուտ ու այնքան անսպասելի, շատ մեծ և շատ ծանր կորուստ մըն է ինչպէս Իր տան, նոյնպէս Մայրաքաղաքիս հայ տիկնանց ընտիր դասուն համար։

Ո՛հ, դեռ ապրելու էր Նէ, դանէ իր հոգեհատորներուն համար. վասն զի ասանք էին իր պարծանքը, և իր միտքին և սիրտին կեդրոնական զբաղումը։ Այս է մարդկային հաշիւն և ընթացքը կեանքի մասին. բայց Ամենակարող Զօրութեան տնօրինութիւնները տարբե՛ր են բոլորովին, և մենք քրիստոնէական և փիլիսոփայական համակերպութենէ զատ չունինք ո՛և է արտայայտութիւն դառն և վաղահաս մահուան մը հարուածին տակ ինկած այս զոհին առջեւ։

Սրտանց կը մաղթենք ու կ'աղօթենք ալ՝ որ Միսիթարիչ Ամենատուրը Հոգին ինքը զօրացնէ Տիկին Ագապի մահով բեկեալ բոլոր սիրտերը։

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը, որ Իր պաշտելի Քրոջ մահճին մօտ հսկեց մինչեւ անոր վերջին շունչը, իր կրած դառն տպաւորութեան տակ՝ դրի առած է սա քանի մը տող Յիշատակարանը, որ իսկապէս կը պատկերացնէ ողբացեալ Տիկնոջ կեանքը։

ԱԳԱՊԻ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ՏԻԿԻՆ ՄԻՀՐԱՆ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Դուստր բարեգորով
Քոյր բարեսէր
Ամուսին բարեսիրտ
Մայր բարեգութ
Կին բարեգործ
Եկեաց բարութեամբ
Ի հոգի բարի
Հանգիցէ ի բարութեան.

Ծնաւ ի Բաղրիոյ 1861 Յուլիս 11,
Վախճանեցաւ ի Բերա 1905 Դեկտեմբեր 20

ԾԱՂԻԿ

Ծաղիկ շաբաթաթերթը, որ Ս.զն. Օրիորդ Հայկանոյշ Մարի տնօրէնութեամբ բանասէր տիկնանց եւ օրիորդաց կողմէ կը հրատարակուի իբր կանանց յատուկ, բարեսիրութիւն ունեցաւ յատուկ մատրուրիւն դարձնել նոյն սեռին ի մօտոյ պատկանող ցաւալի պարագային, եւ նախ թիւ 16, եւ 1905 Դեկտեմբեր 22 Հինգշաբթի օրուան պրակին մէջ հետեւեալ մահագոյժը հրատարակեց։

ՄԱՀ

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՄԻՀՐԱՆ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

ՔՈՅՐ ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀՕՐ

Յաւօք սիրտի կը ծանուցանենք թէ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր քոյրը և Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանի կողակիցը, Տիկին Ագապի Մ. Տէր-Ներսէսեան կնքեց իր մահկանացուն, չկրնալով աղատիլ զինքը տանջող թոքատապի հիւանդութենէն, որուն ենթարկուած էր տարաբախտ տիկինը մէկ երկու շաբաթէ ի վեր։

Հանգուցեալ Տիկինը, տիպար տանտիկին մը էր, օժտուած առաքինի բարեմասնութիւններով և համակրալի ձիրքերով։ Դեռ երիտասարդ կը մեռնի, խոր սուգի մէջ թողլով իր ամուսինը, զաւակները, եղբայրները, քոյրերն ու պարագաները։

Ծաղիկի խմբագրութիւնը այս տխուր առթիւ իր անկեղծ և խորին ցաւակցութիւնները կը յայտնէ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր, Հանգուցեալին վշտահար ամուսնոյն ու զաւակաց և Տէր-Ներսէսեան, Օրմանեան ու Լէքէճեան ընտանիքներուն։

Իսկ յետոյ թիւ 18, եւ 5 Յունուար 1906 Հինգշաբթի օրուան պրակին մէջ Ս.զն. Տիկին Զապէլ Ասատուրի կարող եւ զգայուն գրչէն բղխած հետեւեալ յօդուածը հրատարակեց կենդանագրով մէկտեղ։

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ Մ. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Ողբացեալ Տիկին Ագապի Մ. Տէր-Ներսէսեանի նկարագիրը պատկերացնող հետեւեալ զգայուն գրութիւնը, զոր վերջին պահուն ստացանք մեր անգուգական գրագիտուհի Տիկին Զապէլ Հ. Ասատուրէ, մասնաւոր հանոյքով մը կը հրատարակենք, արձագանգը ըլլալով տիպար հայ կնոջ մը օրինակելի կեանքին:

ՄԱՀ ՄԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔ ՄԸ

Երբեմն սարսափ ազդած չէ ինձի մահը։ Մեկնումի մը, բաժանումի մը դառնութիւնը մահու չափ տխուր եղած է ինձի համար, և մահը փոխադարձաբար բաժանումի մը ցաւագին սար-

սուռովը միայն համակած է զիս, որուն եռեւէն նայած եմ միշտ յոյսով՝ արցունքիս մառախուղին մէջէն։

Կեանքն ալ յարատեւ բաժանում մը չէ՞ միթէ։ Պէտք է ամէն բան կորսնցնել. մեր մէն մի քայլին կը կորսնցնենք զմեզ էակներուն և իրերուն կապող աներեւոյթ ղօղերը, և անդադրում մահ մը չէ՞ ասիկա։

Բայց կը մխիթարուինք, որովհետեւ մեր հոգիին բոլոր ձգտումները կը ցրուին դէպի հմայքոտ ու գգուռոտ գորովանքները կեանքին, դէպի բնութիւնը, դէպի գեղարուեստները և բոլոր վայելքներն ու պարտքերը, որոնք իրարու կը յաջորդեն իրենց անընդհատ փոփոխութեամբ, և յաւիտենական ցնորքը զմեզ կ'օրօրէ կը պարուրէ շարունակ։ Միեւնոյն բանը մահուան առջեւ. կու լանք և կը մխիթարուինք յիշատակներով, և մեզի համար արցունքի չափ սփոփիչ պատրանք մըն է խօսիլ մեր սիրած էակներուն վրայ, որոնք կը մեկնին աշխարհէն, զոր սակայն մեզի մօտ կը զգանք շարունակ, քանի՝ իրենց յիշատակները և պատկերը ունենանք մեր աչքին առջեւ։

Տեսէք այս դէմքը. պարզութեան ու անմեղութեան սրբատաշարժ անձնաւորութիւնն իսկ է, ու թափանցուն միտք մը իր դրոշմը դրած է։ Այս դրեթէ մանկական պատկերին առջեւ, խանդաղատանքի զգացումով մը կը համակուիս, և իր գերազանցապէս ազնիւ հոգւոյն հաղորդական յորդումովը կը յուզուի հոգիդ։

Ես այնքան տարբեր գտած էի զինքը ուրիշ կիներէ, որ ուսումնասիրութեան յարատեւ նիւթ մըն էր ինծի համար իր անձը, իր կեանքը, իր հոգին մանաւանդ։ Իր արտաքին պարզութիւնը դրաւած էր զիս նախ, յետոյ հետզհետէ ճանչնալով իր մտաւոր զարգացումը, իր սիրտին ձիրքերը և զանազան կարողութիւնները, հիացած էի իր վրայ։

Ոչինչ կար անձին վրայ փայլուն կամ փայլելու հակամէտ. ոչինչ իր խօսակցութեան մէջ յաւակնոտ կամ պարծանքի նկրտող, ոչինչ իր արդուզարդին կամ վարմունքին մէջ որ քեզի մոռածել տայ որ և է ճիգի մը կամ կեղծուած նպատակի մը։ Ամէն բան պարզ, անկեղծ և համեստ էր իր վրայ, և ամբողջ անձնուիրութիւնը հանակրանքի, բարեացակամութեան եզական արտայայտութիւն մը։

Շատ հիացող մը չեմ մայրական սիրոյ և անձնուիրութեան հանդէպ. ամենաւին տարօրինակ չեմ գտներ որ մայր մը անհուն գուրգուրանք ունենայ իր զաւակներուն համար, քանի որ անոնք իսկ են իր երջանկութեան աղբիւրը, և զանոնք սիրելով ու խնամելով ինքզինքը սիրած՝ և իր երջանկութեան հոգ տարած կ'ըլլայ։ Սակայն շատ անգամ կ'ըսէի հէք Տիկին Ագապիին.— Եթէ երբեք բառարան մը չինեմ, միայր բառին դիմացը քու անունդ պիտի գրեմ—։

Որովհետեւ կը գտայի թէ զգլխիչ բան մը կար իր մայրական սիրոյ արտայայտութեան մէջ, ուր իր անձը, իր երջանկութիւնը, ամէն նկատում կ'անէանար զաւակներուն անդորրութեան խաղալին առջեւ։

Ցեռոյ գիտեմ թէ ճշմարիտ մայր մը իր տարամերժ սիրոյն մէջ կը խեղդէ կամ կը մոռնայ ուրիշ շատ մը պարտականութիւններ, շատ մը զգացումներ. աշխարհիկ կինը մէկդի կը նետէ իր հոլանի զգեստները, դրագէտ կինը իր գրիչը, ընկերասէր կինը իր յարաբերութիւնները, և ամենքը գրեթէ իրենց անյաղթելի՝ խորհրդաւոր ճաշակները, պէրոտ բնազդները կը մոռնան, պզտիկ օրօրոցի մը առջեւ, ուրկէ ելած տկար ճիչ մը կը սարսռացնէ զիրենք։ Իրենց բոլոր փառասիրութիւնը, բոլոր հրայրքը կը բերեն կ'ամփոփեն փոքրիկ էակի մը վրայ՝ որ նոր ակնկալութիւններով, նոր ուրախութիւններով կը պճնէ իրենց կեանքը։

Բայց մայրութիւնը Տիկին Ագապիի մոռցնել տուած չէր իր պարտականութիւններէն ոչ մէկը. ինչպէս գերազանց մայր, նոյնքան անձնուէր կին, պատուական քոյր և անկեղծ բարեկամ էր։ Երբեք զանց չէր առներ իր կրօնական և աշխարհիկ պարտականութիւնները, և իր բարեկամները՝ իրենց զուարթ կամ տխուր օրերուն, միշտ բախտ կ'ունենային վայելելու իր վշտակցութիւնը կամ խնդակցութիւնը, որ անկեղծ էր։

Եւ անկեղծ էին իր համակրութիւններն ալ. սրտանց կը տառապէր քու պառապանքդ տեսնելով, և խղճի խայթով մը չարչարուած կը զգար ինքզինքը՝ վայելելուն համար ուրախութիւն մը, որուն չէր կրնար մասնակից ընել ուրիշները։

Կեանքի գժբախտութեանց մէջ անվեհեր՝ իր բուն ցաւը կը մոռնար քաջալերելու համար շուրջը գտնուողները։ Առողջ

միտքերու յատուկ լաւատեսութեամբ օժտուած՝ յոռետեսի բոլոր նախահոգութիւնները ունէր։ Տեսած եմ զինքը իր ընտանիքին անդամներուն, զաւակներուն հիւանդութեան անկողնին քով, մշտնջենական ժպիտը դէմքին վրայ, ճակատը հաւատքի լոյսովը պայծառ, և աչքերը խնայականութեան բոցովը արթուն։

Իր փափկանկատութիւնը կը հաւասարէր իր բարեկամներուն համար ունեցած անձնուիրութեան. երբ զքեզ երախտապարտ ընէր, ինչին առիթ մը, աննշան պարագայ մը կը ստեղծէր քեզմէ ծառայութիւն մը խնդրելու, որպէս զի ինքզինքդ պարտական չզգաս իրեն։

Ի՜նչ զգուշութիւններով կը մօտենար ադքատին, զրկեալին անկեալին, յանցաւորին. ի՜նչ լայն խնամատութեամբ կը չափէր անոնց կեանքին փուլերը, ի՜նչ խորին հոգեբանութեամբ կը դատէր զանոնք։ Եւ այս ամէնը ոչ թէ բառերով, ոչ թէ պոռոտախօսութեան հոսանուտը փչելով ամենուն աչքին, այլ գաղտնի, զգոյշ և գործնական կերպով։

Իրեն նման կիներ ընդհանրապէս հպարտութիւն մը, զգուանք մը ունին իրենցմէ տարբեր խմբէ չինուած մարդոց հանդէպ, իրենց առաքինութեան ճերմակ զգեստը կը վախնան անոնց հպմամբ արատելէ. բայց ինքը այդ վախը չունէր, վասն զի ոչինչ կրնար արատել իր մաքրութիւնը։

Չեմ կրնար մոռնալ իր անբաւ ներողամտութիւնը, որով կը վարուէր նոյն իսկ իր թշնամիներուն հետ։

Կը յիշեմ թէ վիրաւորուած էր տիկնոջ մը դէմ, որուն հետ մօտէն յարաբերութիւն ունեցած էր։ Օր մը ինծի եկաւ անոր ուր բնակիլը հասկնալու համար։ Իմացեր էր անոր գժբախտութիւն մը պատահած ըլլալը։

—Պիտի երթամ զինքը տեսնեմ, ըսաւ, մարդ է, սրտնեղութեան վայրկեանի մը կրնայ զիս վիրաւորած ըլլալ, բայց ես եղածը մոռցայ, կ'ուզեմ որ ան ալ մոռնայ—։

Ցեռոյ գիտէր ամենուն լեզուն խօսիլ. խոնարհիլ մինչեւ տգէտը, ռամիկը, գեղջուկը, մանուկը. և բարձրանալ մինչեւ գիտունը, դրագէտը, իմաստասէրը, միշտ պահելով իր խօսելու անոյշ, պարզ, մտերիմ եղանակը և մեղմիկ ձայնը, որով ամենուն վստահութիւնը կը գրաւէր։ Վասն զի իր խօսակցութեան

մէջ, կը փափաքէր որ դուն իրաւունք ունենաս, որ դուն իրմէ աւելի իրաղէկ, աւելի պերճախօս գտնես ինքզինքդ, և կարծես թէ դոհ եղած է քեզմէ։

Ուստի փոքրիկ տղաքն իսկ համարձակ կը մնտենային իրեն և կը սիրէին զինքը, և այս է պատճառը որ այսօր Էրսաեան և Համազգեայ վարժարաններու սաները կու լան իր գերեզմանին վրայ։

Ինքը Բերայի լաւագոյն ընկերութեան մէջ մեծցած ու ապրած, անոր սովորութեանց և արարողութեանց կատարելապէս հմուտ, զանոնք գործադրելու ըստ ամենայնի կարող, կը զարտուղէր անոնցմէ ամէն պարագայի մէջ, ուր իր լուրջ միտքը տարբեր ուղղութիւն մը ցոյց տար իրեն։ Նիւթականին հետաքրքրուտ կինը չէր. իր զաւակներուն և ընտանիքին հանգստութեան համար արդարեւ ամէն բան կ'ընէր, բայց իր անձը նիւթով չէր գոհանար, հոգիին վսեմ պահանջումներուն կը թեկնածէր։

Պէրպէրեան էֆէնտիի կանանց վրայ գրած վերջին յօդուածը, որ իր դրականութեան ամենէն հիանալի էջն է, պիտի ըսէի թէ իրեն տիպար ունեցած էր հէք Տիկին Ագապին, եթէ մոռէն ճանչցած ըլլար զայն։

Ճիշդ այդ խոհալ կինն էր ինքը, կնոջական սուտ հրապոյրներէն պժգացող, ֆիզիքապէս հաճելի ըլլալու դաղափարէն ամչցող, տունին՝ տեղին՝ ընտանիքին երջանկութեան բաղձացող առաքինի կինը, որ իր անձնուիրութիւնը չի հոչակեր որ իր արժանիքները քողի մէջ կը փաթթէ, և նոյն իսկ հանրութեան օգտին աշխատած ատեն՝ քեզի կարծել կու տայ թէ թեթեւ ձեռագործ մը կը բանի։

Ահա՝ այն կինը որ երկու շաբաթ առաջ բաժնուեցաւ մեզմէ, և մենք աչքերնիս յառած դեռ կը նայինք իր ետեւէն՝ լալով, այլ պահելով ինչ որ կը թողու մեզի. իր օրինակը, իր յիշատակը։

ԶԱՊԷԼ Հ. ԱՍԱՏՈՒՐ

ՄԱՍԻՍ

Մասիս շաբաթաթերթը խմբագրող Մեծ. Տիգրան Էֆէնտի Արփիարեան. թիւ 38, եւ 1905 Դեկտեմբեր 24 Շաբաթ օրուան պրակին մէջ յատուկ յօդուած մը նուիրած էր Ագապի յիշատակին, ներեւեալ յոյժ գնահատական ոճով։

ՏԽՐՈՒՆԻ

ՄԱՀ ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՄԻՀՐԱՆ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

ԲՈՅՐ ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀՕՐ

Խորին ցաւօք կ'արձանագրենք այն դառն կորուստը զոր ունեցան Օրմանեան և Տէր-Ներսէսեան ընտանիքները՝ յանձին Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեանի, քոյր Ամենապատիւ Տ. Մաղաքիա Սրբազան Պատրիարք Հօր և ամուսին Միհրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանի։ Ողբացեալ Տիկինը տակաւին երիտասարդ էր, հազիւ 44 տարեկան, և իր եռանդուն ու գործօն բնաւորութեանը կը միացնէր մարմնական առողջ երեւոյթ մը, որոնք երբեք նախազդացնել չէին տար այսպիսի արագ ու աղետալի վախճան մը։ Երկու շաբաթ առաջ վարակուեցաւ թոքատապէ, և հակառակ բժշկական ճարտար խնամքներու, զոր անընդհատ նուիրեցին Տօքթօր Թորգոմեան ու Շերպէթճեան էֆէնտիները, ինչպէս նաեւ իր եղբայրը Տօքթօր Կոմիտաս Օրմանեան էֆէնտի, անհնար եղաւ կասեցնել անողոք հիւանդութեան ընթացքն ու սաստկութիւնը, և հեղ Տիկինը իր հոգին աւանդեց Երեքշաբթիէն Չորեքշաբթի գիշերը, շրջապատուած ընտանիքին անդամներէն ու բոնց դուրդուրալից խնամքը ստացունքի փոխուեցաւ։

Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեան կը թողու երեք ծաղկաւէտ զաւակներ, Պօղոսիկ 13 տարեկան ուշիմ ու աշխատասէր պատանին, և Ազաքսի ու Սերարիի՝ 11 և 9 տարեկան երկու սիրուն աղջիկներ, որոնք բոլոր գիրենք ճանչցողներուն համակրութիւնը գրաւած են։ Տանը զուարթութիւնն էին անոնք, և մոերիմ այ-

ցելուները հաճոյքով կը տեսնէին այդ փոքրիկներուն ուսումնասէր ընթացքը, ի դարձին դպրոցէ, երբ փոխանակ խաղի ու զբօսանքի տալու ինքզինքնին՝ դասերով կը զբաղէին, կանխահաս աշխատութեամբ մը որ աւանդական յատկութիւնն է Օրմանեան ընտանիքին, և որուն սքանչելի օրինակը կու տայ իրենց Ամենապատիւ Սրբազան Մօրեղբայրը, որուն ներքին կեանքն ալ բովանդակ աշխատութիւն է։ Իրենց ողբացեալ Մայրն եւս ոչ նուազ կը նպաստէր իր զաւակներուն մտաւոր զարգացման, դաստիարակութիւնի դեր կատարելով տանը մէջ, կրթելով, մարզելով, խրախուսելով զանոնք։

Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեան, տիպար մայր և ամուսին՝ իր ազնիւ ձիրքերով, իր հոգածութեամբը ընտանեկան յարկին բարեզարդութեան ու հանգստաւէտութեան, առտնին կեանքին մէջ նեցուկն էր իր Սրբազան եղբօր որուն հոգն ու խնամքը իր և իւր քրոջ վրայ կը ծանրանային։ Ինքն էր տանը վարիչը, հիւրամեծարը, խնամածուն, քաջարթուն ու արժանավայել կերպով կը կատարէր այս բոլոր կնոջական պատուաբեր աշխատութիւնները, զորս պարտականութիւն մը կը համարէր ինքզինքին համար։ Ուսեալ, լեզուագէտ ու բարեկիրթ՝ իր ընտանիքին պատիւ կը բերէր հայ և օտարազգի բարձրատիճան այցելուներուն քով։

Անակնկալ ու դառնագէտ մահը, որ կը խլէ Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեանը, իր ընտանիքէն ու սիրելիներէն, անդարմանելի կորուստով մը սուգի մէջ կը համակէ Օրմանեան և Տէր-Ներսէսեան ընտանիքները, որոնց կը փութանք յայտնել մեր անկեղծ վշտակցութիւնները, մանաւորապէս Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարքը Հօր և Միհրան էֆէնտիի, որոնք խորապէս ընկճուած կը մնան այս ծանր հարուածին տակ։ Մեր խորին ցաւակցութիւնները կը յայտնենք նաեւ ողբացեալ Տիկնոջ դեռատի զաւկներուն, եղբօրը՝ Տօքթոր Կոմիտաս Օրմանեան էֆէնտիի և քոյրերուն՝ Օրիորդ Եւգինէ Օրմանեանի և Տիկին Լուսիկ Լէքէճեանի (ի Գահիրէ)։

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿ

Սոյն շաբաթաթերթի արտօնատէր Մեծ. Արմէն Էճէճեան Լուսինեան, թիւ 2 եւ 1906 Յունուար 5. Հինգշաբթի օրուան պրակին մէջ յատուկ թերթուած մը յօրինելէ եւ հրատարակելէ զատ, նոյնը առանձինին տպագրելով յատկապէս յղած էր Հանգուցելոյն պարագայից եւ համակրողաց։

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆ ԵՒ ԻՐ ԵՐԳ

ՎԾՏԱԿՅԱԿԱՆ

Առ հանգուցեալ սիրելի Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր Տ. Տ. Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս Օրմանեան, առքիւ մահուան Նորին Սրբազնութեան սիրական Քրոջ, ծնեալ՝ Օրիորդ Ագապի Անտոն Օրմանեան, 1861 Յուլիս 11, ի Դաստրգիւղ, վախճանեալ՝ Տիկին Միհրան Տէր-Ներսէսեան, 1905 Դեկտեմբեր 20, ի Բերա, թաղեալ ի Շիշլի, Հայոց Գերեզմանատան մէջ։

«Արձակեցէ՛ք որ տեսանեմ զորչափութիւն աւերածոյն,
«Զոր վրուզուն իմ Սէր [1] Քրոջ անգին կենաց թողու իմ շուրջ,
«Շուրջն ընտանի վառարանին սրտահատոր իմ սիրելեաց,
«Ոյց ներշնչուն մայր-ոգին էր, հոգին որ, վա՜խ, պակասեցաւ»։
Բանաստեղծի ու եղբայրի բարբառով մը ազնկատուր,
Կայլակներովն ոլոռն ոլոռն՝ ապի լերդի արցունքներուն,
Կողկոջադին հեկեկանօք ու հառակեալ հեծկլտանքով
Աղաղակե՛ց ի տար մահճին ու յանոթիցն այն դագաղին,
Ուր քոյրն իր Սէր, Սէրն Ագապին հոգեվարեց, պատանք հագաւ,
Իր մայր-կեանքին քառասուն եւ չորս ամառներուն վառ արփիներ
Մեկնող տարուոյն արեւմուտքին մէջ վերջալոյս ծրարելով։

(1) Ագապի՝ յոյն աղափին՝ սէր բառն է, յոյժ սրտաստուերի Մայր՝ Տիկին Ագապի իր երկու դստրիկներէն մին Սիրարփի անուանելովն՝ իր անուան ա՛լ աւելի պայծառ ու խորհրդաւոր Դանակութիւնն իվեր հանած է։

Գնաց ծագել նոր արշալույս անդրաշխարհին,
Ուր մարմինը գերեզմանին, հոգի թռչի դառնայ հրեշտակ,
Մեր ողն ու կոծն իրեն ըրած երգ կարապի ու ողբերթի,
Գերեզմանին դանդիռն ալ մեզ թողած յայլթի՛ռ անմահութեան,
Այր պապակով ծարաւահիւծ պասքի հոգին մեր ի ծնէ։
Հոգին՝ որ չէ՛ լոկ բառ մ՚ունայն, այլ հաւատքն ինք, նշոյլ մ՚Աստուած,
Կաթո՞ղ բոյրը կեանք-ծաղիկին, ձա՞յն կեանք-քնարին, բո՞ց կեանք-ջահին։

Թէեւ, Աստուա՛ծ, հոգին՝ քո շունչն արարչական՝ յօժար ի կրել,
Այլ մենք մարդ ենք, բնութեան զաւակ, մեր մարմինն է, ո՜հ, յոյժ տկար.
Կարելի՞ է Չարիւնի սիրան մահն երբ խրէ դաշոյն մեր կուրծքը,
Ո՞վ կրնայ մնալ անկարեկիր շուրջ դագաղին ու սեւ հողին։
Ուր մեր այնքան գգուած, շոյած Սիրականը մեռեալ հանգչի,
Խլուած ա՜լ մեր ծոցէն, գոգէն, ցուրտ շիրմին տակ թաղուի դիակ,
Արցունքն համակ. համակ հառաչ, կսկիծ, թախիծն ենք ու մնանք,
Գելո՞ւն մեր սիրտք ու մեր բարբառք, պղտորին աչք, կ՚ամպոտին միտք,
Բերուի՞նք նեռուիլ յայն խորխորատ ուր կը նեռուի մեր սիրելին։

Միածի՛նդ իսկ Աստուածորդի, դողա՞ց մահէն, քրտի՞նք հոսեց,
Արտասուե՞ց ալ, «էլի՛ էլի»ն, «անցո՞ բաժակ»ն աղաղակեց.
Սիրականիդ մահուանն իլուր, սո՛ւգը մնան երկինքն՝ երկիր,
Խաւա՞րն հագաւ արեգակդ, ու առ վշտի տագնապադին,
Լեզո՞ւ ելան ժա՛յռք իսկ, ցեղա՞ւ վարագո՛յրն ալ քու Տաճարին,
Մեռեա՛լք անգամ գերեզմանէն դուրս թռան լալու Միածնիդ մահ։
Մենք որ մարդ ենք, մարդկայինն ալ մեզմէ օտար չի համարուի։
Դա՞ռն է, ո՞ Տէր, ու դառնագո՞յն, մահդ երբ հնձէ մեր սիրական,
Զուզե՛նք մենք ալ, խնայէ՞ պահ մ՚ալ մեր սիրելեաց ու մեր կենաց,

Զուզե՛նք որ մահդ ընէ ընդ միշտ հոգին՝ այրի, զաւակը՝ որբ։
Ի՞նչ պակսի քեզ. թէ երկարի մեր կեանք-ուղին դէպ գերեզման,
Ու թողուս որ լիայագուրդ ու անտրտում վայելենք մենք
Մեր սիրելեաց սփոփածու գուրգուրանքն ու գգուանք, գորով,
Բիւր բիւր խղճերն, յոյսերն անթիւ, զոր կը ցանենք մէն մի քայլի,
Տաժանագին այնքա՜ն քրտամբք ոռոգուած մէջ կեանք-ակօսին,
Մեր հերկերուն, մեր երկերուն հունձքն ու կութքն ալ շատ թանկագին,
Որոց, աւա՜ղ, մահուն խորշակ ածէ աւեր, շատ տարաժամ,
Խնդի՛ւք մեր լի բաժակն այնինչ հպած մեր շուրթ, փչրի՜ յանկարծ.
Մեր հրճուանքին նեկտարն անոյշ լեղի՞ն ըրած դառն արցունքի,
Ու մեր կեանքն ալ սուգը թաթխած՝ ցաւ, ցեց քըշէ իր եռուէն,
Ո՞վ նսեհին աղէտալի, հա՜ըկ, դյր առջեւ մարդ ծռէ գլուխ։

Դեռ երէկ էր, մենք տեսնէինք բամբիշն աղոր, Սէր-Աղապին,
Երեակ քերդ մէջ, Շնորհաց երեակ քոյրերուն պէս, նազելաճեմ,
Խնդում, ցնծում կը տիրէր Ան, ուր որ իր դէմք ճառագայթէր,
Եղած էր Ան տանն Օրմանեան պարծանք աղջիկն խմաստուհի,
Պճնեալ ինիկ ձրիցն օժտիւք, Մուսայից նոր ընկերուհի,
Գեղն իր ճակատն կաթէր շնորհք, գեղը ժպտա՝ խնձոր այտէն.
Քայլերուն տակ կեանքը ծաղկէր երանութիւն մշտադալար,
Աչքերն համայն քղանցքն իվեր հալուն հիացք հեռուէին.
Շո՞ւք ձգէին, շուք շուրջն իրեն, մեծարանքներն ու ակնածանք,
Շառագունանք դէմքին լաչակ, կո՛յսն ամօթխած, պարկեշտասուն,
Հայրին, մայրին, եղբայրներուն շատ սիրելի, զինչ բիր ական,
Այց գուրգուրոտ տանէր խնամք փոքրիկ մօր մը պէս հոգածու.
Վայելելով Ինքն ալ անոնց բիւր գգուանաց շռայլանքներ։
Նոր հրապոյր հագնէր ինչ որ հպէր մատանցն իր գեղարուեստ,
Նուրբ ու փափուկ ճաշակն իր մէջ, ընազդին պէս, տեսնէր, գտնէր
Ինչ որ աղէկն ու աղուոն էր, ինչ որ ընտիրն ու օգտակար։
Օրիո՞ւրդն էր Ան կուսագեղ ու հանճարեղ Դուստրն Օրմանեան.
Օր մ՚ալ եղաւ նոր հարս, նոր մայր, Տիկին Միհրան Տէր-Ներսէսեան,

Ժրագլուխ ու խմաստուն կինքն առն Իր անմահ պսակ,
Հրեշտակուհին, որ առնն ընէ գտեալ դրախտ նոր փափկութեան,
Ընտանի յարկն՝ երջանկութեա՛ն նոր օթեւան, մատո՛ւռ սիրոյ,
Մա՛յր մտայի՝ որ հետ ստեանց մեղրին, ջամբեց ճղիմ որդեկաց
Գեղեցիկին, ճշմարիտին, բարւոյն բոլոր անուշութիւն։
Կի՛ն բարեգործ, գթութեան քո՛յր թռաւ որբոց, այրեաց յարկեր.
Ո՛չ մամնան, այլ ի՛ր լման՝ տուաւ անոնց մխիթարանք,
Հիւանդին՝ դեղ, մերկին՝ զգեստ, քաղցելոյն հաց բաշխեց յա-
ճախ,
Սանք սանուհիք Էսաեանին ու ա՛յլ թաղի՝ խօսո՛ւն վկայք
Բուխարա Տիկին Ագապին սիրոյ՝ գթոյ ազատներուն։
Ինք բարեկիրթ. բարեսի՛րտ ալ կին՝ ամուսին հաւատարիմ,
Բերաւ պատիւ Տիար Ամուսնոյն, եղաւ անոր փառք ու պարծանք,
Կենցաղագէտ բարքն անբասիր, եղաւ սեւին բարի տիպար։
Եւ իր բոլոր բարութեանց հետ՝ բարի քոյրն էր Պատրիարք Հօր,
Զոր կը սիրէր բարի քրոջ խանդաղատանն գորովանքով,
Սփոփելով ընդ միշտ անոր ծնողազուրկ կեանքին տխրանք։

Քու Ամուսնոյդ ու Որդեկաց, մեր Պատրիարք Հայր՝ մեծ Եղբօրդ ալ,
Տունին պաշտպան ու պահապան բարի հրեշտակն, բարի ոգին
Դո՛ւն էիր միշտ, ո՜ ողբացեալ բամբիշ սիրուն, հէ՛ք Ագապի,
Զո՞ւր ցայդ ցերեկ Քեզ երենց քով պիտի վնտռեն լալահառաչ,
Ու մխալով պիտի դիտեն ինչ որ Քուկդ էր, ու Քեզ յիշէ։
Լ.քո՞ւմ ցանեց մահդ հոն ուր կեանքդ ոգեւորէր ներկայութեամբ,
Ու ուծնական բոլոր ցնծումք պատանքիդ հետ սեւ սուգ հագան։

Քեզ ճանապա՞րհ բարի մաղթենք դէպ երկինքին արքայութիւն,
Խաղաղութի՛ւն նշխարքներուդ, որ մէջ մատուռ հոգքիդ հանգչին,
Մատուցանե՞նք յիշատակիդ մեր տխրանքի հուսկ մեծարանք,
Օրմանեան թէ Տէր-Ներսէսեան դերդաստանաց՝ մխիթարանք։

Մեր այս տողեր զոր կ'ուղղենք Քեզ, ո՜ ողբաւոր Հայր մեր ու տէր,
Ա՛յս, տողեր վշտակցական, ի յիշատակ տխրանուէր
Եղբայրապաշտ բարի քրոջդ, յոյժ ողբացեալ Ագապիդ,
Տանն Օրմանեան Բարեգորով ու ԲարեաՀր ազնիւ Դուստրին.

Տիկնոջ Միհրան Տէր-Ներսէսեան, այդ Բարեսիրտ Ամուսնին,
Բարեգութ Որդի ու Բարեգործ անզուգական Կնոջ մահուան,
Ո՛չ միայն իմ այլ ընդհանուր Ազգին՝ սիրտէն ու աչքերէն
Բղխած անկեղծ կսկծանքովն ու արցունքովն համակ օծուած,
Մեր ամենուս վշտակցութիւնքն ու համակրանքն հոն հոծացած.
Որպէս պսակ ու ծաղկափունջ ոգանարօտ մեր զգայմանց,
Կախենք ճակտէն Պատրիարքաքոյր Ագապիդ Ցուշարձանին,
Ցղելով ալ, իմ հոգւոյս հետ, — ամենուն ալ ի միասին. —
Մշանջենի յուշարկաւոր ու ոգաւոր՝ իր դագաղին։

Ընկա՛լ ապա, ո՜ ամենուս Դուն սիրական Պատրիա՛րքն Հայր,
Ի հաճոյս քո, մեր վշտակցի ու ոգակցի այս խուն նուէր,
Փոխան զուարթ ընծաներուն թէ Նոր Տարւոյն թէ Սուրբ Ծննդեան։
Մաղթեմ, Երկինքն ու Սուրբ Հոգին մխիթարէ՞ հոգիդ ցաւած,
Ջնջելով շուտ արցունքն աչքէդ, սուգը՝ սիրտէդ, միտքէդ՝ սեւն հոգ։
Թէ տա՛յր Աստուած հրաշիւք իմն ինձ պահ մը յանկարծ լինել Ցիսուս
Ագապին ճաղին վրայ ձայնէի ես. «Տաղիրա կումի»։

ԱՐՄԷՆ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ

1905 Դեկտեմբեր 23, Կ. Պոլիս,
Օր 10րդ· Տարեդարձի հրատարակութեան
Հանրագիտակի

ՉԱՆԱՉԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ԿՈՂՄԷ ԳՐՈՒԱԾ ՑԱՒԱԿՑԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Ա.գապիի մահուան առթիւ Պատրիարք Եղբօրը եւ սգակիր Ամուսնոյն գրուած ցաւակցութեան նամակները բազմաթիւ եղան եւ ամէն կողմերէ հասան։ Ամենին ալ հրատարակել դժուար էր, նոյն իսկ ցուցակը կազմելն ալ երկար, իբր նմոյշ քանի մը հատեր միայն կը դնենք այս տեղ, նախադասելով անոնք, որոնց մէջ Հանգուցեալին ձրից եւ անձնուիրութեան մասին զգայուն տողեր նուիրուած են։

ԳԵՐԱՊԱՏԻՒ Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՋՄԻՒՌՆԻՈՅ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Մահազդն ու թերթերը միւնոյն ատեն բերին այն դոյժը՝ որ տրտմութեամբ համակեց հոգիս։

Ողբացեալ Տիկին Ագապի անակնկալ մահը դառն կորուստ մը բովանդակ կոկիծն ունի իր մէջ, տխուր ամայութիւն մը թողլով զինքը պաշտող ու սիրողներուն՝ նա՛ մանաւանդ թիթեռնիկի զուարթութեամբ իրմով թեւաւորուած ու իրեն շուրջը խաղապատող դժբախտ փոքրիկներու սրտին խորը, որոնց դրկախառնումէն կը խլուի յանկարծ մայրենի նուիրման ու ներշնչումի՝ սպառումի ու զօրութեան կենդանի ու չքնաղ մարմնացումը։

Կը հաւատամ որ դուրսէն զինքը ողբացողներ անգամ պէտք մը չեն տեսներ իրենց զգացած ցաւը անկեղծ երեւցնելու ճիգեր ընել. այնքան խորունկ ու անհուն տպաւորութիւն ազդած էր Հանգուցեալը ընտանեկան շրջանակէն ալ անդին։ Որքա՜ն ուրեմն ծանր ու բուռն է Ձեր Սրբազնութեան, Վսեմ. Տօքթօրին, և Օրիորդ Եւգինէի վիշտը՝ անոյշ քրոջ մը, Միհրան էֆէնտիի

սուգը՝ ամենապատուական ամուսնի մը, և Պողոսիկին ու քուրիկներուն անվախթար ցաւը՝ անման մայրիկի մը անդարձ անհետացումի համար։

Կը ներէք, Սրբազան Տէր, թէ այսպիսի դժնդակ ազէտքի մը հանդէպ զօրաւոր չեմ զգար ինքզինքս սփոփանքի բառեր թոթովելու, ու միայն խորին ցաւակցութիւնս կու գամ յայտնել։ Գիտեմ որ հոգեկան անհնարին արիութիւնն ունիք Երկինքի կամքին օրհնելու, և նոյն այդ ուժով ամբելու նաեւ ամենուն ալ տրտմութիւնն ու թախիծը։

Աղօթելով Ագապիի բարի և երջանիկ հոգիին համար, և սգաւորացող մաղթելով վախթարութիւն Ս. Հոգւոյն, մնամ վըշտակից եղբայր Ամենապատիւ Սրբազնութեանդ

Զմիւռնիա, 24 Դեկ. 1905 — ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ԳԵՐ. Տ. ԳԷՈՐԳ Ս. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԻԹԻՃԵԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԵՒՐՈՊԻՈՅ

Ամենապատիւ Բ. Սրբազան Եղբայր ի Քրիստոս,

Երէկ գիշեր կ. Պոլսէն ժամանած Արեւելք օրաթերթէն և առաւօտուս մեր հացէին ուղղեալ սգապատ մահազդէն, ամենախորին վշտով խմացայ, զգոյժ մահուան բարեսիրա, հեզա- համբոյր, ժրագլուխ, ինքնական և մայրական ընտիր ընտիր և բնաձիր յատկութեամբք օժտեալ սիրասուն քոյր Ձերոյ՝ յաւէտ ողբացեալ Ագնուափայլ Տիկին Ագապի Մ. Տէր-Ներսէսեանի։

Պէտք է հաւատայք, Ամեն. Սրբազան Եղբայր, թէ կատարեալ անկեղծութեամբ է, երբ կ'ըսեմ «ամենախորին վշտով խմացայ»։ Գիտէք թէ խիստ մօտէն կը ճանաչէի զինքն ի վաղուց՝ երբ տակաւին չէր ամուսնացեալ. անմիջապէս աչքիս առաջ պատկերացան անցեալ քաղցր յիշատակներ։ Ցաճախ մերիններուն (Սերոբեանց) տան մէջ, և մերթ Ձեր Սրբազնութեան բնակարանը առիթ կ'ունենայի իր տեսութիւնը վայելելու։ Իր տեսակը

ցութիւնը միշտ հեղահոգի և անմեղ մանկան մը դրոշմը կը կրէր. ինչ անհուն սէր կը տածէր իւր ամենասիրեցեալ Սրբազան Եղբօր նկատմամբ, ինչ գուրգուրանօք կը խօսէր և ո՞րպիսի գոհունակութիւն կ'արտափայլէր իւր դէմքին վրայ՝ երբ կ'ըսէր այն ատեն, —«Ո՞հ, շա՛տ կը սիրեմ Ս. Եղբայրս. եղբօրս բոլոր ծառայութիւնները միայն ես կ'ընեմ. միւս քոյրերուս չեմ թողուր ամենեւի՛ն»—։ Ամուսնանալէն յետոյ իւր եղբայսիրութեան դեղեցիկ յատկութեան վրայ աւելցան ամուսնոյ և մօր աննման յատկութիւններն ալ։

Աւա՜ղ սակայն, որ անագորոյն մահն այսպէս մի քանի աւուր մէջ յանկարծ կը տապալէ զինքն. չվնայելով նորա երիտասարդութեան, և մատնելով ի սուգ անմխիթար իւր պատուական և բարի ամուսինն, սիրասուն զաւակունքն, զՁեր Սրբազնութիւնն՝ որ եղբայր և հայր էիք իրեն համար, Վսեմ. Տօքթօրն, սիրեցեալ Քոյրերն և համայն իրեններն։

Քաջ կ'զգամ, Սրբազան Եղբայր, թէ ինչ մեծ սուգի մէջ կը գտնուիք այժմ, կրնամ չափել վերքին խորութիւնը՝ որ այս նորագոյն հարուածով բացուեցաւ Ձեր Սրբազնութեան սիրտին մէջ։ Գիտեմ թէ ինչ անմարելի կրակ մ'ինկաւ Աչն. Միհրան էֆէնտիի սիրտին մէջ՝ որ այնքան մեծ սիրով կապուած էր իւր յաւէ՛տ ողբալի և արտասուելի ամուսնոյն. կ'երեւակայեմ մայրաքէր որբերուն վիճակն, անոնց սիրտին մորմոքն, մնալով այսպէս մայրազուրկ. վասն զի ես ալ հաղիւ տասն եւ հինգամեայ հասակիս մէջ որբ մնացած լինելով ի մօրէ՝ աչքի առաջ կը բերեմ մայրախնդիր այդ հեգ անմեղ քեռորդւոյդ սրտաճմլիկ կացութիւնն և չեմ կրնար զսպել արտասուքս։

Եւ զգալով զայս ամենայն՝ կը ճգնիմ մխիթարական խօսք մ'ուղղել ամէն մէկերնուդ, սակայն բառ մ'իսկ չեմ գտներ։ Կը դիմեմ մեր Քրիստոնէական Սուրբ Կրօնքին, մեր Սուրբ Հաւատքին։ Դուք, Սրբազան Եղբայր, զգեցեալ էք արդէն ի ներքուստ և արտաքուստ հաւատքն ու կրօնքն, եթէ կարելի է այսպէս բացատրել, քանզի նմանօրինակ պարագայից մէջ կը մխիթարէք բեկեալ սիրտերն հոգեշունչ քարոզներու այնպիսի օժութեամբ մը՝ որմէ արդարեւ զուրկ կը գտնուինք մեք և բազումք յեղբայրակցայ՝ որ ունինք անուն քարոզչի։

Ուրեմն, Սրբազան Եղբայր իմ, մխիթարուեցէք Դուք Ձեր հաւատքով և մխիթարեցէք վշտահար Ձեր սիրեցեալ քեռայրն և սիրասուն Ձեր քեռորդիներն, Ձեր սգաւոր քոյրերն և եղբայրն ու պարագաներն, օրհնելով և օրհնել տալով անոնց Տեառն Աստուծոյ կամքը։

Եւ ես, յուզեալ սրտիս յատուկ հանգիստ կը մաղթեմ հոգւոյ Հանգուցելոյն, և իմ ամենախորին և անկեղծ վշտակցութիւնս յայտնելով Ձեր Ամեն. Բ. Սրբազան Եղբայրութեան և Ձերայնոց, ի խորոց սրտի հայցեմ վասն ամենեցունցդ Ամենասուրբ Հոգւոյն մխիթարութիւնը և երկնային համբերութիւն, հանդերձ խաղաղական և երկար կենօք։

Մնամ Ձերումդ Ամեն. Բ. Սրբազնութեան վշտակից և աղօթակից

Մանչէսթր, 27/9 Յունվար 1906 ԳԷՈՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԻՒԹԻՃԵԱՆ

ԳԵՐ. Տ. ՉԱՒԷՆ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԷՐ ԵՂԻԱՅԵԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԿԱՐՆՈՅ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Անհնարին ցաւով իմացայ այսօր Տիկին Ագապիին մահը։ Ձեր վշտին մեծութիւնը, Սրբազան Հայր, Ձեր բոլոր զաւակներն ալ կը համակէ նոյն չափով, մանաւանդ զիս՝ որ տարիէ մ'աւելի վայելեցի անոր քրոջական համակրութիւնն ու խնամքները։ Իբրեւ մնացէն տեղեակ անոր սրտին ու հոգւոյն մեծութեան, եթէ անոր գովեստն հիւսեմ հիմայ, աւելի Ձեր ցաւն ու կսկիծը պիտի բազմապատկեմ, ուստի թոյլ տուէք ինծի՝ որ առանց սեթեւեթի իբրեւ Ձեր մէկ զաւակը՝ մատչիմ ի համբոյր Ձեր Աջոյն մատնակցելով Ձեր վշտին, Երկնից մխիթարութիւնը հայցել վշտահար Հօրդ, և կեանք մաղթել անոր ամուսնոյն, զաւակաց և բոլոր պարագայից։

Հայրական Աջոյդ Ջերմագին համբուրիւ, վշտահար որդիդ,

Կարին, 22 Յունվար 1906 ՉԱՒԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԳԵՐ. Տ. ՄՈՒՇԵՂ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԵՐՈԲԵԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԱՏԱՆԱՅԻ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Ձեր ողբացեալ քրոջ Տիկին Ադապի Միհրան Տէր-Ներսէսեանի մահուամբ անդարմանելի կորուստի մը մատնուեցաք ամբողջ պարագայիւք։ Ու չեմ կարծեր բնաւ թէ սիրտերու և տունին մէջ իր թողած պակասը կարելի ըլլայ լեցնել ո՛և է կերպով։ Եւ որովհետեւ վիշտերը ուղիղ կը համեմատին կրուած զրկանքին հետ, դիւրին է ըմբռնել, թէ որքա՛ն խորունկ է Ձեր ցաւը, երբ մանաւադ դեռատի զաւակներ իրենց վաղամեռիկ սուգին մէջ պլլուած Ձեր քղանցքին կը կառչին։ Մխիթարութեան ո՛և է բառ չեմ կրնար գտնել Ձեզ չարչրկող վիշտին համար, որովհետեւ վէրքեր կան, որոնք չդարմանուելէ զատ, աւելի կը խորանկնան երբ մարդ իր մատն երկնցնէ անոնց։ Միայն կարողութիւն կը մաղթեմ Ձեզ, Սրբազան Հայր, Ձեզ և բոլոր պարագայիդ, համբերելու համար այդ դժուարին հարուածին, և սրբելու այն արցունքները, որոնք այժմ Ձեր և դեռատի մայրաղուրկ որբերուն աչքերը պիտի արիւնոտեն։

Երկնային հանգիստ մաղթելով վաղամեռիկ Ադապին, և Ձեզ ամենուդ՝ համբերութեան և մխիթարութեան հոգին, մնամ ամենախորին յարգանօք, Առաջնորդ Հայոց Ատանայի,

ՄՈՒՇԵՂ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ատանա, 1/14 Յունվար 1906

ՀՈԳ. Տ. ՆԵՐՍԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԽԱՊԱՅԵԱՆ

ԿԱԹՈՂ. ՓՈԽԱՆՈՐԴ ԶԷՅԹՈՒՆԻ

Բարձրաշնորհ Ս. Հայր,

Այս շաբթուան թերթերէն իմանալով Աղն. Տիկին Ադապիի, Ձեր պատուական քրոջ դառնաղէտ մահը, ի խոր սուգ համակուեցայ։

Ինձ ևս ծանօթ լինելով, Ձեր Բարձր Սրբազնութեան հանգուցեալ քրոջ այն ամէն բարեմասնութիւններն, գովելի յատկութիւններն ու ընտիր ընտիր ձիրքերն, որք իրաւամբ կ'արձագանգուին այսօր բովանդակ հայ մամուլի էջերուն մէջ, կը զգամ թէ իրը տիպար ամուսին և օրինակելի մայր և դթութեան ու բարեսիրութեան մարմնացում, իր կորուստը զգալի պակաս մը կը թողու հայ իգական սեռին մէջ, և իրը անձնուէր և անսգամանելի քոյր, անդարմանելի վերք մը կը բանայ Ձեր Սրբազնութեան սիրտին մէջ։ Պիտի չհամարձակիմ սակայն մխիթարական խօսքեր աւելցնել այս տողերուն վրայ, վասն զի այնօրինակ կսկծալի և անդարմանելի կորուստներու առջև, քրիստոնեայն միմիայն կրօնքի ծոցին մէջ կարող է մխիթարութիւն գտնել, և Ձեր Սրբազնութիւն կրօնի և կրօնաւորներու վարդապետն ըլլալով, ոչ ոք պիտի համարձակի կրօնի վրայ խօսիլ Ձեզ։ Այլ միայն սրտագին ցաւակցութիւններս դնելով յատ Ձեր վշտակիր Սրբազնութեան, կը մաղթեմ որ Տէրը իր մխիթարութեան հոգին առաքէ Ձեզ, երկարելով երկարէ Ձեր Սրբազնութեան թանկագին կեանքը ի մխիթարութիւն և յուրախութիւն Օրմանեան և Տէր-Ներսէսեան ընտրեալ գերդաստաններու համայն ազգաւոր անդամց, ինչպէս և բովանդակ Հայոց, որոց մխիթարութիւնը կը կայանայ Ձեր Սրբազնութեան բարօրութեան, երջանկութեան և աղգօգուտ ջանից յաջողութիւններուն մէջ։ Կը մաղթեմ որ Տէրը անմահացնէ հանգուցեալին յիշատակը, և իր սեռէն շատ շատեր օրինակ առնեն իր անբասիր ու գովելի կենցաղավարութենէն։

Կրկին, կսկծալի ցաւակցութիւններս, խառն ամենախորին ակնածանաց հետ, մատուցանելով Ձեր վշտակիր Սրբազնութեան, կը մատչիմ ի համբոյր Ս. Աջոյդ,

ՆԵՐՍԷՍ ՎԱՐԴ. ԽԱՊԱՅԵԱՆ

Կաթող. Փոխանորդ Ուլնիոյ

Զէյթուն, 9 Յունվար 1906

ՀՈԳ. Տ. ՓԱՌԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱՆՈՐԴ ՄԱՐԱՇՈՒ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Շաբթուս թերթերուն մէջ անհուն ցաւով և խորին վշտակցութեամբ կարդացի Ձեր Ամենապատուութեան սիրեցեալ քրոջ՝ պատուական Տիկին Ագապին անակնկալ և դառնակսկիծ մահը։

Եւ կ'երևակայեմ թէ որքա՛ն մեծ և խորունկ է այժմ Ձեր Սրբազնութեան զգայած ցաւն ու վիշտը, յիշելով մանաւանդ այն ջերմ և սուրբ սէրը՝ որով կը սիրէիք զիրար փոխադարձաբար, մեծ և աննման սէր մը՝ որուն բուռն և բնական արտափայլումներուն մէջ աւելի մայր՝ քան քոյր կը հանդիսանայր ողբացեալն Ագապին՝ Ձեր Սրբազնութեան համար։ Սիրոյ այս մեծ յաբացոյցն կազմած և այս ջինջ յիշատակն միայն պահած է Ձեր խոնարհ որդին Հանգուցեալին նկարագրին աննման ու բազմաշան բարեմասնութեանց մէջէն, ասպնջականութեան այն կարճ օրերուն՝ զոր միւս եղբայրակիցներուս հետ բաղդ ունեցած ենք վայելելու Ձեր Ամենապատուութեան տունը։

Ու հիմայ ալ, երբ ոչ եւս է անմահն Ագապին, իր անակնկալ մահուան լուրին դառն տպաւորութեան տակ, դարձեալ միևնոյն սիրոյ պատկերովն կը ներկայանայ ինձ նա՛. — համա՛կ սէր, քոյր զթութեան, ճշմարիտ մայր և մարմնացումն դուրգուրանքի և կարեկցութեան։ Եւ այսպէս իրրեւ սիրոյ շիջումը, — եթէ երբեք սէրը շիջանի և մարի —, և իրրեւ քոյր զթութեան և ճշմարիտ մայր, կ'ողբամ անոր մահը, — եթէ երբեք մեռնին զթութեան քոյրերն և ճշմարիտ մայրերը —։ Եւ անշուշտ նոյն համոզումով և միևնոյն հաւատքով կ'ողբան ու կուլան Հանգուցեալին դառն ու անակնկալ մահը, իր սիրուն և հոգեկան բարեմասնութեանց մնացեալ կամ հեռուէն ծանօթ և հաղորդ եղող և Ձեր Ամենապատուութեան համակիր ու երախտապարտ բիւրաւոր ազգայիները։

Ուստի, օրհնելով անարժանաբար Հանգուցեալին մեծ ու անմահ յիշատակը, և հանգիստ մաղթելով իր սուրբ հոգւոյն, կը փութամ խոնարհաբար մատուցանել յոտս Ձեր Ամենապատուութեան՝ իմ որդիական խորին ու անկեղծ վշտակցութիւնս, մաղթելով ի բոլոր սրտէ որ Երկինք շնորհեն Ձեր Սրբազնութեան Ս. Հոգւոյն մխիթարութիւն և հոգեկան արիութիւն, տանելու համար անակնկալ և անփոխարինելի կորուստին պատճառելիք վիշտն ու թախիծը. ինչպէս նաեւ երկար ու բարեբաստիկ կեանք՝ Ձեր Ամենապատուութեան, յօգուտ և ի փառս և ի բարօրութիւն Ս. Եկեղեցւոյս և Ազգին։

Եւ մնաչելով Ամենապատիւ և սգակիր Հօրդ Ս. Աջոյն,
Ձեռամ Սրբազնութեանդ Ձերում խոնարհ վշտակից որդի,

ՓԱՌԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
Կաթող. Փոխանորդ Մարաշի

Մարաշ, 4 Յունվար 1906

ՀՈԳ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ
ԿԱԹՈՂ. ՓՈԽԱՆՈՐԴ ԵՕԶԿԱՏՈՒ

Սրբազան Հայր,

Ցաւօք և տխրութեամբ կարդացինք օրաթերթերու մէջ Ձեր Սրբազնութեան պատուական քրոջ՝ Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեանի վաղահաս մահը։ Հանգուցեալը իբրեւ բարեգութ մայր, իբրեւ ողորմասէր և առաքինազարդ հայ տիկին, և աղքատ ու թշուառ մանկուոյն իբրեւ կարեկից ու մխիթարիչ բարեպաշտ Թշուառ մանկուոյն իբրեւ կարեկից ու մխիթարիչ բարեպաշտուհի, համակրալիր համբաւ մը վաստակած էր հեռաւոր Հայաստանի, համակրալիր համբաւ մը վաստակած էր հեռաւոր Հայաստանի, հանգամանքով ու պատկառանքով էր որ կը յիշուէր իր անունը մեր մէջ. և հիմայ ալ դովեստներն ու առաքինական գործերը, զորս կը կարդանք լրագրաց մէջ։ Այս ներբողները որք կը հիւսուին իր դագաղին շուրջ, և որոնք իր ներբողները որք կը հիւսուին իր դագաղին շուրջ, և որոնք իր կեանքին, թէեւ մեզի ցարդ անծանօթ, բայց արդէն հանրակեանքին, թէեւ մեզի ցարդ անծանօթ, բայց արդէն հանրակեանքին,

Տխուր է սակայն մտածելը՝ թէ ոչ եւս է Նէ՛, թէ ոչ եւս իր զաւակները ու իր որդեգրած աղքատիկ փոքրիկները պիտի վայելեն ներա մայրական խնամքն ու գուրգուրանքը, թէ համայնքը ոչ եւս պիտի օգտուի ներա հաղուագիւտ ձիրքերէն և մարդասիրական բարիքներէն։ Բայց որովհետեւ յամենայն դէպս Աստուծոյ անհասանելի կամաց հպատակիլ պարտաւորիմք, և մեր սուրբ հաւատքը կ՚ուսուցանէ թէ առաքինի կեանքը անմահ է երկնից մէջ և մարդոց սիրտերուն մէջ՝ կը մխիթարուինք։

Կը մխիթարուինք որովհետեւ ներա կիսատ թողուցած կեանքը պիտի շարունակեն իրեն զաւակները և տիրողացուներն իրենց համայնքին հանդէպ ղդացած պարտաւորութեանց կատարմամբ, հետեւելով իրենց մօր լուսաւէտ շաւղին և բեղմնաւոր ընթացքին։ Կը մխիթարուինք, Սրբազան Հայր, զի ուրախութեամբ և սրտի անճառ բերկրութեամբ կը տեսնենք թէ Ձեր Սրբազնութիւնը տակուն և կորովի՝ ի ձեռին ունի Աղքին ու Եկեղեցւոյն ղեկը, և ճարտարօրէն կը վարէ զայն, թէ կը հովուէ Հայ լուսաւորչածին հօտը «ի վայրի դալարոջ» աւետարանի ուսման, և կ՚առաջնորդէ «առ ջուրս հանգստեան» քրիստոնէական հոգեպարար հաւատոյ։ Այս մխիթարութեամբ կ՚աղօթենք Ձեր հանդուցեալ Քրոջ հոգւոյն համար, նաեւ կ՚աղօթենք որ բարերարն Աստուած Ձեր Սրբազնութիւնը անոսան պահէ Պատրիարքական Աթոռին վրայ, երկար ու անդորր ու երջանիկ կեանք պարգեւէ Ձեզ, որպէս զի կարենայք շարունակել ընդ երկար Ձեր բաղմաբդիւն և բաղմաբեղուն պաշտօնը, յօգուտ ազգին և ի պայծառութիւն Ս. Եկեղեցւոյն։

Պատկառանօք մատչելով ի համբոյր Ձեր Ս. Աջոյն, մնամ ամենախոնարհ ծառայ Ձեր Սրբազնութեան

Եօզկատ, 9/22 Յունվար 1906 — ԽՈՐԷՆ ՎԱՐԴ. ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ

ՀՈԳ. Տ. ՊՍԱԿ ՎԱՐԴ. ՏԷՐ-ԽՈՐԷՆԵԱՆ

ՄԻԱԲԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Օրմանեան և Տէր-Ներսէսեան ընտանիքներու կրած վերջին դառն կորուստը, ինչպէս նոյն կրկին տուներու, նոյնպէս և հաւասարապէս Թուրքիոյ Հայոց բովանդակ հայ ժողովուրդի, ու մանաւորապէս մեզ Դպրեվանքի սաներուս համար հասարակաց վիշտի և թաղծութեան պատճառ է եղած արդարեւ։ Վասն զի եթէ առաջինները իրենց քոյրը, զաւակը, ամուսինն ու մայրը կորսնցնելու դժբաղդութիւնն ունեցան, երկրորդը ընկերութեան պատուաբեր մէկ անդամը կորսնցուց, վերջինն ալ իր դիտոտ ու գորովոտ մայրագիրը կորսնցուց։ Նէ գուրգուրոտ վերաբերում մ՚ունէր մեզ նկատմամբ, և զմեզ իր եղբօրորդիներուն հաւասար դասած էր։

Տիկին Ադապիի բարոյական բարձր նկարագրին պատճառաւ մանաւանդ մեծ է իր կորուստը։ Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքին արժանաւոր քոյրն է Նէ, և մեր ալ քոյրն ու մայրը, մենք ալ ուրեմն իրաւունք ունինք խառնելու մեր արցունքը Ձեր Բարձր Սրբազնութեան արցունքներուն, և մանաւանդ Ձեր արի կամքէն ու բարձր նկարագիրէն կը յուսանք բղխած տեսնել մխիթարութիւնը, որուն պաշտօնեայն է գերազանցապէս, և այդ մասին կը մնայ մեզ ոչինչ ըսել։

Ուստի, Ամենապատիւ Սրբազան Հայր, հաճեցէք ընդունիլ նաեւ իմ ալ սրտագին ցաւակցութիւններս և վշտակցութիւններս, որչափ ալ յետամնայ մը ըլլամ պատահականութիւններու բերումով։

Ամենախորին յարգանօք և համբուրիս Սուրբ Աջոյդ, մնամ որդիական ակնածանօք

Գուրսպէլէն գիւղ, 28 Դեկ. 1905 — ՊՍԱԿ ԱՐԵՂԱՑ ՏԷՐ-ԽՈՐԷՆԵԱՆ

Միաբան Դպրեվանուց

ՎՍԵՄ. ՏԻԿԻՆ ՍՈՓԻԱ ԳԷՈՐԳ ԱՍԼԱՆ
ԴՈՒՍՏՐ ՏԱՏԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԷՅԻ

Monseigneur,

Altéré par l'affreuse nouvelle apprise hier soir, les mots nous manquent pour dire à Votre Béatitude à quel point nous ressentons sa douleur.

La perte d'une mère, d'une épouse, d'une sœur si entièrement parfaite, reste irréparable et fait saigner tous les cœurs. C'est du plus profond du notre, Monseigneur, que nous prions le Très-Haut de Vous soutenir, avec votre famille, dans le grand malheur qui vous frappe,

4 Janvier 1906
San-Stefano

Sophie Aslan

ՎՍԵՄ. ՏԻԿԻՆ ՆԵԿՏԱՐ ԱՏԵՄԱՐ ՍԱՎԱԼԱՆ
ԴՈՒՍՏՐ ՏԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԷԼ ՊԷՅԻ

Monseigneur,

Nous avons appris avec douleur la perte cruelle que vous venez de faire, et cette nouvelle aussi triste qu'imprévue nous a tous consternés, Puissiez-vous à travers vos prières éprouver quelques consolations en apprenant que Votre chère sœur a été unanimement regrettée, car il est difficile de retrouver autant de vertus et de bonté! Ses chers enfants privés de l'affection de leur mère adorée, n'auront plus désormais que leur malheureux père, et Vous, Monseigneur. Votre santé est chère à nous tous. Nous formons des voeux pour la prolangation de ses jours précieux, avec toute la sincérité de notre cœur,

Permettez-moi d'ajouter à ces lignes nos sincères condoléances à Melle votre Sœur, ainsi qu'à Mihran Effendi, et agréez l'expression de mes sentiments les plus dévoués,

7/25 Décembre 1905
San-Stéfano

Nectar Savalan

ԱԶՆ. ՏԻԿԻՆ ԱՐՄԻՆԷ ԳԷՈՐԳ ՄԷՐԱՄԷԹՃԵԱՆ
ԴՈՒՍՏՐ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ ԳԱՌՆԻԿ ԷՖԷՆՏԻԻ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Խորապէս զգածուած կսկծալի դոյժէն՝ դառն է տպաւորութիւնը որ կը կրեմ; խորհելով թէ մարած է այն եռանդուն, բարի և անձնուէր կեանքը որ այնչափ սիրելի էր ամենուս։

Խնդրեմ Թոյլ տուէք, Ամենապատիւ Սրբազան Հայր, որ ներկայացնեմ այս առթիւ ամուսնոյս և իմ անկեղծ ցաւակցութիւնները և ամենախորին յարգանքը, որով մնամ խոնարհաբար,

ԱՐՄԻՆԷ Գ. ՄԷՐԱՄԷԹՃԵԱՆ

Աղեքսանդրիա, 17 Յունվար 1906

ԱԶՆ. ՅԱԿՈԲ ԷՖԷՆՏԻ ԲԱԲԱԶԵԱՆ
ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅՆ ԿՆՔԱՀԱՅՐԸ

Très cher ami,

Ce n'est qu'hier que Mlle Alichan nous avait fait savoir par lettre, que la pauvre défunte était gravement malade. Evidemment elle avait écrit ainsi pour amortir le choc qui s'est en effet produit aujourd'hui, quand le faire-part nous est parvenu ici de Londres, où vous l'avez envoyé.

Avec la connaissance intime que nous avons de l'amour qui existe au sein de la famille, et du rôle que chacun y jouit pour la rendre heureuse à tous, nous sommes à même d'aprécier ce que Vous, notre cher Patriarche, avez ensemble et séparément perdue, sans parler du pauvre, inconsolable mari et des charmants enfants.

Ce sera peut-être quelque peu consolant pour Vous, que la pauvre Agapie aura été universellement regrettée par tous et

toutes qui l'ont connue. Elle a été une fille, une femme, une mère et une sœur exemplaire, sous tous les rapports, et c'est en sachant apprécier toutes ses qualités dans chacune de ces sphères, que nous, moi et ma sœur, ressentons la perte par dessus le vif chagrin provenant de l'attachement qui était en nous pour elle.

Nous vous envoyons, bien cher Ami, nos baisers de cœur et prions Dieu pour qu'Il vous envoie ses consolations.

Menton
10 Janvier 1906

Très douloureusement
J. Papazian

ՄԵԾ. ԳԷՈՐԳ ԷՖԷՆՏԻ ԱԲՈՒԼԵԱՆ
ԱՆԴԱՄ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Սիրելի Սրբազան,

Եթէ հեռագրով մեր ամենքիս վշտակցութիւնը յայտնելէն չգոհանալով, նամակով ալ նոյնը կու գամ երկրորդել, այդ ո՛չ այնչափ Ձեզ մխիթարել կարենալու յաւակնութենէս է այդ անփոխարինելի կորուստի համար, զոր դուք կրեցիք, այլ՝ մեր երբեքէս ես՝ թէ՛ անձամբ և թէ՛ ընտանեօք աւելի մօտ լինելով Հանգուցեալին, սիրտս զգացած կսկիծին արտայայտութիւն մը տալու բուռն մղումէս։

Մարդկային կեանքը կարելի է նմանցնել ուրախ և տխուր կամ հաճելի ու անհաճոյ յիշատակներու համրիչի մը, կանուխ թէ ուշ այդ համրիչի թելը կը կտրի ու հատիկները կը ցրուին ծանօթներու ու անծանօթներու ձեռքերը։ Ձեմ գիտեր թէ կա՞յ մէկը, որ կարենար ըսել թէ անհաճոյ յիշատակի մը հատիկն է, որ անցած է իր ձեռքը. —չեմ կարծեր։ Գալով մեզի, հարկ չկայ, կարծեմ, յիշելու թէ ինչ աղու և սիրուն է յիշատակի այն հատիկը, որ մեզ բաժին է ինկած։

Ինչ դուրդուրանօք կը յիշենք այն ճշմարիտ քրիստոնեական ու քրիստոնական սիրալիր վերաբերումը, զոր Հանգուցեալը ցոյց տուաւ մեզ մեր Պոլիս եղած միջոցին, այն տեսակցութեանց յիշատակները անջնջելի կերպով դրոշմուած են մեր յիշողութեան մէջ։ Իսկ Յասմիկի տաժան սիրոյ և քաղցր յիշատակներու բուռն արտայայտութիւնն էր արցունքի այն ժայթքումը, որ նա ունեցաւ մահուան գոյժը առած վայրկենին. այդ անմեղ սիրտի զգացած կսկիծը իր սիրեցեալ մօրաքրոջ՝ Ագապիի համար էր, և իր սիրական Արաքսիի և Սիրարիի և Պողոսիկի համար, որոնք հիմայ որբ կը մնան, կ'ըսէր նա հեկեկալով։

Մենք ամենքս ալ սգակից ենք Ձեզ, սիրելի Սրբազան, ու Օրիորդ Եւգինէին և Միհրան էֆէնտիին և իր սիրասուն զաւակներուն, ու Հոգւոյն Սրբոյ մխիթարութիւնը կը հայցենք Ձեր ամենքիդ համար։ Որդիական համբուրիւ հայրական Ս. Աջոյդ եմ միշտ խոնարհ որդիդ

Կարին, 31 Դեկտեմբեր 1905

ԳԷՈՐԳ ԱԲՈՒԼԵԱՆ

ՄԵԾ. ԱԲՐԱՀԱՄ ԷՖԷՆՏԻ ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ
ՈՒՍՈՒՑԻՉ ՌՈԲԵՐԴԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Կարելի չէր առանց յուզման կարդալ Ձեր Ամենապատուութեան ողբացեալ քրոջ՝ Տիկին Տէր-Ներսէսեանի դառնակսկիծ մահուան դժբաղդ գոյժն։ Թոյլ տուք և ինձ, կը խնդրեմ, իմ խորին և անկեղծ վշտակցութիւնս յայտնել ներկայիս խոնարհաբար։

Մէկ անգամ միայն բարեբաղդութիւնն ունեցած էի տեսնելու զինքն հանդերձ իր սիրասուն զաւակներով, և այդ իսկ բաւական էր հիացմամբ գնահատելու համար ճշմարիտ տիկնոջ մը յատուկ՝ իր յայտնի ազնիւ բարեմասնութիւններն։

Դժուար չէ երեւակայել՝ թէ իր այս վաղահաս սգալի մահն պիտի թողու որքա՞ն թախծալից թափուր տեղ մը սիրտերուն մէջ, թէ՛ իր վշտահար դերդաստանին և թէ՛ այն համայն բարեկամաց որք գիտցած են սիրել և յարգել զինքն։ Սրտաբուղխ համակրութեամբ մնամ Ձերդ Ամենապատուութեան հնազանդ որդի

Բուսրէլի Հիսար, 23 Դեկ. 1905

ԱԲՐԱՀԱՄ ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՀԱՆԳՈՒՅՑԵԼՈՅՆ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ ԶՕՆՈՒԱԾ

ՅԱՏՈՒԿ ԳՐՈՒԳԻՒՆՆԵՐ

Յատուկ մաս մը կը կազմենք այն գրուածներով, որ թէպէտ ուղղակի հանգուցելոյն Ամուսնոյն կամ Եղբօր գրուած են իբր ցաւակցական յայտարարութիւն, սակայն այս առթիւ բաւական զգայուն շեշտերով եւ յատուկ բացատրութիւններով իվեր հանուած են ողբացեալ Ս.գապի ընտիր ձիրքերն ու գովելի արդիւնքները, եւ որ իւր յիշատակին նուիրեալ գնահատելի վկայութիւններ են։

ԱՄԵՆ. Տ. ՍԱՀԱԿ Բ. ՍՐԲ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Սահակ Ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի եւ Կամօքն Աստուծոյ Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ *Աշնուազուն Միհրան Էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանի, հոգեւոր որդւոյ մերոյ եւ հարազատի Հայ. Ս. Եկեղեցւոյ ողջոյն վշտակից սրտիւ եւ օրհնութիւն հայրական։*

Շաբթուս եկած թերթերէն իմանալով Ամեն. Սրբազան Եղբօր սիրեցեալ քրոջ եւ Ձեր ողբացեալ ամուսնոյն Տիկին Ադապի մահը, խորապէս յուզուեցանք, որ այնչափ բարեմասնութիւններով օժտեալ, որդեսէր, աղքատասէր, թշուառ եւ կիսամերկ մանկիկներու համար տաք սիրտ եւ աչքերուն մէջ արտասուք ունեցող հոգի մը կը թռի աշխարհէս, եւ իր տեղը ընկերութեան եւ ընտանիքին մէջ բաց՝ եւ ամուսնոյն ու սիրասուն զաւակաց սրտին մէջ բոց կը թողու։

Եթէ մահը հասարակաց չլիներ, պիտի ըսէինք որ Ձեր սիրտին կսկիծն ու բոցը անափոփ եւ խսպառ անշիջանելի պիտի մնային, եւ Ձեզ մխիթարական խօսքեր ուղղել պարզապէս պիտի նշանակէր հեգնել Ձեր սուգը։ Սակայն աշխարհի սկիզբէն, որքան ծնեալներ, նոյնքան մեռնողներ եղած են. մահը շատ շնորհքներ, շատ տաղանդներ, շատ սիրող սիրտեր թաղած է ցուրտ գերեզմանին մէջ։

Ուրեմն, ինչ որ հասարակաց է, Նախախնամութեան արդար բաշխումն է, որուն համակերպիլ եւ հպատակիլ մարդուն, մանաւանդ քրիստոնէին պարտականութիւնն է։ Կեանքի շղթայն կազմուած է սիրով ու սուգով, խինդով ու լացով, երբ կը սիրենք ու կը ժպտինք, կ'օրհնենք պարգեւատու սուրբ կամքը. երբ կը սգանք եւ կը վշտակրենք պէ՞տք է դժգոհինք այդ կամքին դէմ։

Մխիթարուեցէք, որ ողբացեալ Հանգուցեալը զՁեզ միայնակ չթողուր, այլ իբրեւ սուրբ աւանդ եւ երկնային սփոփանք կը թողու իր հոգեհատորները. մխիթարուեցէք որ շատերը կը մասնակցին ձեր սուգին ու վիշտին, եւ այդու ձեր բաժինը կը թեթեւցնեն։ Իսկ մենք վշտակցելով հանդերձ ի սրտէ կը բարեմաղթեմք երկնային մխիթարութիւն եւ երկար կեանք Ձեզ, մայրաքորոյս որդւոց եւ համայն պարագայից։ Մնամք աղօթարար

ՍԱՀԱԿ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Ի 4 Յունվարի 1906 ամի եւ ըստ տոմարիս ՌՅԾԵ. ի Հայրապետական մերում Գ. ամի, յԱթոռ կիլիկեան ի Սիս, թիւ 117։

ՊԱՏ. ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ ԱՐՄԱՇՈՒ

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր,

Ցեւ հոգեհանգստի պաշտամանց եւ աղօթից, զոր կատարեցիք այսօր վանաց Տաճարին մէջ՝ մասնակցութեամբ համօրէն Ժողովրդեան Արմաշու, այժմեւս համախմբուած ի սենեկին, ուր ամբողջ եօթն տարիներ անդուլ ջանիւք եւ արդեամբ հովուեցիք Զարխափանի Տունը՝ իբր հսկող հովանի, վշտակից եւ մխիթարող լինելով մեր տխրութեանց եւ ուրախակից եւ պարգեւող մեր խնդութեանց, մեք, միաբանք ու պաշտօնեայք եւ ուսանողք Հաստատութեանս, հոգեւոր որդիք Ձեր Բարձր Սրբազնութեան, համակուած խորին թախծութեամբ, կ'արձանագրենք աստ մեր վիշտն ու սուգը, ընդմահ Ձերդ Բարձր Սրբազնութեան ամենապատուական քրոջ՝ վաղամեռիկ եւ յաւէտ ողբալի Տիկին Ադապի Միհրան Տէր-Ներսէսեանի։

Բոլոր իւր ընտանեաց հետ, կ'ողբանք կորուստը մօրն՝ «որդւովք բերկրեալ», ժրաջլուխ Տիկնոջն՝ «պակաս առն իւրոյ»,

բարեբարոյ դատերն՝ «ուրախութիւն սրտի ծնողացն», աղնուա-
սիրտ քրոջն՝ «նեցուկ ալեաց իւրայնոց»։

Բոլոր իւր ծանօթից հետ, կ'ողբանք յանձին նորա՝ շինող-
մէն ընտրելագոյն բարեմասնութեանց սրտի և մտաց և հոգւոյ,
քաղցրութամբն առ կարօտեալս, կրթանուէր զգացմամբն ի շահ
հասարակաց, վեհանձն նկարագրաւն յօրինակ բազմաց։

Բովանդակ հանրութեան հետ յանձին նորա կ'ողբանք վեր-
ջապէս անհետացումը միոյն ի լաւագոյն անդամաց բարձր դասու
կանանց հայ ընկերութեան, որուն պատիւն էր ամենայնիւ, սի-
րահնչիւն անուամբը՝ սիրասուն բարուքն և սիրալիր վարուք։

Երիցս դառնակսկիծ այս մահուան առջեւ, Սրբազան Հայր,
մեզ կը պակսին բառեր՝ մխիթարելու համար զՁեր Բարձր Սրբազ-
նութիւն, որ էք պաշտօնեայ, և եղաք ուսուցիչ և առաջնորդ
պաշտօնէից մխիթարութեան։ Ուստի խառնելով միայն մեր ար-
ցունքն Ձեր արտասուաց, կը մաղթենք Հանգուցելոյն հանգիստ
երանական, և խոնարհաբար՝ Ձեզ և Ձեր շնորհիւն՝ Աղն. Մի-
հրան էֆէնտի Տէր-Ներսէսեանի, սիրասնունդն Պօղոսիկի՝ Արաքսիի
և Սիրարփիի, և Վսեմ. եղբօրն Տօքթօր Կոմիտաս էֆէնտիի, և
Աղն. քերոյն՝ Օրիորդ Եւգինէի և Տիկին Լուսիկի և համայն ազգակիր
պարագայիցն՝ հոգի համբերութեան և մխիթարութիւն Ս. Հոգւոյն։
Համբուրիւ ի Ս. Աչ Բարձր Սրբազնութեանդ մնամք ազգակիրք ընդ
Ձերումդ Ամենապատուութեան։

ԹՈՐԳՈՄ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ԱՐՍԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՂԻԿԵԱՆ	ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՒԵԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՆԱՐՈՅԵԱՆ	ՇԱՒԱՐՇ ԱՐԵՂԱՅ ՍԱՀԱԿԵԱՆ
ՇԱՀԷ ԱՐԵՂԱՅ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ	ՄԻՆԱՍ ԴՊԻՐ ՇԱՀՊԱԶԵԱՆ
ՄԻՀՐԱՆ ԴՊԻՐ ՓԱՓԱԶԵԱՆ	ԱԹԱՆԱՍ ԹԱՐԱԼԱՄՊՕՐՈՒԼՕՅ
ՍՏԵՓԱՆ ԹԱՊԱԳԵԱՆ	ՅԱԿՈԲ ԱՅՎԱԶԵԱՆ
ԲԱՌՆԱԲԱՍ ԶԱՓԱՐԵԱՆ	ՀԱՅԿ ԿԱՌԱՎԱՐԻՉԵԱՆ

Աշակերտ Դ. Դասարանի
Աշակերտ Գ. Դասարանի
Աշակերտ Ա. Դասարանի

Արմաւ 25 Դեկտեմբեր 1905

ՎՍԵՄ. ԹՈՎՄԱՍ ԷՖ. ԹԵՐԶԵԱՆ, ՈՒՍՈՒՑՉԱՊԵՏ

ՅԱՂԵՏԱԼԻ ՄԱՀ

ՆԱԶԵԼԱՇՈՒՔ

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

Ո՛վ մահ՝ անծանօթ սեւ դռներ բացող՝
Հրէշ դժոխոց՝ կամ հրեշտակ սեւաքօղ.
Ո՛չ. դու այն ոգին չես ոյր գերանդին
Անխտիր կորէ զընտիրս և զյոռին.
Այլ ամենէն թարմն՝ ամենէն սիրունն
Ընտրանօք հնձես։ Ո՛վ անհաս մթութիւն.
Դու մէկ հարուածով գիտես կարելիր
Կարօտով այրած խոցել բիւր սիրտեր...։

Ո՛վ դու հարկ անհաշտ, ոյր դէմ ահաբեկ՝
Ոչ անիծանել ոչ օրհնել գիտեն.
Ո՞հ, չը լսեցի՞ր՝ երբոր յամբաքայլ
Մբաար խեղճ զոհիդ խուցն աղօտափայլ,
Ո՛չ որբ մանկաւոյն թաղծանքն աղեխարշ,
Ո՛չ ամուսնոյն ճիչն ինկած գեանաքարշ,
Ո՛չ իւր Վեհ Եղբօր հոգիին վէտ վէտ
Հրավառ հառաչանք հոսող արեանց հետ,
Ո՛չ անմայր մնացած անթիւ որբերու
Առ Աստուած ուղղեալ ողբն աղերսարկու,
Ո՛չ երեն անոյշ լուսով ըսփոփուած
Ձերմ պաղատանքներ անթիւ մըտերմաց...։
Ո՛չ, կ'երդնում չերմիդ վրայ՝ քա՛ղցր ոգի,
Մեզի է մթութիւն ու լոյսը քեզի.
Դուն խունկի նըման կը վերաթեւես,
Մենք բուրվառին մէջ մոխիրն ենք հրակէզ։

Ո՛վ տարակոյսի վիհերէն անդին
Մեր աչքին փայլող դրախտներ երկնային,
Բոյն՝ զոր կ'երազենք պանդուխտ թռչնիկներ
Փոթորիկներէ վարեալ տարուբեր,
Սփռեցէք ձեր հաշտ ծառոց հովանին
Ձեզ վերադարձող կարօտ նոր հարսին.
Բիւր հրաշալեաց մէջ սիրտն իւր տրտում է,
Եղբայր՝ ամուսին՝ զաւակ կ'երազէ։
Պարտաստուած մարմնիկն, ո՜հ, այլեւս հանդչի.
Իրականանան երազք իւր սրտի։
Բոլոր այն փուշերն՝ որք զինք խայթեցին՝
Մէյմէկ հրաշագեղ վարդերու փոխուին։
Կենաց ծովերուն վրայ մրրկակոծ
Իւր շիրիմն ըլլայ լուսափիւռ փարոս։

Բայց քեզ, Սէ՛ր անուն, աղերս մ'ունիմ ես՝
Որ խառն արեանց հետ կը բղխի սրտէս.
Փնտռէ՛, կ'աղաչեմ, մէջ երկնածաղկաց
Ծաղիկն, ո՜հ սեւ ժամ, սրտէս փրցրուած. (1)
Այն իմ ալեաց լոյսն, այն անոյշ ծիծաղ՝
Որ լուսաւորէր կեանքս մըթընշաղ։
Հողմն որ զինք կ'որբէ՝ զինք թացող յօղիկք
Իմ հառաչանքս են, իմ դառն լալիք։
Զըլայ՝ վըհատած՝ գլխիկը ծռէ.
Շիրիմն այս կենաց հուսկ սահմանը չէ . . . ։
Այսչափ սեր, այսչափ ցաւ, այսչափ յոյսեր
Փչրելու համար միայն չեն ծաղկեր։
Պիտի տեսնուիմ՝ նք, պիտի տեսնուիմ՝ նք . . .
Ուր մեկտեղ ըլլանք՝ հո՜ն են մեր երկինք . . . ։

Թ. ԹԵՐԶԵԱՆ

(1) Վշտահար հայրը կ'ակնարկէ իւր վաղամեռիկ զաւկին, Արման Թերզեանի, ուշիմ և բարի և յուսալի պատանւոյն, որ վախճանեցաւ 1903 Հոկտեմբեր 14ին, դեռ տասնուվեց տարեկան, ծնած ըլլալով 1887 Յունուար 4ին։

ԱԶՆ. ՕՐԻՈՐԴ ՄԱԹԻԼՏ ՖԷՐՈՒՀԽԱՆ
ԴՈՒՍՏՐ ՏՕՔԹՕՐ ԲԱՐՈՒՆԱԿ ՊԷՅԻ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Թոյլ տուէք ինձի որ պահ մը հեռուէն գամ արցունքս խառնել Ձեր վշտահար գերդաստանին արցունքներուն, յիշատակին անոր՝ զոր ամբողջ հայութիւնը կ'ողբայ իրաւամբ։ Մինչեւ հոս, մինչեւ Տաւրոսի լերանց խորերը հասաւ ահաւոր գոյժը և սարսափահար մնացի։ Ու սիրտս արիւն հոսեցաւ, ու դեռ կը հոսին արցունքն աչքերէս, վասն զի չեմ կրնար մոռնալ ու չեմ ալ կրնար հաւատալ։ Աստուած իմ, ինչո՞ւ այս անըմբռնելի անիրաւութիւնը՝ դեռ այնքան կենսալից՝ յուսալից և այնքան ալ ընտիր էակի մը դէմ։

Խե՜ղճ Տիկին Ագապի. այնքան հաղուագիւտ ձիրքերով օժտուած, որ գոհար մ'էիր հայութեան մէջ, այնքան անձնուէր, այնքան աղնիւ, այնքան կատարեալ, ինչպէ՞ս և ինչո՞ւ պիտի այսպէս կանուխ մահանար այնքան չքնաղ՝ անթերի էութիւնդ, ու զմեզ ամենքս որբ ձգէր . . . . վասն զի պարապութիւնը որ ձգեցիր, ո՛չ միայն քու տանդ մէջ ձգեցիր, որուն ջիղն ու հոգին էիր, այլ ամենուրեք զքեզ ճանչցողներուն շուրջը, մանաւանդ անոնց՝ որ տխուր ու մինակ էին, և որ քու մօտդ կը մոռնային երեսնց մինակութիւնը, վասն զի քու մօտդ քոյր հոգի մը, բարեկամ սիրտ մը ունենալ կ'զգային, որոնց վիշտը քու վիշտդ կը դառնար և ուրախութիւնը քու ուրախութիւնդ, և որոնց քաջալերն ու զօրավիգն էիր. ասոնք անմխիթար կը մնան զքեզ կորսընցնելնուն։

Եւ եթէ անոնք անմխիթար են, հապա ի՞նչ բան պիտի կարենայ երբեք մխիթարել այն փոքրիկ հոգեհատորներդ, քեզի պէս անմման մայր մը կորսնցուցած ըլլալուն դժբաղդութենէն։ Ո՜հ, խեղճ փոքրիկ անմեղ էակներ, որ դեռ այնքան դեռատի, և որ արդէն ճանչցաք վիշտը, թո՛ղ Երկինքի հրեշտակները իջնեն մխիթարել ձեր փոքրիկ հոգիները վիրաւոր . . . ։

Սրբազան Հայր, ո՜րքան մեծ պէտք է ըլլայ Ձեր կսկիծը։ Ո՜րքան մեծ է Ձեր կորուստը։ Իցէ թէ կրօնային Ձեր բարձր

խորհուրդներուն, բարձր ըմբռնումներուն աղբիւրէն քաղէք մխիթարութիւնը, զոր այնքան պերճախօս հաւատքով կը հեղուք ամէն օր սրբանուէր Տաճարներուն բեմէն թախծալից և վշտաբեկ հոգիներու մէջ։

Մաղթելով Ձեզ ի բոլոր սրտէ, Սրբազան Հայր, երկար, դեռ շատ երկար տարիներ Ձեր Հօտին դլուխն անսասան՝ ի մխիթարութիւն մեզ ամենուս, մնամ համբուրիւ Սուրբ Աջոյդ Ձեր Սրբազնութեան խոնարհ աղախին

ՄԱԹԻԼՏ Բ. ՖԷՐՈՒՀԽԱՆ

Պուլղարտաղը 10 Յունուար 1906

ԱԶՆ. ՕՐԻՈՐԴ ՄԱՐԻ ՄԻՒՀԷՆՏԻՍԵԱՆ

ԴՈՒՍՏՐ ՀԱՆԳ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԷՖԷՆՏԻ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Խիստ դեղեցիկ է այն դաղափարը որով Ձեր Սրբազնութիւնը ուզած է յատուկ յիշատակարան մը կանդնել իր ողբացեալ քրոջ՝ Տիկին Ագապի Տէր-Ներսէսեանի, մահուան առթիւ արտայայտուած համակրանքի և գնահատումի և անհուն կսկծանքի զգացումները ամփոփելով անոր մէջ։

Խորին վշտով համակուած՝ կ'ուզեմ ես ալ հատուցանել պարտք մը, յարգանք ընծայել սիրելի յիշատակին վաղեմի ու սիրելի բարեկամուհիս։ Անոր նուիրուած դեղեցկահիւս ծաղկեպսակներուն մէջ, ծաղիկ մըն ալ կ'ուզեմ ես զետեղել, համեստ ծաղիկ մը արցունքով թրջուած։

Պիտի չփորձեմ դրուատիքն ընել հէք Տիկին Ագապիին։ Անոր շնորհալի ձիրքերը, հոգեկան բարեմասնութիւնները ներբողեցին ու ողբացին պերճախօս գրիչներ։ Կ'ուզեմ ես շեշտել միայն ինչ որ եղած էր ըստ իս՝ զինքը յատկանշող մեծ յատկութիւնը.

«Մարդուս առաջին պարտականութիւնը իր պարտականութիւններն ուսումնասիրելն է». ըսած է մեծ իմաստասէր մը։ Ահա այդ դերազանց ու հաղուագիւտ դիտութիւնը ունեցաւ Տիկին Ագապի։

Ճանչցաւ ան թէ ի՛նչ են կնոջ պարտականութիւնները, անոր բնական կոչումը, դերը, պաշտօնը։ Հասկցաւ ճշմարիտ ֆեմինիզմը, որ կը ձգտի ոչ թէ այր մարդուն նմանելու, այլ կին ըլլալու ընդհակառակն։ Եւ դիտցաւ կին ըլլալ, այսինքն համակ սէր և անձնուիրութիւն։

Բարի՛քներ ափռեց շուրջը, ցաւեր ամոքեց, մխիթարեց, խրատեց, քոյր եղաւ ամենուն, մայր պզտիկներուն, ամենուն ալ համակիր ու կարեկիր։

Իր ներքին կեանքը անոյշ և անձնուրաց, հերքում մըն է ամէն անոնց՝ որոնք կը կարծեն թէ կինը քմահաճոյքներու համար միայն ստեղծուած էակ մըն է. իր մեղուաջան աշխատասիրութիւնը ու գործունէութիւնը, հերքում մը անոնց՝ որոնք կը կարծեն թէ կինը երազանքներու մէջ կ'ապրի միշտ մեղկ ու թոյլ. և իր բարոյական տոկուն նկարագիրը ապացոյց մը՝ թէ կինը փեսաուր մը չէ միշտ հովին նետուած։

Այո՛. իր պարտականութիւնները ճանչնալու և կատարելու մեծ դիտութիւնը ունեցաւ յաւէտ ողբացեալ Տիկին Ագապին, և այդ իսկ է իր փառքը։

Կրկնելով ցաւակցութիւնս, Ամենապատիւ Հայր, այս անդարմանելի կորուստին համար, պատիւ ունիմ մատուցանել Ձերդ Բարձր Սրբազնութեան, ամենախոնարհ մեծարանքս.

ՄԱՐԻ ՄԻՒՀԷՆՏԻՍԵԱՆ

Բերա 5 Փետրուար 1906

ՄԵԾ. ՍԻՄՈՆ ԷՖ. ԹՆԿԸՐ, ՓԱՍՏԱԲԱՆ

Ի ՅԻՇՈՒՄ

ՅԱՒԷՏ ՈՂԲԱՑԵԱԼ

ԱԳԱՊԻ ՏԻԿՆՈՋ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

ԾՆԵԱԼ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

Ապառաժուա այն լեռներէն, ուսկէ դարեր կամիլ մ'արցունք
Երբէք կորզել չեն յաջողած,
Այն սարերէն պաղ հեղեղներ և յորդառատ ի՜նչ արտասուք կ'իջ-
նան այսօր, Տէր իմ Աստուած.
Կը խառնուին գետի մը պէս անհուն աչքով մեր արցունքին լի
ձեռքերով սիրած ծաղկի,
Տիեզերաց բարբառ կոչէ ամենքնիս հո՛ս, լալու համար ո՛չ քնաղդ
քեզ Ագապի։
Այն խնամքներ որոնք ձեռքեդ սրբանային միշտ ի խնդիր անմեղ
մանկան, խեղճ տնանկին
Գիտեն շատեր, և արտասուք աղօթքներու ալ վերածուած կը
վերանան ի գիրկ Հաստչին։
Դառն արցունք, ուրախութեան սուրբ երդերու՝ զուարճութեանց
փոփոխելու էիր թարգման,
Անանկ զերկիր վայելեցիր ինչպէս երկնից արժանաւոր մի ժա-
ռանգորդ յար և նման,
Բողոք բարձեալ այս կորուստին դասք զուարթնոց լալով երդեն
այս շիրմին քով,
«Անօրհնեալն բեկորք վիմաց, մի՛ ընկճեսցի, մի՛ ընկճեսցի մար-
մինդ հողով»։

ՍԻՄՈՆ ԹՆԿԸՐ

ՄԵԾ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԷՖ. ՄՐՄՐԵԱՆ, ԳՐԱԳԷՏ

Ամենապատիւ ազգաւոր Սրբազան Հայր,

*Հիւանդ վիճակի մէջ իմացայ Ձեր առաքինի Քրոջ հիւան-
դութիւնն, և ինչ որ հեռեւորդաբար չենք համարձակիր սգա-
շուրթն հծծել, . . .*

*Ո՞վ, զինքը մօտէն դէթ մեզի պէս ճանչցողներէն, չպի-
տի ողբար զինքը։ Ողբացէ՛ք, Սրբազան, մանաւանդ Դուք. այլ
մխիթարուեցէ՛ք մանաւանդ դուք, որ մխիթարող էք հաներու-
թեան մը, որ կրնաք Ձեր անմխիթարութեանն իսկ մէջ մխիթա-
րել վոխճանելոյն հէգ ամուսինն ու մանրերամ որբերը. այդ
հանճարն ու արիութիւնը տրուած է արդէն Ձեր Սրբազնութեան։*

*Երկինք ձօնած էր իր հրաշատեղծ օթեւաններէն Ձեզի
ու մեզի Սէր-հոգի մը, Տիկին Ագապի սիրասուն, սրբասուն մար-
մինին մէջ. մեք թերեւս շատ իսկ վայելեցինք այդ Սէր-հոգին,
շատ իսկ և իր մահկանացու պատեանը՝ ծանրակիր ու ցաւակիր
անոր բազմահոգ առաքինագործութիւններէն։ Ինչո՞ւ ապա ան-
մխիթար ողբանք, երբ այդ հոգին պատենազերծ թեթեւընթա-
ցութեամբ նորէն կը կոչուի զարդարելու համար աւելի՛ վեհագոյն
բնիկ իր խորանն ու պատեանը, երկինքը, տիեզերքը . . .։*

*Ուր որ ալ, ինչ կերպարանքով ալ ըլլայ, հոգիները կ'ապ-
րին կ'ըսեն սրբազան մատեանք, ո՞վ Սրբազան, և այսօր ալ դէթ
ե՛ս ասոր հակառակը չեմ կրնար հրատարակել, ու Ձեր Սրբազ-
ն՛ս ասոր հակառակը չեմ կրնար հրատարակել, ու Ձեր Սրբազ-
նութիւնն իսկ ամէն ատեն ամենուն քարոզելով այդ նուրբ ճըշ-
մարտութիւնը, Ձեր ոգաւոր ու սգակից մնացորդներովը հան-
դերձ ինչո՞ւ չմխիթարուիք անհուն կեանքի զուգորդ այդ նուրբ
ճշմարտութեամբ։*

*Այո՛, հոգիներն հոն երկինքը, տիեզերքին մէջ, մենք
հոս՝ մարմիններս՝ երկրի վրայ, տիեզերքի մէջ, և օր մը անշուշտ
ամենքս ալ հո՛ն. երբ արժանի ըլլանք ողբացեալին չափ թեթեւ-
նալու մեր ցաւերէն ու մեղքերէն։*

*Աւելի մխիթարութիւն Ձեր Սրբազնութեան և Ձերիններ-
ուն Երկինքէն հայցելով որդիաբար, մնամ մեծարանքով ի սուգ,*

ՅՐ. Դ. ՄՐՄՐԵԱՆ

Սկիւտար, 25 Դեկտեմբեր 1905

ՄԵԾ. ԹԷՈԴԻԿ ԷՖԷՆՏԻ ԼԱԲՃԻՆՃԵԱՆ, ԲԱՆԱՍԷՐ

ՄԵՐ ՎՇՏԱԿԻՐ ՀՈՎՈՒԱՊԵՏԻՆ

Ամենախորին յարգանքով,

Կորուստը մեծ՝
Առաքինին
Հայ Տիկինին
Մահուան հեծեց։

Եւ զա՛յն սրդաց
Հայն համբրէն
Հոգւոյն խորէն
Լուռ՝ ախրազդած։

Պատիր կեանքին
Խա՛ղն էր այս յուրա։
—Մեր հայրագութ
Պատրիարքին

Սրտին ընդէ՞ր
Խոցուած ըլլար,
Եւ տրտմալար
Հոն դղրդէր

Ցաւին տաւիղ
Նրման ցոլի։
—Դէպ ի ախովի
Անքոյթ շաւիղ

Կ՚ըղձան հանել
Հայը Մաղաքիան
Ամենեքեան՝
Վիշտին անել

Մանուածներէն։
Մինչ ըսփոփանք
(Ա՛յս են իւր բանք)
Հծծել «Որ էն»։

* * *

Արդ, ջերմ հաւքոյր՝
Վայե՛լ է որ
Մենք — սրդաւոր —
Իւր խնկաբոյր

Աջին դընենք,
Իբրու թարգման
Որդիական
Սիրոյ անեղեղ։

ԹԷՈԴԻԿ

Իւսկիւսար 21 Դեկտեմբեր 1905

ԱՁՆ. ՏԻԿԻՆ ԱՂԱՒՆԻ ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ

ԱՅՐԻՆ ՅՈՎՍԷՓ ԷՖԷՆՏԻ ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆԻ

Սիրելի Բարեկամուհիս յիշատակին,

Բարեկամ սիրտերու և հոգիներու բաժանումը դառնագին է, բայց կեանքի ժամանակ եղած բաժանումներուն դառնագոյնն է մահուան առաջ բերածը։ Վասն զի մէկը՝ երբ իր հոգիին երկնային սարսուռներով հոգեկան աշխարհի մէջ կը փոխադրուի, միւսը տակաւին ցաւի և հեծեծանքի, հառաչանքի ու տրտմութեան աշխարհին մէջ, տուայտանքի պահերուն մէջ սիրտի ու հոգիի հատնումները կ՚ունենայ։

Դու, ազնիւ Ագապիս, անոգւոք մահուան ճիրաններուն տակ ինկար թէպէտ, բայց անբիծ մաքուր հոգիդ հրեշտակներու թեւերով բարձրացաւ անտեսանելի աշխարհներու մէջ։

Ամեն նայէ՛ վար, ուր օր մը մենք ալ պիտի դանք միանալ քեզի։

Յիշատակդ անթառամ է մեր սիրտերուն մէջ։

Բերա, 28 Սեպտեմբեր 1906 ԱՂԱՒՆԻ

ՄԵԾ. ՏՕՔԹՕՐ ՅԱԿՈԲ ԷՖԷՆՏԻ ԹՕՓՃԵԱՆ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Մարդ և անմահութիւն. որպէ՞սի հակադրութիւն։ Սակաւաթիւ տարիներու այն ջնջին դումարը, որ մարդկային կեանքի տեւողականութիւնը պիտի կազմէ, ո՞րքան աննշան, ո՞րքան անսահման փոքր հատուած մ'է այն անսահմանութեան, որուն հետ կապուած է անմահութիւնը։ Բայց այնու ամենայնիւ մարդս չի դադրիր անմահ ըլլալէ։

Մարմինը կը քայքայուի և կը լուծուի զինք կազմող տարրերու, որոնք այլ եւս անհատական գիտակցական կեանք չունին։ Ո՛չ հողը կ'զգայ, ո՛չ կաղերը կը կամին, ո՛չ ոսկրներն իրենց քարացեալ կամ փխրուն վիճակի մէջ կը տրամաբանեն։ Ո՛չ մայրական գուրգուրանք ու գգուանք կ'արտայայտեն անոնք, ո՛չ ամուսնական անձնուէր և խանդակաթ սէր, և ո՛չ ալ մտերմական հոգածութիւն ու խնամք։ Սառնասարսուռ մեռելութիւն կը տիրէ անոնց վրայ։

Այո՛, բնութեան մէջ բան մը չի կորչիր, ըսած են բնագէտներն ու փիլիսոփաներն։ Իրաւունք ունին։ Մեր ծնած օրէն անյաղթութեամբ օդ կը ծծենք կրկին զայն բնութեան վերադարձնելու համար, մայր-բնութենէն ջուր՝ ըմպելիք և կերակուր փոխ կ'առնենք, անոր զօրութիւններէն օգտուելով, մեր մահէն առաջ և եւ քը այդ բոլոր փոխառութիւնները տարբեր բաղադրու-

թիւններով անոր կը վերադարձնենք։ Ուրեմն մարդկային կեանքը պարզապէս բնական տարրերու փոխանակութիւն մ'է։ — Բայց այնու ամենայնիւ մարդս չի դադրիր անմահ ըլլալէ։

Ո՞րն է ուրեմն այն անմահութիւնը, զոր մենք կը փնտռենք։ Արդե՞օք մեր մարմնոյ արտադրած անթիւ անհամար որդերն են մեր դոյութեան մշանջենական ողորմելի ներկայացուցիչները։ Ո՛չ, անոնք շատ աւելի վաղանցուկ են քան մարդկային կեանքը։ Արդե՞օք մեր մարմինն կազմող նիւթերու յաւէտ տարբեր տարրերու փոխանակուելու մէջ պէ՞տք է փնտռենք մարդկային անմահութիւնը։ — Սակայն այդ տարրերը մարդկութեան և մեզ շրջապատողներուն միշտ օտար և անծանօթ կը մնան, և մեք որ և է հոգեկան գիտակցական յարաբերութիւն չունինք այլ եւս անոնց հետ։ Ի՞նչն է ուրեմն մարդս անմահացընողը։ — Անշուշտ հոգին և անոր անհատական գործունէութիւնը և անոնց յիշատակը։

Անմահութիւն կայ, որ այս աշխարհին վրայ կը մնայ և կը մշանջենաւորի, անմահութիւն ալ կայ որ բոլոր կրօններու քարոզած աստուածային աշխարհին կը վերաբերի։ Մարդկութիւնն չի կրնար մոռնալ Սոկրատի մը, Մեկենասի մը, Բասդէօրի մը անունները։ Մեք չենք կրնար մոռնալ Լուսաւորչին, Ներսէսին, Սահակին և Մեսրոպին անունները։ Ասոնք մարդկութեան կամ անոր մէկ մասին բարերարներն են։ Բայց անմոռանալի են նաեւ Յուդայի և Երոստրատոսի անուններն։ Ասոնք մարդկութեան չարիք հասուցած են։ Երկրաւոր անմահութիւնն եւս կրօնական ապագայ կեանքին պատկեր մ'է կարծես թէ։ Զարերը իրը դը-ժախային արարածներ յաւէտ կը դառապարտուին, և բարիներն միշտ երախտագիտութեան առարկայ կ'ըլլան։ Կա՞յ կրօն մը որ աստուածութեան՝ բարութեան մշանջենական տիտղոսն տուած չըլլայ։ Իրապէս բարութիւնն աստուածային է։ Ամէն մարդ սաղկայն հաւասարապէս բարի չէ։ Իր սիրածներուն միայն՝ ամենակարող էութիւնն առատօրէն կը բաշխէ այս շնորհէն։

Տիկին Ագապի աստուածային այս մշանջենական բարութենէ մեծ բաժին մը ստացած էր, և յաւիտենական բարին իրագործեց մինչեւ իր կեանքին վերջը անձնուիրաբար։ Իր հետ չփոխեցաւ ունեցողներէն ո՞վ չի գիտեր զայն։ Զէ՞ որ ամիսներ շարունակ իր

բարեկամներն ու ծանօթները բարութեան տիպար կնոջ մը դառնաղէտ մահն ողբացին։ Քանի որ աշխարհի վրայ բարութիւնն յաւիտենական առաքինութիւն է, բարութեան մշտնջենականութիւնն ու յաղթանակն՝ բարեգործներու յաւիտենականացում և պարծանք պիտի սեպուի։ Իսկ այն հոգին, որ պահապան հրեշտակի պէս կը սաւառնէր տան շուրջ և իւրայիններուն շուրջ, ամէն ուրեք ինքնաշունչ կնիքն դրած է։ Անհունապէս քաղցր և մեղմաղէմիկ յիշատակներ անքակտելի զօրութեամբ կը շղթայեն զայն իւրայիններուն։ Եղեմաբոյր զգացումներ կը փոխադրեն զայն կրօնից գծած երանաւէտ վայրեր, ուր չիք ցաւ և տրտմութիւն։ Այո՛, գաղափարական բարձրութեան վրայ կանգնած կին մ'էր Տիկին Ագապի՝ իբր տանտիկին օրինակելի և տիպար։ Տան բոլոր գործերն գաղտնիք չունէին իրեն համար։ Տանտիկնոջ մը բոլոր պարտականութիւններն հրճուանքով կը կատարէր նա։ Գրնումներուն մէջ խնայող էր, առանց երբեք ժլատ կամ շռայլ ըլլալու, խոհանոցին մէջ մաքուր, անհամ կերակուր մը չեփուեցաւ անոր վերհսկողութեան տակ. կարելոյ մէջ ճաշակաւոր, մինչեւ իր մահն ինք կարեց իր հոգեհատորներուն զգեստներն. ընդունելութեանց միջոցին պարզ և քաղաքավարի, իր հիւրերէն և ոչ մէկը սրտնեղութեամբ կամ տխրութեամբ ու բողոքելով հեռացաւ անկէց։

Շատ կիներ տեսած եմ կեանքիս մէջ, բայց ո՞րքան քիչ են այնպիսիք, որոնք բառի բուն նշանակութեամբ անձնուիրաբար իրենց ամուսիններու երջանկութեան համար կ'ապրին և կ'աշխատին։ Այսպիսի կին մը ոչ միայն կը սիրուի իր ամուսինէն, այլ և կը պաշտուի իր ծանօթներէն իբր գաղափարական կամ կատարելագործեալ տիպար։ Համակ սէր, համակ գուրգուրանք, համակ գորով էր Տիկին Ագապի իր ամուսնոյն համար. չէր կրնար զայն տխուր տեսնել։ Թեթեւ հիւանդութիւն մը իսկ տագնապ յառաջ կը բերէր անոր մէջ։ Տիկին Ագապի իր ամուսնոյն ուրախութեան ուրախակից և տրտմութեան տրտմակից էր, և անոր զգացումներուն նկատմամբ հրեշտակային համակերպութիւն կը ցուցնէր։

Ո՞վ կրնայ իբր խնամուհի և հոգածու մայր զՏիկին Ագապի գերազանցել։ Իր թեւին տակէն չէր հեռացներ իր ձագուկներն, որոց արտաքին ու ներքին մաքրութիւնն իր մայրական հոգածութեան անսպառ նիւթ կը մատակարէր։ Անոնց զգեստն և ուտելիք, կրթութիւնն ու առողջութիւնն, ընկերութեան մէջ բռնելիք ընթացքն, իրենց ապագայ կոչման նախապատրաստութիւնն, ահա այն բոլոր խնդիրներն՝ որոց ամէն մանրամասնութիւններով կ'զբաղէր անոր խանդակաթ ու գորովագութ մայրական հոգին։

Տիպար քոյր ու աղգական, տիպար ընկերուհի և բարեկամուհի էր Տիկին Ագապի, և ով որ այնպիսի անհատական կատարելութիւններով օժտուած անձ մը ճանչնալու բաղդն ունեցած է, ան կը գտնէ՝ որ այսպիսի գաղափարական տիպեր չեն կրնար անհետ կորնչիլ, չեն դադրիր բնաւ յարացոյց տիպար ըլլալէ նաեւ հոն, ուր իր մարմինն չեն ճանչնար, ուր անոր անձը յայտնի չէ։

Անմահ ես հոգւովդ, անմահ վարքուբարքովդ, անմահ իբր տիպար առաքինի կին։ Գնա՛ և հանգստացիր այն անմահներու շարքին մէջ, որոնք բնաւ չպիտի դադրին մարդկութեան բարի օրինակ ըլլալէ։ Միշտ քո յիշատակդ յարգով,

ՏՕԲԹՕՐ ՅԱԿՈԲ ԹՕՓՃԵԱՆ

ԱԶՆ. ՊԵՏՐՈՍ ԶԷՔԻ ԷՖԷՆՏԻ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ ՕԳՆԱԿԱՆ, ՕՍՄԱՆԵՐԷՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՈՒՍՈՒՑԻՉ ԵՒ ՀԵՂԻՆԱԿ

ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ ՄԱՏԱՄ ԱԳԱՊԻՆԻՆ

ՆԱԿԷՀԶՈՒՀՈՒՐ ՎՈՒԳՈՒԻ ՎԷՖԱԹԸ ՀԱԳԳԸՆՏ. ՄԷՐՍԻՅԷ

Օրմանեան ախլէի ըմբէթվէսիմէսինին տիրրի եէքթայի նուր-էֆշանը վէ Տէր-Ներսէսեան աշեանէի սատէթ տէֆինէ-սինին անտէլիպի խօշ էլհանը Մատամ Ագապի, հէյհա՞թ, արսինին անտէլիպի խօշ էլհանը, ինսիյեէթ փէյտա էթտիկի թըզ հէր կիւնքի ճէվէլանկեահընը, իմանիյեթ փէյտա էթտիկի ոէվկիկի՝ խադրրէլի մէքեանլարընը փէրթեվի ըմբէթ ու միրիվ-

վէթիլէ թէնվիր վէ աշեանէի մատերանէսինի սատայի հալավէթ էտա վէ ավաղի պէշաշէթ ինթիմասիլէ իմլա վէ թէսրիր էթմէյեճէք . . . ։

Կէճէ կիւնտիւզ սրճաճըդ վէ եումշաճըդ դանատլարը ալթընա ալարադ պէօյիւթմիւշ, թէրպիէ էթմիշ օլըրը մասումլարընը կիւլ եանադլարընա, օ սիմսիահ փարլադ կէօզէրինէ պուսէի մատերանէսինի, էֆսո՞ւս, արթըդ գօնտուրամայաճադ, հէր պիր արզուլի թըգլանէ, ամալը մասումանէլէրինի իճրա էտէմէյեճէք վէ օնլարըն սինէն վէ իլմէն թէրադզը վէ թէֆէյեիւզէրինի էպէ՞տա կէօրէմէյեճէք տիր . . . ։

Անըն պէօյէ նակէհանի կայպուպէթի էպէտիսի զէվճի վէֆատարընը, պիրատէրի վալեա կիւհէրլէրինի, հէմշիրէի ըֆֆէթվէսիմէլէրինի վէ էվլատի մասումիյէթ նիհատարընը զարիդը լիւճճէի եէս ու քէտէր, պիւթիւն ադրըպա վէ էվիտասընը մանթէմ էսէր վէ մէրհումէյի թանը.յան վէ թանբմայուպտա էֆալի սալհա վէ ադվարի մէմասուհասընը իշիտէն պիլճիւմիէ քէսանը էշք կիւսթէր էյլէմիշ տիր ։

Աճա՞պա, էճէլի փիւրզալամ վէ մէվթի նապէհէնկեամ նի՞չիւն նակէհան պէօյէ պիր մատէրի շէֆագաթփէրվէրի, պիր ըէֆիդաի վէֆակիւսթէրի, պիր խահէրի միւրիւվվէթ էսէրի, զուաֆա վէ ֆուգարանընն մէտէակէրի օլան պիր տիրախթի միյվէտարը վէ պիր կիւլի ըէվահինիսարը մընդրաղը պի էմանիէ պիւրիտէ վէ պի նիշան էյլէսի ։ Նի՞չիւն շատ ու խանատան օլան պիր խանէտանը պիրտէն պիրէ սիյէհ ըէնկի մանթէմ, զարիդի կիրեէի եէմմ էթմի ։ Պիլճիւմիէ ադրըպա վէ էվիտասը դանը եաշար տէօքսիւնէր քի, պունատան պէօյէ անըն լիդայի ըսմէթ իհթիվասընը կէօրէմէյեճէքլեր, թանթը սէօզէրինի իշիտէմէյեճէքլեր, իլթիֆաթ ու թէվէճճիւհանթընա մաղհար օլամայաճադլար . . . ։

Վադրա էօմրին մէտտ ու դասրընտա էհէմմիյէթ եօգսընը ։ Միւտէթի մէտիտէ պու ալէմի ֆանիտէ իմրարի հայաթ էտէն նիչէ ատամընը վար քի, խսիմների հիչ պիր վադրթ խայր իլէ եատ օլունմադ, հայաթլարընտան պիր նիշանէ պիլէ դալմադ ։ Էօթէտէ միւտէթի դասրրէ էօմր սիւրիւպտէ էֆալը խայրիյէ վէ հասէնէտէ պուլունան պիր զաթ պու միհմանսէրայի քիւտուրէթ իհթիվատա իլա եէվմիլ դըյամ իպդայի նիքնամ էտէր վէ պինա-

պէրին մանէն էօմրի ճավտանի սիւրէր ։ Իշթէ Մատամ Ադապինին միւրզը բուհը ճէննէթի ալայա իթիլա վէ փէրվազ էթմիշ իսէտէ, օնըն նամը ըսմէթ իթթիսամը հէր կիւն խայր իլէ եատ օլունմադտատը ։ Պու ճիհէթլէ մէրհումէի մաղֆուրէ վէֆաթ էթմիշ օլմայուպ, եինէ եաշամադտա վէ եատիկեարի հայաթը օլան օ՛ իչ մասումտա Մատամ Ադապինին սիմայի ըֆֆէթ փէյմասը միւշահէտէ օլունմադտա տըր ։

Աշեանէի հայաթընտա պուլունուպտա տէօրթ թարաֆա նաղար էտիլտիքտէ, մէվճուտ օլան հէր շէյ օնը զիքը էթտիրիր, չիյրէտէսթիի մէհարէթինի իյմա էտէր վէ պիր օտատա օթուրուլըգտա մէրհումէնին հէման կէլէճէյի իմմիյա օլունուր . ֆագաթ, ջի՞ջարէ, իշպու իմմիյա պիւսպիւթիւն պայիտ օլուպ պիր միւատէթ եինէ էշք ըիյզի թէէսսիւր օլմամադ էլտէ տէյիլ տիր ։

Օ՞ դատար վաղիֆէշինաս պիր վալիտէ նի՞չիւն իքմալի վէզաիֆի մատերանէ էտէմէյերէք, թէրքի տաղտաղի ճիհան էյլէտի տէյերէք գալպէն ահ ու զար էտիլիր ։ Պու արալըդ հէր էյլէտի տէյերէք գալպէն ահ ու զար էտիլիր ։ Պու արալըդ հէր եան մէրհումէ թարաֆընտան նաիլ օլունան իլթիֆաթ ու թէվէճճ-ճիւհ կէօզ էօնիւնտէն պիրեր պիրեր կիւզերան օլըրզընտան, պիւ-լա իսթիյար, տիւմուի խուն ալուտ ճույպարի ջէշմանտան գադրէ գադրէ տիւշերէք, պիր պուհէյրէ թէշքիլ էթմէքտէ տիր քի, Խիւտա պիլիր, օ վագրթ մուհթաճի թէսելի պիր հալտէ պուլունըլըյօր . ֆագաթ էմրի Իլահիյէ ինդըյատ վէ մուգատտերաթի սամէտանիյէ իթաաթ պիլճիւմիէ մութէգրամինին ադտէմ վաղըզ թէհասիր պըրագարադ մէրճիի ճիւմիէի մախլուգաթ օլան Հադգ թէալա հաղրէթլէրինէ ըիւճու էյլէտիյինի պիլէրէք, Մումանիէյ-հանըն բուհի ըսմէթնիւմունը պարկեահի Քիպրիյայա դարին վէ եատի սէրմէտիի հաղինի վիճտանի ադրըպա վէ էվիտատտա տէ-ֆին օլըրգճա, քեաֆիֆէի ազայի տիւ խանէտանի մէալի նիշանըն թուլի էօմր իլէ մուամիր պույուրըլմալարը վէ Մէրհումէյ էճրի ճէզիլ վէ ճիւմիէյ սապրի ճէմիլ իհսան պույուրուլմասը ան սամիմիլ դալպ թէմէնինի օլունուր ։ Պունատան զիյատէ թաթվիսի քէ-լամէ մէճալ պուլունմամադ էմրի պէտիհի պուլընաբզընտան, կիրեան կիրեան, շու սադրըլարա խաթիմէ վիրիլտի ։

ՀՈԳ. Տ. ՎԱՀԱՆ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԷՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Լոյս Կրճաթերթի, նոր շրջան. Բ. տարի, թիւ 31 եւ 1906 Օգոստոս 5ի պրակին մէջ, հեղեւեալը հրատարակեց ի յիշատակ հանգուցելոյն, որուն անուան տօնն էր նախընթաց Հինգշաբթի Յուլիս 27ին:

ԵՂԵՐՔ

ԱԳԱՊԻ

Երեք էին, մին աղու էր աղաւնեակ,
Միւսներն էին սիրասուն տատրակ ջուխտակ.
Երեք էին ի մի բոյն թառ, ի բոյն տաքուկ,
Երեք էին զեղուն սիրոյ սրտի ճագուկ:

Մայր ծնկասէր իւր սիրարփիւքն ի բոյն դրեր
Թեւատարած դդուէր գրգայր, սրտէն կաթէր,
Շաղ շաղ կաթէր, վառէր այրէր հրաբորբ սիրով.
Ծնող սրտին անծայրածիր այս էր դորով:

Հրեշտա՞կ էր մայրն, որ թեւ առեր ի վեր սուրայր,
Զագուկներուն ի սէր խօսել առ Տէ՞ր երթայր:
— Այո՛, ինքն էր Սէր, և յԱստուածն Սէր

Միանալ սերտիւ, հոգեկնդ ճեպէր:
Իսկ ճագուկնե՞ր ն. — լսէին. «Ես կ'երթամ,
Այլ ես նորէն ես ձեր քով պիտի դամ»:

ՅՈՒՇԱԳԻՐՔԷ ՔԱՂՈՒԱԾՆԵՐ

Ագապի, ինչպէս ուրիշ շատեր, փափաքեր էր ինքն ալ յուշագիրք մը ունենալ, եւ ծանօթ եւ ծանուցեալ անձանց ինքնագիր հատուածները հաւաքել: Այդ յուշագիրքէն հեղեւեալները կը քաղենք, ընտրելով անոնք՝ որոնց մէջ գրողները ուզած են կամ ուղղակի կամ անուղղակի ոնով՝ իրենց գաղափարները յայտնել Ագապիի անձին եւ բնոյթին, ձիրքերուն եւ արժանիքին նկատմամբ: Ասոնք ալ նորա յիշատակին նուիրեալ գրուածներ կը համարուին, թէպէտ իր մահուանէ առաջ գրչի առնուած, եւ իրենց տեղն ունին Ագապիին յիշատակը յաւերժացնելու սահմանեալ հատորին մէջ:

«ՄԱՅՐ ՈՐԴԻՈՎՔ ԲԵՐԿՐԵԱԼ»

Հոգւոյն զեղումն է ջերմ համբոյրը մօրկան,
Զոր կը դրոշմէ նա իր որդւոյն ճակտին վրայ.
Անբիծ պաշտա՞մ այն նշխարին պատուական՝
Ուր երջանիկ հոգի մը զուարթ կը թրթռայ:

Սրտին կաթումն է շող ժըպիտը մօրկան՝
Որով զաւկին կը դրդուէ բիրն աչերուն.
Ճառագայթո՞ւմ որ իր ծաղկին սիրական
Կը շինէ սիրտ մը բոյրերով պարարուն:

Մարմնոյն նուիրումն է կաթին յորդ բաշխումն այն՝
Զոր կը ջամբէ մայրն՝ իր զաւկին անմեկին,
Էջքը կեանքին՝ որ խառնումով մ'աննըման՝
Մարմին կուտայ երկնապարգեւ հրեշտակին . . . :

Թէ մօրն համբոյրով
Ուռճանայ որդւոյն հոգին անվերջով՝
Ու շինէ դորով.

Թէ ժըպիտը մօր
Փայլակէ որդւոյն սրտին սէր անդորը,
Սէր սիրայորդոր.

Թէ մօր կաթն անոյշ
Ընծայած կեանքի համն ու խնամն և ոյժ՝
Առնու փոխարէն
Իր զաւակներէն,

Երանի՜ իրեն.
Պէտք է զայն օրհնել, գովել ու ճանչնալ՝
Մայր որդւովք բերկրեալ

9 Յունիս 1900 ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ԻՂՁ

ԱՌ ԱՋՆՈՒՈՒՀԻ

ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Եթէ ես կարող
Գրիչ մ'ըլլայի
Կամ ճարտար քերթող՝

Ինչե՞ր, ահ Տիկին,
Զէի պատրաստեր
Այս ալպոմիկին

Մէն մի էջերուն,
Որոնց մէկ մասը
Տողերով սիրուն՝

Ծանօթ գրողներ
Ըսքանչելապէս
Են ահա պրծեր։

Եթէ ինձ քընար
Մը բաղդը անգութ
Պարգեւած ըլլար,

Թելերուն անոր
Սրրտիս անկեղծիկ
Զայները բոլոր

Հնչել կուտայի.
Ուզելով առնել
Հովեր Մուսայի,

Երգելու համար
Ձեր ընտիր ընտիր
Ձիրքերն անհամար.

Որոնցմով Ձերին
Համբաւահրաչակ
Մեծ գերդաստանին,

Եղած էք փայլուն
Մէկ հատը, աղէ,
Դուք ծաղիկներուն։

Ձերմ ծընողասէր
Զաւակ, և տիպար
Քոյր անձնանուէր,

Մայրիկ եղական,
Պատիւ, ո՜հ, մեր հայ
Սեռին իգական։

Կ'ուզէի երգել
Այո՛ ձեր ընտիր
Ամէն մէկ ձիրքեր.

Երգել մանաւանդ
Սէրն այն սրրբազան,
Որուն դուք աւանդ

Տուած է.ք յօժար՝
Ձեր սիրան ու հոգին
Միշտ անկեղծաբար.

Եւ որով կանուխ
Իսկ՝ հանդիսացա.ք
Կին ժըրագլուխ,

Պըսակ թանկագին
Ձեր սիրակըցորդ
Ազնիւ կենակցին։

Եղե՞ւկ իմ դըրչիս
Որ բնաւ ու բընաւ
Կարող չէ զարդիս՝

Ձեզի արժանի
Տողեր հիւսելու՝
Տողեր գովանի։

Եւ բաւ համարի
Մաղթել Ձեզ միայն
Երջանիկ տարի,

Ըղձալով նաեւ.
Որ երկար տաեն
Ձեր կեան.քին արեւ,

Ելլայ յար անամպ,
Եւ մինչեւ զառամ
Տարի.քնիդ ողջամբ,

Ձեր բարի չը.քնաղ
Ամուսինին հետ,
Վ.այելէ.ք ծիծաղ

Ապագայն՝ զոր Ձեր
Խոստանան այժմէն
Գառնուկ զաւակներ։

Բերա, Վերջ 1900ի

ՏՕՔԹ. ՎԱՀՐԱՄ ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

Madame,

Nous avons été, en ce jour, ma femme et moi, accueillis par vous, par votre digne mari, par tous les votres, comme étant membres nous-mêmes de votre famille et de votre peuple.

Nous avons salué l'espérance de cette famille dans vos intelligents et aimables enfants:

Boghos, qui marchera sur les traces de son Oncle, et aussi de son grand patron l'apotre des nations chrétiennes, St. Paul.

Araxie, qui fera couler à travers votre vie quelque chose du beau fleuve de l'Araxe, peut-être du Paradis terrestre.

Sirarpie, qui, fidèle au doux nom qu'elle porte — le soleil de l'amour —, éclairera et réchauffera votre vie, et plus tard, beaucoup plus tard, votre vieillesse, comme déjà elle éclaire et réchauffe la vieillesse de son aïeule, «la mère du seigneur.»(1)

Dites, je vous prie, Madame, à ces enfants, amis de Dieu et des anges, de nous donner, à moi et aux miens, une place dans leur souvenir et dans leurs prières.

Constantinople
le 8 Novembre 1900

Hyacinthe Loyson

Մի տրամի.ք դու.ք, զոր կ'օրօրեն երազ.ք ոսկի,
Երբ իրացնել զանոն.ք բախտը գ.ժկամակի.
Թէ կեան.ք առնուն մեր անուրջներ, ալ կ'ենթարկեն
Մահկանացուն իրաց տըխուր ճակատագրին։
Դեռ չ'իրացած երազ պլպիկ թեւն է միտ.քին,
Բայց մոհացած՝ յանդուգն քարշող քարն է ոտ.քին։

ՌԵԹԷՈՍ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

16 Մայիս 1900

(1) Կ'ակնարկէ հայերէն Տիրամայր անունին, որ եկեղեցականաց մայրերուն կը տրուի։

ՄԱՅՐԵՆԻ ՍԷՐ

Արարչութեան ազնուագոյն հրաշակերտն է մայրենի սէրը կենդանական աշխարհին մէջ. իսկ կնոջ մը սրտին մէջ Աստուծոյ սիրտն է այն, աղբիւր գորովոյ և դուրգուրանաց։

Սէրն ինքնին ոչ ուրեք եղած է այնչափ բուռն ու մշտավառ՝ որչափ մայրական ծոցին մէջ։ Մայրութիւնը համակ իսկ սէր է, շնորհ երկնապարգեւ, գոհար շողշողուն մեծապայծառ, զոր Աստուած տուած է ի զարդ կնոջ, գլուխ-գործոյ բնութեան, լրումն և պսակ Նախախնամական բարութեան։

ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՐԳԷՆ

Բերա, 8 Օգոստոս 1900

Տիկին,

Գեղեցիկն ու լաւն ու ճշմարիտն ամէն մարդու խոհալն է, ամէն մարդ անոր կը փափագի, զայն կը փնտռէ ըստ կարողութեան. ճշմարիտ է որ բացարձակն միայն երկնից մէջ պիտի գտնենք։ Բայց երկրիս վրայ, դուք Տիկին, պէտք չունիք ուրիշներուն պարտէզէն ծաղիկ մը ընել՝ ձեր զգայուն սիրտն ու ճշմարտախոյզ միտքն զմայլեցնելու, դուք ձեր բուրաստանին մէջ երեք հատ վարդի կոկոններ ունիք՝ որոնք ինքնին կը պարունակեն գեղեցիկն, լաւն ու ճշմարիտն, և ինքնին աւելի լաւ ու ազդու կը խօսին ձեր սիրտին ու միտքին քան իմ տալիք տերեւաթափ ու թոռմեալ ծաղիկներս։ Ինչ որ ուրիշներէն կը փնտռէք անկենդան և անշունչ՝ դուք ձեր մօտիկն ունիք կենդանին և շնչաւորն։

Մարդկան տալիքը թերեւս ունայնասիրութեան նմոյշներ ալ ունենան, որ անշուշտ շուտով կը ցնդին, և անոնց տալիքը երբէք չունին շնչաւոր ծաղկին տեւական և անուշահոտ բուրումը։ Ուստի ձեր փնտռածը՝ իւր ամէն նրբութիւններովը և ամէն տեսակ երանգներովը ձեր իսկ բուրաստանին մէջ կեցած է։

Միայն կ'ուզեմ մաղթել որ այդ արդիւնաշատ պարտէզին ժիր մշակն ու մեղուաջան մշակուհին աւելի ճոխացնեն ու զարդարեն, մանաւանդ ընդ երկար ամս վայելեն ի հաճոյս նորին հանդերձ մերձաւորօք, ի միխիթարութիւն և ի պարծանս Տէր-Ներսէսեան մեծայարգ տոհմին, և միանգամայն յօգուտ և ի շահ մեր ամենեցուն։

ԳԷՈՐԳ ԱՊՏՈՒԼԼԱՀ

Բերա, 14 Սեպտեմբեր 1900

1901 ԱՄԱՆՈՐԻՆ

Սիրելի Ագապի, կի՛ն տանտիկին,

Տարեմուտին ու ամանորին սա՛ առաւօտը չմնդաց ինծի։ Տեղացող անձրեւը՝ արցունքի պէս կուգայ անհունի աչքերէն։ Ամանորը ամենէն աւելի խօսող եղած էր սրտիս, ու սիրտս տարտամ վիշտերու մէջէն կը խլրտի, երբ յուշադիրքդ (album) առջեւս կը դնես։ Եւ ես չեմ ուզեր այս լալկան առաւօտը, որ լանջքս կ'ելեկտրականացնէ։ Սա պահուս կը մոռնամ վիշտերս ու կսկիծները, որ ձմեռնային երկարող ճամբու մը դառնութիւնը ունին։

Սա՛ գրչի ու սրտի նշոյլներով ողողուած էջերէն մէկը ըստորագրելու համար՝ ստիպուած եմ լուրջ, անկեղծ ըլլալ ու սրտիս մէջ հաստատ համոզում եղած իրողութիւն մը արտագրել հոս, այսինքն՝ Ձեր կատարեալ մայրութիւնը։ Այս է պատճառը, Ագապի, որ ձեզի համար ըսի՝ «Կի՛ն, տանտիկին»։

Ես Ձեզ այդպէս ճանչցայ։ Ձեզի համար՝ Ձեր օձախէն ու Ձեզի սիրելի փոքրիկներէն անդին աշխարհ չկայ։ Պոլսի ու մանաւանդ Բերայի պէս միջավայրի մը մէջ՝ դուք ձեր իսկատիպ մայրութեամբը, լաւն ու շատ լուրջ կերպով կը բողոքէք Հայ կիներու կարծեցեալ Ֆեմինիզմին դէմ։

Հրեշտակ-փոքրիկներու կեանք տուիք, ու անոնք Ձեր մայրենի անարատ կաթը միայն ծծեցին, և մայրենի գուրգուրանքին ամենէն գիրգը՝ ամենէն հիանալին ու ամենէն հարազատը կը տիրէք եռաթեւ հրեշտակներուդ շուրջը։ Ասի երջանկութիւն մը է, որմէ զուրկ են շատ մայրեր։

Ես ալ առատօրէն վայելած եմ ձեր տան մէջ խնամքը ու գուրգուրանքը։ Ինչե՞ր չպիտի զգան վաղը Պօղոսիկն, Արաքսին ու Սիրարփին Ձեր մայրութենէն, մայրենի խնամքէն՝ որ ինծի իսկ ազդած է։

Ձեր մայրութեան փոխարէն՝ փոքրիկներէն եկած սիրուանքն, որ Ձեր իրաւացի իրաւունքն է, կը մաղթեմ որ անհուն ըլլայ անհունին պէս՝ և վճիտ աղբիւրի պէս, որ միշտ կը հոսի ու չհատնիր։

ԲԱԲԳԷՆ ՎԱՐԴ. ԿԻՒԼԷՍԼԷԵԱՆ

ՅՈՒՇԱԲԵՐՔ

Ա.

ՍԻՐՈՅ ԲՈՅՆԸ

Աղանիի թեւերով՝
Սէրն երկինքէն վար իջաւ.
Իրեն կայան վնտռելով՝
Ասդին անդին շատ թըռաւ.
Եւ վերջապէս ապահով՝
Մօր սրտի մէջ բոյն դրաւ։

Բ.

ԲՈՒՆ ԳՈՇԱՐԸ

Թէ ոսկեզօծն ըլլար ոսկի՝
Կեղծ երեւոյթ կ'ըլլար իր,
Սին սեթեւեթ՝ վայելչութիւն,
Եւ ամենայն ինչ պատիր։
Մինչ բընական պարզ մարգարիտ
Գեղեցկութեան է տիպար.
Այո՛ համեստ կոյս բարեկիրթ
Մարդկութեան մէջ բուն գոհար։

ՅԱԿՈԲ ՈՍԿԱՆ

1901 Փետրուար 8

Սիրելի Ագապի,

Անփոխարինելի պատիւ մ'է ինձ համար յուշագիրքիդ մէջ անկիւն մ'ունենալ։

Դուք Ձեր արեւաւուն կողակցին հետ՝ այս ընտանեկան երկինքին վրայ կը փայլիք իբրեւ արեւ և լուսին, որոնց երկնակամարին վրայ կատարած կենսատու պաշտօնը՝ փոխադրած է այս օրհնեալ տան մէջ. մէկդ՝ արեւուն նման ընտանեկան այս փոքրիկ աշխարհին կենդանութիւնը սիրավառ ջերմութեամբ լուսազարդելով, և միւսդ՝ լուսնի նման ընտանեկան թախծութեան խաւարը փարատելով. ինչպէս նաեւ ճշմարիտ մօր մը եռանդուն գործունէութեան միացնելով այն երկնային առաքինութիւնները՝ որոնք ձեր ազնիւ սիրտը զարդարած են։

Եւ սակայն՝ Տէր-Ներսէսեան ընտանիքիդ արեւուն և լուսնին փառքը եթէ ասոնք միայն ըլլային, տակաւին պակաս մը նշմարելի պիտի ըլլար մարդկային աչքերուն, որոնք եթէ մարմնոյն են և թէ հոգւոյն, արեւէն և լուսինէն վերջ կ'ուզեն տեսնել պսպղուն աստղերը, որպէս զի գաղափարաց զուգորդութիւն ըսուածը իր ամբողջութեամբ պատկերանայ։ Եւ որովհետեւ ըսուած է՝ «աստղ քան զաստղ առաւել է փառօք», ո՞վ չխոստովանիր թէ՝ Պօղոսիկն, Արաքսին և Սիրարփին՝ ընտանեկան երկնից վրայ ցոլացող աստղ-զաւակներուն մէջ ամենէն փառաւորներուն կը պատկանին, օժտուած տաղանդի և առաքինութեանց բոլոր ձիրքերով՝ որոնք իրենց դանկին մէջ և լանջքին ներքեւ պահուըտած են։

Արեւի և լուսնի և աստեղաց Արարիչը՝ թո՛ղ Տէր-Ներսէսեան ընտանիքիդ արեւը մշտավառ փայլեցնէ, լուսինը հանապազ լուսաւորէ, և պայծառ աստղերն անդադար փառազարդէ։

Այս իմ դաւանանքն է, և այս է իմ մաղթանքս։

ՍՄԲԱՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԱԱՏԷԹԵԱՆ

22 Փետրուար 1901

Սիրելի Ագապի,

Զարգացեալ ժողովուրդներու մէջ՝ կնոջ ձեռք բերած առաւելակշիռ դիրքը, իր ջանից արդիւնքն է. պարագայ մը՝ որ ի վեր կը հանէ անոր՝ իր կոչումին բարձրութեանը դիտակից ըլլալը։ Մեր մէջ՝ Ձեր սեռակիցներու ցոյց տուած անտարբերութիւնը իրենց կոչումին վերաբերմամբ, շատ աչքառու է, և հետևաբար՝ մեր կեանքը փայլուն և մեր արդիւնքը պայծառ և ջինջ երբեք պիտի չըլլայ, մինչեւ որ մեր փափուկ սեռը՝ աղնիւ դըրթոտ զգացումներ չունենայ, պատուաբեր ընտանիք չկազմէ, տան տիկին չըլլայ, իր զաւակաց նիւթական և բարոյական հոգերով չծանրաբեռնուի, և հանրութեան կենսական հարցերով չհետաքրքրուի։ Այս գեղեցիկ և հաղուագիւտ ձիրքերը ես Ձեր վրայ լիովին տեսած եմ. կը մաղթեմ որ մեր ազգը իր մէջ ունենայ Ձեզ նմաններու ստուար թիւ մը, որոնցմէ կախում ունի երջանկութիւնը։

ԽՈՍՐՈՎ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՊԼՀՐԻԿԵԱՆ

8 Սեպտեմբեր 1901

Տիկին,

Գրականութեան սէրն ու ճաշակը կանանց մէջ՝ միշտ նուրբ և ազնուական միտքի մը ապացոյցը նկատած եմ, մանաւանդ այն կնոջ քով՝ որ ճշմարիտ մայր մըն է, նախախնամութիւնը իր զաւակներուն, ճշմարիտ կին մը՝ իր ամուսինին, և ճշմարիտ տանտիկին մը՝ օրհնութիւնը իր տան։ Ներեցէք ինձ ուրեմն որ շնորհաւորեմ զձեզ, Տիկին, այն գեղեցիկ գաղափարին համար զոր ունեցած էք այս յուշագիրքը կազմելով, և չքնաղ փունջ մը յօրինելով ընտիր միտքերէ, ուր պատիւ կը համարիմ ես ալ անկիւն մը գրաւելուս հոն, արտայայտելու համար Ձեզի անկեղծ և խորունկ յարգանքս։

ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ

20 Նոյեմբեր 1902

ԾԱՂԿԱԾ ՈՒ ՇԷՆ

ԱՌ ՏԻԿԻՆ ԱԳԱՊԻ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Վարդենի մը տեսայ չքնաղ
Որ դեռ ծըլած ու ծաղկած չէր.
Փակեցի պահ մը իմ աչեր՝
Աքանչացած ու մոռզբաղ։

Լոյսին բացի աչերս երբոր,
Գըգուած էր զայն հուրի մարդէն,
Զի վարդենին ծաղկած ու շէն՝
Ճոխ վարդերով էր բեղմնաւոր։

Տիկին, երբոր զքեզ ճանչցայ՝
Աղջիկ մ'էիր մատաղ. հիմայ
Ծաղկած ու շէն մայր ես բարի։

Ժամանակին վազքը յամառ
Ի՞նչ փոյթ քեզի, երբ անսպառ
Գորովանքով կեանքդ է բերրի։

ՄԿՐՏԻՉ ԱՃԷՄԵԱՆ

11 Ապրիլ 1903

Երջանկութեան որորանը,

Ձեմ կարծեր թէ աշխարհի վրայ մարդ մը գտնուի որ իրեն կէտ նպատակ դնէ դժբաղդ ըլլալ. ամենքս ալ կը ձգտինք երջանկութեան։ Բայց որքան տարբեր են այն ճանապարհներն, որոնք մարդիկը այդ բաղձալի վիճակին կ'առաջնորդեն։ Աստիճան, հարստութիւն, ուսումն, փառք և պատիւ այն գործոններն են, որոնց միջոցաւ սովորաբար մարդիկ երջանիկ ըլլալ կը յուսան։ Բայց ի զուր։ Որովհետեւ հազիւ թէ անոնք կը հասնին իրենց ցանկալի բարձրութեան, և ահա կ'սկսին ունենալ նոր ձգ-

տումներ, նոր նպատակներ, նոր ծրագիրներ, որոնց իրագործման համար անոնք նոր հոգերու, նոր մտատանջութիւններու, կեանքի նոր պայքարներու կը մատնեն իրենք զիրենք։ «Ով որ դէպի վեր չի ձգտիր, դժբաղդ է», կ'ըսէ խմաստուն մը։ Իրաւունք ունի։ Սակայն այդ ձգտումը բարոյական զգացմամբ պէտք է աղնուանայ, բռնականութեամբ չափաւորելով հնարաւորի սահմաններուն մէջ պէտք է մնայ, և բարի և զօրեղ կամեցողութեամբ իր իրագործման դիմէ։ Ի՞նչպիսի կեանքի մէջ սակայն, մարդուն բնախօսական առանձնայատկութեանց հետ՝ հոգեկան այս երեք էական զօրութիւնները՝ զգացում և բանականութիւն և կամք, ամենաբեղմնաւոր կերպով կը ծաղկին և կը մշակուին։

Ընտանեկան ներդաշնակ և խաղաղիկ կեանքէն դուրս՝ մարդկութեան մեծամասնութեան համար աւելի երջանկաբեր միջավայր մը չի կայ։ Ընտանեկան կեանքն է երջանկութեան այն որորանը, ուր կ'օրօրուին մարդկային սեռի մտատաղահաս և նորաբողջ ներկայացուցիչները, ծծելու՝ վայելելու համար զգացմանց՝ բանականութեան և կամքի ներդաշնակութեան այն ծնողական կենսունակ նեկտարը, որ իրենց երջանկութեան միակ նախապայմանը պիտի ըլլայ։ Դատարակութեան Ողիմպոսն է ընտանիքը։ Հոս կը սորվին անոնք սիրել այն՝ ինչ որ վեմ է և գեղեցիկ, հոս պիտի ուսանին անոնք առաջ՝ ճանչնալ ճշմարիտն, հոս պիտի վարժուին անոնք իրագործելու զբաղին։ Դուք, սիրելի Տիկին, դուք բնաւ չանք չէք խնայեր իբր տիպար Հայ-Տիկին, ո՛չ միայն ձեր աշխատասիրութեամբ Ձեր պզտիկներուն, սիրելի Պողոսիկին, Արաքսիին և Սիրարփիին անձամբ օրինակ ըլլալու, այլ և անոնց բարոյական և իմացական կրթութեան և զարգացման համար Ձեր ձեռքէն եկած միջոցները ի գործ կը դնէք։ Թոյլ տուէք շնորհաւորել զՁեզ իբր Տան-Տիկին, և մաղթել՝ որ այն երջանկաբեր և դոհութեամբ լի վիճակը, որ այժմ ձեր տան մէջ կայ, յարատեւէ մշտապէս։

ՏՕԲԹՕՐ ՅԱԿՈԲ ԹՕՓՃԵԱՆ

1905 Մայիս 18

Պետական Գրադարան
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм.ССР
Հայ. Մասնաճյուղ
Ի. Մասնաճյուղ ԱՆՎԱՆ

ՀԱՏՈՐԻՍ ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ . . . . . Էջ 7—45.

Վերջին օրերը. — Մահուրընե եմը. — Նորա կեանքը. — Գրեց ՄԱՂԱԿԻԱ։

ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ՃԱՌԵՐ. . . . . Էջ 46—59.

Տ. Գեորգ Եպս. Երեցեան. — Օր. Էլիզ Մեհեսերեան. — Հրանտ Էֆ. Ֆերուհիսան. — Տ. Հմայեակ Եպս. Դիմաքսեան։

ԼՐԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ . . . Էջ 60—101.

ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆ. Բիւզանդ Էֆ. Քէչեան, Գրիգոր Էֆ. Մարգարեան, Տ. Բաբգէն Ծ. Վրդ. Կիւլէսերեան։ — ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ. Աբիկ Էֆ. Մուպահեանեան, Արամ Էֆ. Անտոնեան։ — ՃԷՐԻՏԷԻ ՇԱՐԳԻԷ. Տիգրան Էֆ. Ճիվէլեկեան։ — ՄԱՆԶՈՒՄԷԻ ԷՖԵՌԱՐ։ — ՄԷՃՄՈՒԱՑԸ ԱԽՊԱՐ։ — ԼՈՅՍ. Տ. Բաբգէն Ծ. Վրդ. Կիւլէսերեան։ — ԾԱՂԻԿ. Օր. Հայկանոյշ Մարք, Տիկին Զապէլ Ասատուր։ — ՄԱՍԻՍ. Տիգրան Էֆ. Արփիարեան։ — ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿ. Արմեն Էֆ. Լուսինեան։

ՅԱՒԱԿՑԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ . . . . . Էջ 102—115.

Տ. Եղիշէ Եպս. Դուրեան. — Տ. Գեորգ Եպս. Իւրիւեան. — Տ. Զաւէն Ծ. Վրդ. Տեր-Եղիայեան. — Տ. Մուշեղ Ծ. Վրդ. Սերոբեան. — Տ. Ներսես Վրդ. Խապա-

յեան. — Տ. Փառեն Վրդ. Մելքոնեան. — Տ. Խորեն Ծ. Վրդ. Դիմաքսեան. — Տ. Պսակ Վրդ. Տեր-Խորենեան. — Տիկ. Սոփիա Գ. Ասլան. — Տիկ. Նեկտար Ա. Սաւալան. — Տիկ. Արմինե Գ. Մեռամեքենեան. — Յակոբ էֆ. Բաբազեան. — Գեորգ էֆ. Աբուլեան. — Աբրահամ էֆ. Տեր-Յակոբեան:

ՅԻՇԱՏԱԿԻ ԳՐՈՒԱԾՆԵՐ . . . . . էջ 116—134.

Տ. Սահակ Ս. Կաթողիկոս Կիլիկիոյ. — Միաբանութիւն Դպրեվանուց Արմաշու. — Թովմաս էֆ. Թերզեան. — Օր. Մաթիլս Ֆերուհխան. — Օր. Մարի Միւհենտիսեան. — Սիմոն էֆ. Թեկիր. — Յարութիւն էֆ. Մրմրեան. — Թեոդիկ էֆ. Լապճինեան. — Տիկ. Աղաւնի Յ. Դարակեոզեան. — Տօք. Յակոբ էֆ. Թօփճեան. — Պետրոս Զեքի էֆ. Կարապետեան. — Տ. Վահան Ծ. Վրդ. Տեր-Մինասեան:

ՅՈՒՇԱԳԻՐՔԷ ՔԱՂՈՒԱԾՆԵՐ . . . . . էջ 135—146.

Տ. Եղիշէ Եպս. Դուրեան. — Տօք. Վահրամ էֆ. Թորգոմեան. — Վեր. Նասենք Լօազօն. — Ռեքէոս էֆ. Պերպերեան. — Յակոբ էֆ. Գուրգեն. — Գեորգ էֆ. Ապտուլլան. — Տ. Բաբգեն Ծ. Վրդ. Կիւլէսերեան. — Յակոբ էֆ. Ոսկան. — Տ. Սմբատ Ծ. Վրդ. Սաատեքեան. — Տ. Խորոմ Ծ. Վրդ. Պեհրիկեան. — Հրանտ էֆ. Ասատուր. — Մկրտիչ էֆ. Անեմեան. — Տօք. Յակոբ էֆ. Թօփճեան:

LE CONTENU DU PRÉSENT VOLUME

AGAPIE

MONUMENT LITTÉRAIRE

DÉDIÉ A L'INOUBLIABLE MÉMOIRE DE

Madame AGAPIE Mihran DER-NERSESSIAN

NÉE ORMANIAN

MEMOIRES SUR LA DÉFUNTE . . . . . *Pages 7—45.*

Ecrites par son frère le Patriarche Malachia Ormanian. — Les derniers jours. — Apres la mort. — Sa vie.

ORAISONS FUNÈBRES . . . . . *Pages 46—59.*

Discours prononcés par Mgr. l'évêque Kévork Erétzian, — Mlle Elise Mehderian, — Hrande effendi Ferouhkhan, — Mgr. l'évêque Himaïak Timaxian.

PUBLICATIONS DANS LES JOURNAUX. *Pages 60-101.*

Articles publiés dans le PUZANTION: par Puzant effendi Ketchian, Krikor effendi Marcarian, Papken vartabed Gulesserian.— SOURHANTAG: par Apik effendi Moubahiadjian, Aram effendi Andonian.— DJÉRIDÉI-CHARKIÉ: par Dicran effendi Djivéleghian.— MANZOUMEI - EFKIAR.— MEDJMOUAI-AHBAR:— LOUSS: par Papken vartabed Gulessarian.— DZAHIG: par Mlle Haïganouch Mark, Mme Zabel Assadour.— MASSIS: par Dicran effendi Arpiarian.— HANRAKIDAG: par Armen effendi Loussinian.

LETTRES DE CONDOLÉANCE . . . *Pages 102—115.*

Écrites par Mgr. l'évêque Yéghiché Tourian.— Mgr. l'évêque Kévork Utudjian,— Zaven vartabed Der-Yéghiaïan.— Moucheh vartabed Séropian.— Nerses vartabed Khabaïan.— Paren vartabed Melconian.— Khoren vartabed Timaxian.— Bissag vartabed Der-Khorenian.— Mme Sophie K. Aslan.— Mme Nectar A. Savalan.— Mme Arminé K. Méramedjian.— Mr Jacques Papazian.— Kévork effendi Aboulian.— Apraham effendi Der-Hagopian.

ADRESSES EN SOUVENIR . . . . . *Pages 116—134.*

Écrites par Mgr. le Catholicos Sahag de Cilicie.—

La congrégation du monastère d'Armache.— Thovmas effendi Terzian.— Mlle Mathilde Ferouhkhan.— Mlle Marie Muhendissian.— Simon effendi Tinghir.— Harouthiun effendi Murmurian,— Théotig effendi Lapdjindjian.— Mme Aghavni H. Karagheuzian.— Doct. Hagop Toptschian.— Bedros Zéki effendi Garabedian.— Vahan vartabed Der-Minassian.

EXTRAITS DE L'ALBUM. . . . . *Pages 135—146.*

Écrits par Mgr l'évêque Yéghiché Tourian.— Docteur Vahram Torkomian.— Rev. Hyacinthe Loyson.— Rhethéos effendi Berberian.— Hagop effendi Kourken.— Kevork effendi Abdullah.— Papken vartabed Gulesserian.— Hagop effendi Osgan.— Sempad vartabed Saadethian.— Khosrov vartabed Behrighian.— Hrande effendi Assadour.— Mgrditch effendi Adjemian.— Docteur Hagop Toptschian.

Հայաստանի Ազգային գրադարան